

**TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND**

Kristi Ilves

**MULGI KEELE JA KULTUURI ÕPE
ÜLDHARIDUSKOOLES**

Magistritöö

Juhendajad professor Karl Pajusalu ja lektor Maigi Vija (MA)

TARTU 2012

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. PÄRIMUSKEELED JA NENDE ÕPETAMINE	5
2. MULGIMAA JA MULGI MURRE.....	12
2.1. Mulgimaa geograafiline asukoht.....	12
2.2. Mulgi murre, selle erijooned	14
2.3. Mulgi murde olukord	15
3. MULGI KULTUURI JA KEELE AINEKAVAD NING OMAKULTUURIÕPPE VÄLJUNDID MULGIMAAL	19
4. MULGI KEELE ÕPPEMATERJALID	24
4.1. Alli Laande ”Mulgi Märdi tüüvihk kooli edimesele astmele” ja õpetajaraamat..	24
4.2. Alli Laande „Mulgi Märdi tüüvihk kooli vanempale astmele“	35
4.3. Lagemik ”Mulgi keelen ja meelen”	38
4.4. Kristi Ilvese ”Mulgi keele tüüvihk”	38
5. MULGI KEELE ÕPETAMINE ÜLDHARIDUSKOO LIS (KÜSITLUS)	46
5.1. Vastuste ülevaade.....	48
5.2. Tulemuste kokkuvõte	55
5.3. Arenguvõimalused	60
5.4. Mulgi keele õpetajate koolitused	62
KOKKUVÕTE.....	64
KASUTATUD KIRJANDUS	66
TEACHING THE MULGI DIALECT AND CULTURE IN BASIC SCHOOLS. SUMMARY	69
LISAD	71
LISA 1. MULGI KULTUUR JA KEEL – AINEKAVAD	71
LISA 2. MULGIKEELNE KIRJANDUS RAAMATUTES JA HELIKANDJATEL 1991–2012.....	76
LISA 3. KÜSIMUSTIK MULGI KEELE JA KULTUURI ÕPETAJALE	87
LISA 4. KRISTI ILVESE ”MULGI KEELE TÜÜVIHK”	88

SISSEJUHATUS

Magistritöö esitab ülevaate mulgi keele ja kultuuri õpetamise olukorrast Mulgimaa koolides. Idee sündis sellest, et mul paluti teha Heimtali muuseumis toimunud omakultuurilaagri tarbeks üks õppematerjal – töövihik. Töövihiku tegemise ja hilisema kasutamise käigus tekkis hulk küsimusi mulgi keele, selle õpetamise, õpetajate ning nende vajaduste kohta. Selgus, et mulgi keele ja kultuuri õpetamist pole seni Eestis veel uuritud ning ka mulgi keele õpe ise on enamikus koolides alles algusjärgus. Oma bakalaureusetöös ”Adverb Mulgi murdes” (Ilves 2000) uurisin samuti Mulgi murret ja seega tundus sama teemaga edasimineku igati õige. Alates 2005. aastast olen olnud tegev mulgikeelses meedias, õpetanud mulgi keelt suvelaagrites, osalenud mulgi-eesti sõnaraamatu koostamisel ning küsitajana kohakeelte seisundiuringus.

Minu uurimus on praktilise suunitlusega ning selle eesmärkideks on kindlaks teha, millistes Mulgimaa koolides toimub mulgi keele ja kultuuri õpe; välja selgitada õpetajate vajadused ja soovid ning keeleõppe arenguvõimalused; analüüsida peamisi olemasolevaid õppematerjale. Lisaks peaks töö andma vajalikku infot edaspidiseks mulgi keele õppematerjalide koostajaile, õpetajate koolitajaile ning mulgi keele ja kultuuri arendajaile üldisemalt. Mõeldud on ka praegustele mulgi keele õpetajatele, kes leiavad töö lisast Eesti taasiseseisvumise järel ilmunud mulgikeelse kirjanduse loetelu ja lühitutvustuse ning minu koostatud töövihiku.

Keskne osa tööst on mulgi keele ja kultuuri õpetajate küsitluse vastuste analüüs. Õpetajate küsitlusanneedis oli 15 küsimust ja need saatsin elektrooniliselt kõigisse Mulgimaa üldhariduskoolidesse. Vastuseid tuli alguses vähe, aga tänu isiklikele kontaktidele sain viimaks vastused kõigist koolidest, kus mulgi teemat õppetöös käsitletakse. Kaasasin küsitlusse ka need õpetajad, kes õpetavad näiteks suvelaagrites või on varem mulgi keelt ja kultuuri mõnes koolis õpetanud. Vastanuid oli kokku kümme. Kuna vastuste hulk on väike, on ka analüüs kvalitatiivse iseloomuga ega anna statistilist ülevaadet.

Magistritöö koosneb viiest peatükist. Esimeses neist seletan lahti peamised töös kasutatavad mõisted, vaatlen pärimuskeelte õpetamise kogemusi välismaal ning Eestis, selgitan riiklike regionaalkultuuriprogrammide mõju pärimuskeelte õppele. Mulgimaast ja kohalikust murdekeelest annan ülevaate teises peatükis.

Toon välja Mulgi murde olulisemad erijooned, selgitan Mulgimaa asukohta ning tutvustan kaht käsitlust Mulgimaa territoriaalsest paiknemisest. Oma töös mõistan Mulgimaa all kultuuriajaloolist murdekeele piirkonda, mis hõlmab Halliste, Karksi, Paistu, Helme ja Tarvastu kihelkondi. Kolmandas peatükis vaatlen mulgi keele ja kultuuri ainekavasid. Neid on praeguseks koostatud kaks: lasteaia vanemale rühmale ning kooli esimesele astmele, gümnaasiumi ainekava on koostamisel. Samas peatükis käsitlen ka omakultuuriõppe väljundeid väljaspool oma kooli. Neljas peatükk keskendub mulgi keele õppematerjalidele.

Vaatluse alla võtsin need, mida õpetajad küsitluse andmetel kõige enam kasutavad: Alli Laande "Mulgi Märdi tüüvihk" I ja II osa, Kristi Ilvese "Mulgi keele tüüvihk" ning lugemik "Mulgi keelen ja meelen". Viimane, viies peatükk annab ülevaate läbi viidud küsitlusest. Küsimuste kaupa on välja toodud õpetajate vastused. Eraldi alapeatükis on vastuste kokkuvõtte ja analüüs ning arenguvõimalused ja soovitused, kuidas mulgi keele ja kultuuri õpet Mulgimaal edaspidi tõhustada. Üks alapeatükk annab ülevaate mulgi keele õpetajate koolitamisest. Lisadena on töö lõpus autori koostatud "Mulgi keele tüüvihk", mulgi keele ja kultuuri ainekavad, autori koostatud ülevaade kaasaegsest mulgikeelsest kirjandusest ning õpetajatele saadetud küsimustik.

1. PÄRIMUSKEELED JA NENDE ÕPETAMINE

Pärast taasiseseisvumist 1990. aastate alguses tõusid päevakorda lõunaeesti keeleküsimused. Lõunaeesti murdekeelte elujõu tagamise ühe abinõuna on oluliseks peetud nende õpetamist koolis. See omakorda on tinginud praktilise vajaduse murdekeelte uurimise ja korraldamise järele (Iva 2007: 5). Selleks on eeskujusid otsitud ka teistest maadest, nende regionaal- ja pärimuskeelte õpetamise kogemustest. Pärimuskeele all on tavaliselt mõistetud keelekogukonna traditsioonilist keelekuju mitmekeelses ühiskonnas, kus domineerib mingi teine keel.

Pärimuskeelte õpetamine ei ole päevakorral ainult Eestis, vaid ka näiteks Prantsusmaal, kus kõneldakse lisaks prantsuse keelele ja selle murretele ka baski, bretooni, flaami, elsassi, franko-provanssaali, oksitaani, katalaani ja korsika keelt (Grünthal-Robert 2008). Pärast II maailmasõda on nende kohalike keelte kasutamine peredes järsult vähenenud, kõnelejad on vananenud ning neid keeli ähvardab oht kaduda. Rahvaküsitlusel aga selgus, et inimesed peavad vähemuskeelte olemasolu rikkuseks ja soovivad nende säilimist isegi siis, kui nad neid ise ei valda. 1951. aastal võeti Prantsusmaal vastu seadus, mis lubas koolides õpetada vabatahtliku ainena kohalikke keeli. Alles 1969. aastal asutati esimene kohalikus pärimuskeeles õpetust andev erakool ja seejärel hakkas haridusministeerium ka riiklikes lasteaedades ja koolides avama kakskeelseid klasse. Tänapäeval toimub vähemuskeelte õpetamise osas koostöö Prantsusmaa eri piirkondade vahel. Alates 1997. aastast töötab Prantsuse Vabariigi keelte kõrgem instituut, mis valmistab ette õpetajaid vähemuskeelsete koolide jaoks. (Grünthal-Robert 2008: 46–50)

Eesti pärimuskeelte õpetamist saab võrrelda bretooni keele õpetamisega Prantsusmaal. Bretooni keele kõnelejaid on alles umbes 200 000. Keele ellujäämiseks peaks seda õppima vähemalt 20 000 last, 2007. aastal oli see võimalus erinevates koolides kokku 11 750 lapsel. Keeleoskuse tase erineb kooliti märkimisväärselt. Bretooni keeleala jaguneb neljaks murdealaks. Praegu on domineeriv ortograafiasüsteem võtab arvesse erinevaid murdeid, mida kirjutatakse ühtmoodi, kuid kõneldakse erinevalt.

Kui kogukonnas räägitakse veel bretooni keelt, siis soodustatakse selle variandi kasutamist ka koolis. Sageli tulevad aga õpetajad hoopis teisest piirkonnast ja seetõttu puutuvad õpilased kooliaja jooksul kokku erinevate hääldustega. (Grünthal-Robert 2008: 50–52)

Inimeste kõnepruugis pole mõisted *keel* ja *murre* tavaliselt selgelt eristatud, piirkondliku keele erikuju kohta kasutatakse erinevaid nimetusi. Võru Instituudi uuringus küsiti Võru-, Saare- ja Mulgimaa inimestelt, kuidas nad kohalikku keelt nimetavad. Mulgimaalaste vastustest tulid välja järgmised nimetused: Mulgi murre/ubamulgi murre, Mulgi segamurre; mulgi keel, Mulgimaa keel; Mulgi murrak; Võru (Setu)/Tartu/Valga-Mulgi segamurre või -keel; lõunaeesti keel; Tarvastu, Abja, Paistu, Helme, Tõrva murre/keel/murrak. Umbes pooled vastanutest ei osanud kohalikku keelt kuidagi nimetada või arvasid, et selline keel puudub. Ka võru- ja saaremaalaste vastustes oli kohalikule keelele erinevaid nimetusi pakutud. (Eichenbaum 2007: 43–46) Seega ei ole rahva seas mõisted *keel*, *murre* ja *murrak* selgelt piiritletud. Üha enam nimetatakse meedias kohalikke keelekujusid keelteks, nt võru keel, kihnu keel, setu keel.

Palju vastakaid arvamusi on keeleteadlaste seas tekitanud küsimus, kas lõunaeesti keelt või selle osasid tuleks pidada omaette läänemeresoome keel(t)eks või eesti keele murreteks. 2004. aastal moodustati Vabariigi Valitsuse korraldusel asjatundjate komisjon, mis sai ülesandeks määrata kindlaks lõunaeesti keele õiguslik staatus, kuid üksmeelt komisjon ei saavutanud. Katusmõistena räägitakse lõunaeesti keelest, mis ühendab endas mulgi, tartu, võru ja setu keelt. Võru ja setu keelt tunnustab ja kaitseb regionaalkeelena Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit. Kirjaliku keelekasutuse tähenduses võib tänapäeval lisaks võru kirjakeelele rääkida veel kahest uuest lõunaeesti kirjakeelest: mulgi ja setu keelest, mida kasutatakse näiteks ajakirjanduses ja õppematerjalides. (Iva 2012)

Tõnu Tender (1996: 643–650) on arutlenud ajakirjas Akadeemia selle üle, kas võru keelepruuki oleks õigem nimetada võru keeleks või murdeks. Sageli peetakse murdeks kõrvalekallet standardsest või korrektsest keelekujust, enamasti on murre madalama staatusega kui keel. Üheks murde tunnuseks on lingvistid pidanud ka selle piiratumat sõnavara võrreldes keelega. Paljude valdkondade oskussõnavara murretes puudub. Moodsamas keeleteaduses usutakse, et kõik inimesed kõnelevad vähemalt üht murret. Seega on ka standardne keelekasutus (nt eesti kirjakeel) üks murre. Keele sisemisest ehitusest lähtudes ei ole ühelgi murdel teiste ees eelist, kuid mõnele murdele on sotsiaalsetest hinnangutest lähtudes eelis antud. Veel on püütud keelt ja murret eristada mõistetavuse aspektist: kui kõnelejad üksteisest aru saavad, on tegu sama keele murretega, kui üksteist ei mõisteta, on tegu eri keeltega.

Kuid ka see liigendamiseviis pole kuigi täpne, näiteks rootsi, taani ja norra keele kõnelejad saavad reeglina üksteisest aru, kuid siiski on tegu eri keeltega. Lisaks sellele võib vastastikuse mõistetavuse määr olla väga erinev ja sõltuda paljudest asjaoludest. Keel ei ole täpne lingvistiline mõiste. Parem termin oleks keeleteisend/keelevariant. Ühe keelevariandi omaette keeleks saamine sõltub paljudest geograafilistest, poliitilistest, ajaloolistest, sotsioloogilistest ja kultuurilistest põhjustest. Seega on küsimus, kas Mulgi, Võru või Kihnu keelepruuk on murre või keel, keeleteaduse seisukohalt ebakorrekne ning sellele pole võimalik üheselt vastata. (Tender 1996: 643–650)

Seoses linnastumise kasvuga, üleilmastumisega ja põlvkondadevahelise sideme nõrgenemisega muutub pärimuskeelte olukord kogu maailmas järjest kehvemaks. Kodude ja kogukondade roll pärimuskeelte elushoidjate ja edasikandjatena on tunduvalt vähenenud ja just seepärast on pärimuskeelte püsijäämises väga suur osa haridussüsteemil. Tänapäevane kooliharidus peaks õpilastele andma teadmised oma kodukandi pärimuskeelest ja -kultuurist. See aitab tugevdada sidet eri põlvkondade vahel ning tõsta kogukonna eneseteadvust. (Küppar 2008: 3)

Kõige paremal järjel on pärimuskeelee õpetamine praegu Võru- ja Setumaa koolides. Seal on seda tööd tehtud kõige kauem, õpetajatel on kasutada rohkem õppematerjale ja Võru Instituudi eestvedamisel on ilmunud palju erinevat murdekeelset kirjandust nii võru kui setu keeles. Võrukeelne õpetus ajaloolise Võrumaa keeleala koolides on alates 1995. aastast laienenud pooltesse Võru keeleala koolidesse. Tänu sellele on paranenud laste ja noorte võru keele oskused ning nad väärtustavad senisest enam kohalikku kultuuripärandit (Reimann-Truija 2009: 172). Ka kohaliku kogukonna toetus on seal suurem ja kodudes räägitakse veel tänapäevalgi murdekeelt. Siiski ei olda ka seal piirkondliku keele olukorraga rahul. Vello Jüriöö leiab, et setu keele kõnelemisega ja isegi sellest arusaamisega on Setumaa lastel tõsisemid probleeme. Ainult iga kümnes Setumaa koolilaps peab end setuks. Pidevalt kõneleb setu keelt vanem põlvkond, nooremad inimesed tarvitavad seda mõnikord. Lastega kõneldakse pidevalt setu keelt vaid igas viiendas peres, mõnikord igas teises-kolmandas peres. Peredes, kus üks vanem on setu, kuid teine mujalt, kõneldakse tavaliselt eesti keeles. Selliseid segaperesid on üha rohkem. Teine oluline põhjus, miks lastega kohalikku keelemurret ei kõnelda, on see, et praegused viiekümneaastased ja nooremad inimesed on kasvanud murdevaenulikus keskkonnas, kus setu keeles kõnelemist peeti sobimatuks ning põlastusväärseks. (Jüriöö 2008: 100–103)

Kara D. Brown Indiana ülikoolist uuris oma doktoritöös rahvusvahelisi ja kohalikke mõjutusi võru keele ja kultuuri õpetamisel ajaloolise Võrumaa koolides. Selleks elas ta mitu aastat Võrumaal ja uuris koolides võru keele õppe olukorda. Tema tööst selgub, et koolides on võru keel ja kultuur tavaliselt valikaine ja tund toimub seetõttu koolipäeva lõpus. Õpetajad on enamasti vabatahtlikud entusiastid, nad on halvasti tasustatud ja omakultuuri õpetamine lisandub nende igapäevatööle, suurendades töökoormust. Selline olukord muudab kohaliku keele ja kultuuri osakaalu marginaalseks. Eesti ja Euroopa kesksus koolides juhib tähelepanu oma kogukonnas toimuvale eemale. Euroopa Liidu rahvuslike iseärasusi ja keelelist eripära toetav poliitika ei jõua Lõuna-Eestisse kohale. Säilinud omakultuuri ei osata veel piisavalt väärtustada. Võrukeelse hariduse ja kultuuri edendamisel on õpetajal keskne roll, mida ta peab täitma kohalikku keelt eiravas ja marginaliseerivas koolikeskkonnas. (Brown 2006)

Kohaliku pärimuskultuuri õpetamise võimalusi Setumaal uuris oma magistritöös Maris Irbo. Tema tööst selgus, et pärimuskultuuri õpetamine koolides on küsitluses osalenud õpetajate arvates vajalik ja oluline. Aktuaalsemaks on omakultuuri õpetamine muutunud seoses selle mahu suurenemisega riiklikus õppekavas. Peamisteks edusammudeks on Setumaal laste huvi kasv valdkonna vastu ning kompetentsete õpetajate ja asjakohaste õppematerjalide olemasolu. Probleeme tekitab õppekava suur maht, laste arvu vähenemine kohalikes koolides ning mujalt tulnud õpetajate ja õpilaste madal huvi setu kultuuri vastu. Ühe lahendusena pakutakse pärimusõpetuse suunamist tunnivälisele ajale. Pärimuskultuuri õpet jätkatakse ainetundidesse lõimituna ning ürituste abil. (Irbo 2011: 43–44)

Lõunaeeesti pärimuskultuuri ja -keele toetuseks ning kaitseks loodi 2000. aastal programm "Lõuna-Eesti keel ja kultuur 2000–2004", selle lõppedes loodi uus samanimeline programm 2005.–2009. aastaks. Üks programmi eesmärkidest oli säilitada tulevastele põlvetele murdekeele rikkusi, samuti sellel murdekeelel baseeruvat kultuurilist mitmekesisust. Lõuna-Eesti all mõisteti selles programmis ajaloolist lõunaeeesti keeleala: Mulgimaad (Halliste, Paistu, Karksi, Tarvastu ja Helme kihelkonnad), Tartumaad (Rannu, Puhja, Nõo, Rõngu, Sangaste, Otepää, Tartu-Maarja, Kambja ja Võnnu kihelkonnad), Võrumaad (Urvaste, Karula, Hargla, Kanepi, Põlva, Räpina, Rõuge ja Vastseliina kihelkonnad) ning Setumaad (lõunaeeesti keeleala teisel pool omaaegset Pihkva kubermangu piiri). Kuigi programmis peeti silmas kõiki lõunaeeesti murdeid ning püstitatud eesmärgid hõlmasid kogu lõunaeeesti keeleala, oli peamine tähelepanu pööratud siiski võrulastele ja setudele. Seda seetõttu, et võru ja setu keel on tänapäevani paremini säilinud kui tartu ja mulgi keel; ning teiseks seetõttu, et nende keelte ja kultuuride püsimiseks oli juba tehtud teataval määral eeltööd. (LEKK)

2010. aastast alates on eri kultuuriruumidel omaette programmid: "Vana Võrumaa kultuuriprogramm 2010–2013", "Mulgimaa kultuuriprogramm 2010–2013", "Setumaa kultuuriprogrammi 2010–2013". Programmide lahutamine on mulkidele kasuks tulnud, sest riigi poolt Mulgimaale eraldatud raha läheb nüüd ainult mulgi kultuuri

edendamiseks ning mulgid ei pea raha pärast võistlema võrulaste ja setudega, kellele ühisest programmist kulus lõviosa. Lisaks eelmainitud Lõuna-Eesti regionaalsetele kultuuriprogrammidele on riik rahastanud järgmisi programme: "Kihnu kultuuriruum 2008-2010", "Saarte pärimuslik kultuurikeskkond 2008-2010", "Peipsiveere kultuuriprogramm 2009-2012", "Kihnu kultuuriruum 2011-2014", "Saarte pärimuslik kultuurikeskkond 2011-2014", "Virumaa pärimuskultuuri programm 2011-2014". Kõigi nende programmide üks eesmärk on alles hoida ja õpetada ka kohalikku pärimuskeelt. 2012. aastast alates koordineerib neid kultuuriruumide toetusprogramme kultuuriministeeriumi asemel Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus.

"Mulgimaa kultuuriprogrammi 2010-2013" üldeesmärgiks on väärtustada ja taaselustada Mulgimaale omast elulaadi, tavasid ja kombeid, oskusi ning keelelist eripära. Programmi abil soovitakse kaasa aidata vaimse kultuuripärandi taastumisele ja säilimisele ning püsimisele elavas kasutuses. Oluline on noorte sidumine esivanemate keele ja kultuuripärandiga ning kohalikus kultuuris osalejate ringi laiendamine, aga ka sellele kaasa aitavate tegevuste toetamine väljaspool Mulgimaad. Programm toetab UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni eesmärkide täitmist. Üheks oodatavaks tulemuseks on mulgi keele, kultuuri- ja koduloo tundide arvu ning mulgi keelt ja kultuuri käsitlevate õppematerjalide arvu ja tiraaži suurenemine. (MKP)

Saare-, Mulgi- ja Võrumaal 1998-2002 läbi viidud kohakeelte uuringust selgub, et enamik nende piirkondade elanikest toetab kohaliku keele alleshoidmist. Oma lastele või lastelastele on seda keelt ise valmis õpetama umbes pooled võrumaalased ja veelgi väiksem osa mulgi- ja saaremaalastest.

Valdavalt ollakse aga nõus sellega, et koolis peaks lastel olema võimalus kohalikku keelt õppida. (Eichenbaum 2008: 128–129) See näitab selgelt, et kohalik keel on inimeste jaoks väärtus, ent paljud neist pole ise suutelised seda oma lastele edasi õpetama ja see paneb suuremad ootused koolile.

Uues põhikooli riiklikus õppekavas on üks läbivatest teemadest „Kultuuriline identiteet”. Selle käsitlemisega taotletakse õpilase kujunemist kultuuriteadlikuks

inimeseks, kes väärtustab omakultuuri ja kultuurilist mitmekesisust ning on kultuuriliselt salliv ja koostööaldis. Õpilast suunatakse mõistma ennast kultuuri kandjana, edasivijjana ja kultuuride vahendajana; tundma õppima ning väärtustama oma ja teiste kultuuride pärandit ja eripära, toetudes ühelt poolt erinevates õppeainetes õpitule ning seda üldistades, teiselt poolt ka omaalgatuslikult loetule, nähtule ja kogetule; omandama teadmisi kultuuride (sealhulgas eesti rahvuskultuuri) kujunemise ja vastastikku rikastavate mõjutuste kohta. (RÕK 2010)

Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu eestvedamisel on koostanud pärimuskultuuri näidisõppekavad nii põhikoolile kui gümnaasiumile. Paikkondlikust keelest on seal juttu vaid põhikooli III astmes. Käsitletakse järgmisi teemasid: paikkondlikud keelelised erijooned, murdekeele kuulamine, murdekeele tunnuseid tänapäeva kõnekeeles, erinevas vanuses kohalike inimeste kõne (kuulamine, lindistamine), pereliikmete keelekasutus. (PÕK)

Evi Kambrimäe (2009: 44) uuris oma magistritöös esivanemate mälestamise kombeid Setumaal ja õpilaste küsitlusest selgus, et vastustes kajastuvad rohkem teadmised kui kohalikud kombed. Meedia roll kommete levikul ja tutvustamisel on tänapäeval väga suur. Seega on loomulik pärimuse edasiandmine põlvest põlve kadumas ning selle asemele on astunud uued meediumid.

2. MULGIMAA JA MULGI MURRE

2.1. Mulgimaa geograafiline asukoht

2007. aasta sügisel toimus pidulik Mulgimaa piiriviitade avamine, viidad pandi 16 Mulgimaale tuleva tee äärde. Seega võiks arvata, et Mulgimaa kui geograafiline paikkond on kindlaks määratud ja üheselt mõistetav. Päris nii see siiski ei ole.

Piiriviitade asukohad määras kindlaks Mulgi Kultuuri Instituut (edaspidi MKI) koostöös Viljandi muuseumiga, kõrvutades kihelkondlikku maakaarti praegu kehtivaga. Väikesed nihked võrreldes ajaloolise Mulgimaa piiriga on tingitud uute maanteede tulekust, looduse omapärast ja teedevalitsuse nõuetest. (Habakukk: 2008). Saarde valla Mulgimaa ossa ei saanud viitu panna seetõttu, et Pärnu maavalitsus ei andnud selleks luba. Seega nihkusid need viidad Viljandimaa piirile. Viitadega on märgistatud kultuuriajalooline Mulgimaa, mis hõlmab endisaegseid Halliste, Karksi, Paistu, Helme ja Tarvastu kihelkondi (kaart 1). Just neis kihelkondades kõneldi keelt, mida me nimetame praegu Mulgi murdeks.

Muinasaja lõpuperioodist eristavad ajaloolased tänase Mulgimaa alal peamiselt nelja piirkonda. Kõige selgem neist on Alistekund ehk Aliste muinaskihelkond, mida on mainitud ka “Henriku Liivimaa kroonikas”. Lisaks Halliste kihelkonnale hõlmas see ka Ruhja ümbruse kuni Säde jõeni ning tõenäoliselt ka Karksi ala. Muistse kihelkonna võis moodustada ka Helme piirkond, mille asustuskeskuseks oli Helme-Tõrva ümbrus. Siia arvatakse kuuluvat ka Tarvastu ümbrus. On arvamusi, et Paistu ja Tarvastu olid omaette muinaskihelkonnad. On tõenäoline, et Mulgimaa alad olid Viljandiga tugevemalt seotud kui Põhja-Viljandimaa alad. (Mulgimaa asukoht)

Praegusel Mulgimaal asub täielikult või osaliselt 11 omavalitsust: Abja, Halliste, Paistu, Pärsti, Tarvastu, Karksi, Helme, Põdrala ja Hummuli vald ning Tõrva ja Mõisaküla linn. Omavalitsustest asub neli Valga maakonnas ja seitse Viljandi maakonnas. Seoses kavatsetava haldusreformiga valdade arv ja koosseis lähiaastatel kindlasti muutub. Näiteks Paistu vallal käivad juba läbirääkimised Viljandi ümbruse valdadega, et teha

suur Viljandit ümbritsev rõngasvall. Seoses selle reformiga läheb tõenäoliselt kaotsi osa Paistu valla mulgi identiteedist.

Korduvalt on räägitud ühe Mulgi valla loomisest, mis hõlmaks kõigi viie Mulgimaa kihelkonna ala. Seda on soovitanud ka president Toomas Hendrik Ilves.



Kaart 1. Kultuuriajalooline Mulgimaa.

Rahva seas liigub ja püsib siiski mitmeid eksiarvamusi mulkide ja Mulgimaa kohta. Näiteks ütleb tuntud laulusalm, et Viljandi on Mulgimaa pealinn, kuigi Viljandi jääb Mulgimaast kui kindlapiirilisest keele- ja kultuurialast väljapoole. Mulgimaa sümboliks kujunenud ja jäänud tikutopsimehike reklaamis algselt vaid Viljandis tegutsenud

tikuvabrikut. Siiani arvavad paljud eestlased, et Mulgimaa on Viljandimaa sünonüüm, ei teata, et Mulgimaa hõlmab vaid Viljandimaa lõunaosa ja samas ka suurt osa Valgamaast ning väikest killukest Pärnumaad. Vanalt, kultuuriajalooliselt Mulgimaalt pärit inimesed pole sellise käsitlusega nõus. Nad on uhked, et on mulgid ja teavad, et õige Mulgimaa pealinn on Abja.

Teine, uuem Mulgimaa käsitlus hõlmab lisaks eelmainitud viiele kihelkonnale veel hulka kihelkondi mitmest eri maakonnast: Viljandimaalt Paistu, Kõpu, Viljandi, Tarvastu, Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Pelistvere kihelkonnad; Halliste ja Karksi kihelkonnad endiselt Pärnumaalt ja Helme kihelkond Valgamaalt (Mulgimaa turism 2010).

2.2. Mulgi murre, selle erijooned

Mulgi murre on arvatavasti kujunenud muistse Sakala hõimumurde baasil ning aja jooksul läbi teinud mitmesuguseid muutusi. Mulgimaa geograafilise asendi ning ühiskondlike ja majanduslike põhjuste tõttu on see Lõuna-Eesti läänerrühma moodustav murre võtnud vastu ka mõjusid naaberaladelt – kesk- ja läänemurdest. (Tanning 1961: 9). Varasemad uurijad, näiteks Wiedemann ja Veske, ei pidanud Mulgi murret omaette murdeks, kuid see on siiski kindlate tunnustega selgepiiriline lõunaeeesti murre ja kuulub tänapäeval Tartu ja Võru murde kõrval lõunaeeesti murderühma (Kask 1956: 37).

Kirjakeele mõju on Mulgi murdes selgesti tuntav. Võrreldes Tartu ja Võru murdealaga on siin põhjaeeesti kirjakeele mõju varasem, kuna selles piirkonnas ei kasutatud lõunaeeesti murretel põhinevat tartukeelset kooli- ja kirikukirjandust. Mulgimaa administratiivsed, majanduslikud ja kultuurilised keskused on olnud Pärnu ja Viljandi, mis asuvad põhjaeeesti keelepiirkonnas. Põhjaeeesti keele pealetungi on soodustanud ka Mulgimaa loodusgeograafiline asukoht: Võrtsjärvest lääne pool puuduvad Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti murdeala vahel suhtlemist pidurdavad looduslikud takistused. (Tanning 2004: 18)

Mulgi murde moodustavad Halliste, Karksi, Paistu, Helme ja Tarvastu murrakud. Karksi murrakut on peetud Mulgi murdele tüüpilisimaks. Just Karksis, Hallistest ja Helme lääneosast võib leida kõige enam Mulgi murdele omaseid jooni. Lõunaeestilisi jooni esineb kõige rohkem Helme idaosas, veidi vähem teistes Helme osades ning tunduvalt vähem Tarvastus ja Karksis. Kõige rohkem erineb Karksis ja ülejäänud Mulgist Tarvastu murrak. Mulgi murre on võrreldes teiste lõunaeesti murretega kõige põhjaeestilikum. Selle tunnusjooni leidub isegi Saaremaal, samuti Tartu murde lõunagruppides ja Edela-Eestis. Isegi balti keelega on leitud teatud sarnasusi. (Pajusalu 1996: 47). Põhjaeesti murrakutega on Mulgi murdel rida ühisjooni, näiteks *se*-lõpuline illatiiv, *de*-mitmus, *-d*, *-da*, *-de* esinemine pluurali nominatiivis, konsonantühendi puudumine sõna algul, *e*-mitmus ja *v* kadumine sõnast samuti nagu Lääne-Eestiski (EMS 1994: 10).

Lisaks eelmainituile on Mulgi murde tunnusteks ka sõnaalgulise *h* puudumine: *hobune* < *obene*, *haukama* < *aukame*; sõna tüve üksikkonsonandi kaheksamine: *olli*, *panni*; *ks* muutumine *ss*-*ks* (*ks* < *ss*): *mass*, *katessa*, *nõgessa*, *juusse*; madalate tagavokaalide vahelt diftongi kadumine: *paa*, *sõage*, *sepiguan*; sõnalõpulise *t* (<*d*) puudumine: *mihe* < *mihte*; *n*-lõpuline seesütle: *mõtsan*, *sehen*, *kähen*; *e*-mitmuse esinemine: *rihmade* = *rihme*, *poigel* = *poegadel*, *pan'gega* = *pangidega*; vokaalharmonia: *müüdü*, *tülü*. Mulgi murde tüüpiliseks erijooneks on *da*-infinitiivi kujuline käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde eitav vorm: *ära minnä`ära mine`*, *ära tetä`ära tee`* (Kask 1984: 24).

2.3. Mulgi murde olukord

Eesti esmakordse iseseisvumise järel 1918 kujunes välja murdeülene eesti ühiskeel. Murdekeel taandus ja säilis vaid argikeelena, peamiselt maapiirkondades. Nõukogude ajale oli omane kaldumus mitte sallida variantset keelekasutust. Eesti taasiseisvumisel sai eesti keel taas riigikeeleks ning laiemalt kasutama hakati ka äärealade erinevaid keelekujusid. (Raag 2008: 290)

Tänapäeval toetab riik eesti keele piirkondlike erikujude kasutamist ja arendamist. ”Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010” eesmärk oli luua tingimused eesti keele piirkondlike erikujude kasutamiseks ja säilitamiseks kultuuriväärtusena, eesti kirjakeele arendamise allikana ja kohaliku identiteedi kandjana. Siiski on murrete kasutus asjaajamises õigusaktidega reguleerimata, murrete säilitamisele suunatud tegevus on siiani riiklikult koordineerimata ja seega piirkonniti väga ebaühtlane. ”Eesti keele arengukava 2011–2017” näeb ette algatada kogu Eestit hõlmavaid programme eesti murrete ja kohaliku kultuuri veldamiseks ning arendamiseks; soodustada murrete kasutamist kohalikus asjaajamises ning avalikus ruumis; jätkata murrete õpetamist koolides ning vastava õppekirjanduse koostamist; toetada võimalust õpetada murdeid riikliku õppekava raames; arendada kõrgkoolides eesti murrete õpetamise võimalusi; jätkata eesti murrete alast teadus- ja arendustegevust; toetada murrete kasutamist meedias ja regionaalkultuuri projekte. (EKAK 2011: 51–53)

1996. aastal loodi Võro Instituudi eeskujul Mulgi Kultuuri Instituut (edaspidi MKI), mille eesmärkideks on muu hulgas ka Mulgimaale iseloomuliku murdekeele ja kultuuri uurimine, säilitamine, arendamine ja nimetatud tegevuste koordineerimine; Mulgimaa elanike heaolu suurendamine, nende ajaloolise enesetunnetuse ja identiteedi kinnistamine. Nende eesmärkide saavutamiseks on instituut mulgi keele ja kultuuri aktiivseks teabekeskuseks, vahendajaks ja konsulteerijaks; koordineerib Mulgi murde, kultuuri ja ajaloo õppimist ja õpetamist; korraldab mulgi kultuuri ja keele populariseerimist; koordineerib ja algatab sihtuuringuid, kirjastab ja levitab trükiseid, osaleb ja koostab vastavaid televisiooni- ning raadiosaateid. MKI liikmeteks on 11 omavalitsust, mis asuvad osaliselt või täielikult kultuuriajaloolisel Mulgimaal. Kuna MKI-l polnud algusaastatel palgalist juhti ega ühtki töötajat, siis ajapikku selle tegevus soikus ega täitnud püstitatud eesmärke. 1999. aastal MKI reorganiseeriti, kuid seegi ei andnud soovitud tulemusi. 2007. aastal võeti tööle palgaline juhatuse esimees Kristel Habakukk ja pärast seda hakkas ka instituut paremini toimima ning kuulsust koguma. Praegu on MKI juhatajaks Janne Järvelt, MKI vanem on Agu Kabrits (MKI). Tänu MKI tegevusele on välja antud mulgikeelset õppe- ja ilukirjandust, korraldatud õpetajate koolituspäevi, suvekoole, alates 2008. aastast ilmub regulaarselt mulgikeelne

ajaleht Üitsainus Mulgimaa (ÜM). 2012. aasta jooksul peaks trükki minema mulgi-eesti praktiline sõnastik, mille tööversioon on juba 2008. aastast alates MKI kodulehel kasutamiseks ja paranduste tegemiseks kättesaadav (MES). Sõnastiku koostamise töörühma kuulusid 10 inimest Mulgimaa eri kihelkondadest. Konsultandiks oli professor Karl Pajusalu, projekti juhtis Alli Laande. 2005. aastast on kaks korda kuus vaheldumisi võrukeelsete uudistega Vikerraadios mulgikeelsed uudised, mis on internetis järelkuulatavad (MU).

Et koordineerida ja nõustada Lõuna-Eestis moodustatud piirkonna kultuuri edendavaid ja regionaaluuringutega tegelevaid keskusi (Võru Instituut, Setu Arenduskeskus, Mulgi Kultuuri Instituut), loodi Tartu Ülikooli juurde 2000. aastal Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus. Selle keskuse teine oluline ülesanne on korraldada Lõuna-Eesti ajalugu, keelt ja kultuuri käsitlevaid (kõrvalaine) õpinguid neile TÜ üliõpilastele, kes kavatsevad tööle minna Lõuna-Eestisse (TÜLE). Kuigi keskuse põhitegevus on suunatud võru- ja setu keele ning kultuuri edendamisele, on tal kontakte ka Mulgi Kultuuri Instituudiga.

1934. aastal asutati Tallinnas Mulkide Selts. Seltsi asutamisest võtsid osa teiste hulgas Riigivanem K. Päts, kaitseväge ülemjuhataja J. Laidoner ja toonane Tallinna linnapea, kindral J. Soots. Mulkide Seltsi eesmärk on koondada oma liikmeiks Halliste, Helme, Karksi, Paistu ja Tarvastu kihelkondade mulgi päritoluga eesti soost liikmeid üle ilma, kelle esiisad on 1860. aastast seisnud nende kihelkondade valdade nimekirjas. Mulkide Seltsi eesmärgid on veel tutvustada mulkide ajalugu, säilitada mulkide keelepruuki ja murret, kirjastada ajaloolist ja tänapäeva Mulgimaad tutvustavaid kirjutisi, tõsta ja hoida mulkide mainet Eestimaal ning levitada mulgi kultuuri, aidata kaasa Mulgimaa majanduse ja kultuuri arengule, edendada eestlaste rahvuslikke üritusi. Nõukogude okupatsiooni ajal Mulkide Selts ei tegutsenud, see taastati esialgu Kanadas, Torontos 1977. aastal ja 1990. aastal Viljandis. Tänapäeval ühendab Mulkide Selts Viljandi, Tartu ja Pärnu kogukonda ning Toronto ja Tallinna Mulkide Seltsi. Mulkide Selts viib igal aastal läbi kultuuri- ja kihelkonnapäevi ning annab alates 1936. aastast välja Mulkide Almanakki. (Mulkide Selts)

Kuigi palju tööd on mulgi keele ja kultuuri säilitamiseks ja arendamiseks juba tehtud, pole Mulgi murde olukord võrreldes näiteks võru ja setu keelega siiski hea. Eestvedajad on üksikud entusiastid, enamik mulgimaalasi aga ei pea paikkondliku keele ja kultuuri säilitamist oluliseks, kodudes enamasti mulgi keelt ei räägita. 2002. aastal Võro Instituudi poolt Võru-, Saare- ja Mulgimaal läbi viidud allkeelte seisundiuuringust selgus, et peaaegu pooled mulgimaalastest arvavad, et murdekeelt külas või naabruskonnas ei kõnelda. Saaremaal arvab nii vaid kümnendik vastanuist ja Võrumaal ainult mõned. Ka erinevates suhtlusingides kohaliku kõnepruugi pidev kasutamine on Mulgimaal kõige väiksem. See näitab, et mulgi keele kasutamine pole kuigi levinud ning seda kuuleb suhtluses harva. Kohaliku keelekuju alleshoidmist toetab enamik elanikest, kuid üksnes pooled võrumaalased, kolmandik saarlastest ja veelgi väiksem osa mulgimaalastest on valmis seda ise oma lastele õpetama. Need tulemused peegeldavad hinnangut kohaliku keele prestiižile. Samas ollakse kõigis uuritud piirkondades valdavalt nõus sellega, et lastel peaks olema võimalus koolis kohalikku keelt õppida. Keelekasutuse ja -oskuse kohta antud hinnanguid selgitab paljuski põlisusnäitajate võrdlemine. Uuringust selgub, et kõige põlisem on Saaremaa elanikkond, järgneb võru keeleala elanikkond, aga mulgimaalastest on põliselanikke vaid viiendik. (Eichenbaum 2007: 127–130)

3. MULGI KULTUURI JA KEELE AINEKAVAD NING OMAKULTUURIÕPPE VÄLJUNDID MULGIMAAL

Mulgi kultuuri ja keele õppe hõlbustamiseks on loodud vastavaid ainekavasid. Osa MKI (Mulgi Kultuuri Instituut) poolt planeeritud õppematerjale jäi teostamata (töövihik lasteaedadele, õpetajaraamat II kooliastme töövihiku juurde), kuna finantseerimistaotlusi ei rahuldatud soovitud mahus. Siiski otsustati, et koostatakse ainekavad lasteaia vanemale rühmale ja esimesele kooliastmele (vt lisa 1). Töörühma moodustamisel püüti kaasata kõigi võimalike huvigruppide esindajad. Töövaldkonnad olid osaliste vahel jagatud. (Habakukk 2012)

Töörühma kuulusid

Kristel Habakukk – MKI tegevjuht, rahvarõivad, etnograafia, ajalugu

Alli Laande – MKI keeleprojektide projektijuht, mulgi keel, folkloor, ajalugu

Triinu Menning – Abja gümnaasiumi huvijuht, folkloor

Karin Kivistik – Karksi-Nuia lasteaia juhataja – lasteaedade esindaja

Katrin Rannu – Hummuli põhikooli klassiõpetaja – algklasside esindaja

Helve Joon – kodu-uuriija, ajalugu ja kodulugu.

Ekspertdina osales projektis Eesti Rahva Muuseumi teadur Virve Tuubel. Ainekavade koostamisel toetuti Võru Instituudi poolt välja töötatud võru keele ja kultuuri ainekavale (VKK) ning üleriigilise pärimuskultuuri õppeprogrammi ainekavade tööversioonidele. Töörühm käis koos kuuel korral, ülejäänud töö tehti kodus. Töörühma töös osales ka ekspert Virve Tuubel, kes andis tagasisidet ja täiendas.

Valikaine „Mulgi kultuur ja keel“ õppimine aitab õpilastel teadvustada mulgi kultuuri järjepidevust ning märgata ja kogeda pärimuskultuuri erinevaid ilminguid tänapäeval. Oluline osa on õppida tundma kodukandi ainelist ja vaimset kultuuripärandit, teada kodukandi murdekeelt, rahvariideid, kombeid. Pärimuse abil õpitakse mõistma, kui olulised on traditsioonid nii üksikisiku kui riigi ja rahva elus.

Loodud on mulgi kultuuri ja keele ainekava lasteaias vanemale vanuserühmale (6–7aastased lapsed). Selle läbimisel tutvub laps Mulgimaa kultuuriloolise omapäraga, mulgi rahvatraditsioonide, rahvarõivaste ja muu ainelise kultuuriga ning mulgi keelega. Kui lasteaias on juba mulgi kultuuriga tutvust tehtud, siis on lastel kooli tülles olemas nii eelteadmised kui huvi selle aine vastu ning kergem kooli ainekavaga edasi minna. Samas on kooli I astme ainekava koostatud nii, et see ei eelda tingimata eelteadmisi.

Mulgi kultuuri ja keelt käsitletakse I kooliastme ainekavas ühtse tervikuna. Kui võru keele ja kultuuri ainekava ajaloolise Võrumaa koolidele (VKK) jaguneb kooliastmete osadeks: I kooliaste – *võrukeelne aabitsaõpe* (70 t), II kooliaste – *võrukeelne kodulugu* (70 t), III kooliaste – *võru keel ja kirjandus* (35 t), siis mulgid ei pidanud sellist diferentseerimist põhjendatuks. Nii õpetajate kui õpilaste murdetundmine ja -kogemus on Mulgimaal tunduvalt kasinamad, meil on veel väga vähe õppematerjali ning mulgi keele ja kultuuri osadeks lahutamine tunduvalt kunstlik. Koduloo ja mulgi kirjanduse tutvustamine käib läbi keele, eraldi süvendatud keeleõppeks pole Mulgimaa koolid veel valmis. Ainekava peatähelepanu on õpilasel endal, põhiteemade käsitlemisel liigutakse tänapäevast minevikku ja õpilase lähemast ümbrusest kaugemale. Eelkõige on vaja arendada laste oskust murdekeelt kuulata, kõnelda ja lugeda.

Ainekava toob välja neli olulisemat teemavaldkonda, mida I kooliastme tundides käsitleda: 1. Mina ja Mulgimaa. 2. Folkloor. 3. Mulgi murre. 4. Aineiline kultuur. Need valdkonnad on omavahel tihedalt seotud ning moodutavad ühtse terviku. I kooliastmele mõeldud ”Mulgi Märdi tüüvihk” katab kõik need teemad. Kõige rohkem lisamaterjali otsimist nõuab õpetajalt kodukoha vaatamisväärsuste ja piirkonna kultuurilooliste isikute käsitlemine, sest tüüvihk neid kihelkonniti välja ei too. Samas puudutatakse neid teemasid kindlasti ka aja- ja kodulootundides. Seda teemat võiks süvendatult käsitleda II kooliastme õppematerjalides.

I kooliastme lõpetajale esitab ainekava järgmised nõudmised:

- Teab Mulgimaa asukohta ja selle kihelkondi.
- Teab oma päritolu ja seotust Mulgimaaga.

- Teab mõnda rahvakalendri tähtpäeva ja kohalikku kombestikku.
- Teab mõnda mulgi rahvajuttu, -laulu või -mängu ja oskab seda teistele edasi anda.
- Teab oma kodukoha kultuuriloolisi paiku ja oskab märgata muutusi.
- Teab ja oskab lahti mõtestada olulisemaid Mulgimaaga seonduvaid ainelise kultuuri mõisteid ja märksõnu.
- Tunneb lihtsamaid rahvapille (pärmupill, torupill, kannel, pajupill, sarvepill).
- Teab oma kodukoha tähtsamaid kultuuriloolisi isikuid.
- Loeb ja saab aru mulgikeelsest tekstist.
- Oskab teha lühikese pere tutvustuse mulgi keeles.

Kui õpilane saab kõigi ülal loetletud ülesannetega hakkama, on tal olemas hea baas, et mulgi kultuuri ja keelega edasi minna ning mõnda teemat ka süvendatult vaadelda. II kooliastmes peaks põhjalikult tgelema keelega (häälde- ja kõneõid, olulisemad grammatikareeglid, murrakutevahelised erinevused, kodumurraku eristamine teistest, kirjutamine) ja jõudma ka kirjanduseni (Mulgimaa kirjanikud, mulgikeelne proosa ja luule, mulgikeelne omalooming). Kui aga I kooliastmes õpitule edaspidi midagi juurde ei tule, on õpilasel ometi olemas ettekujutus Mulgimaast, selle omapärasest keelest ning kultuurist.

Õppekirjanduse loetelu ainekava lõpus on kesine ja väheinformatiivne, puuduvad raamatute ilmumisaastad ja autorid. Lisamaterjale pole üldse nimetatud. Kuna ainekava koostamise ajal (2009) polnud veel ühtki töövihikut valmis, ei saanud ka selliseid õppevahendeid esitada. Esiialgu piisanuks lugemikust „Mulgi keelen ja meelen“. Õppekirjanduse loetelus oleks pidanud olema siiski ainult need materjalid, mida saab tundides koos õpilastega kasutada. Tekstikogumik „Ennemuistitsel Mulgimaal“ on I kooliastmele ilmselgelt liiga raske (keerulised vanaaegsed tekstid, mis on kirja pandud lihtsustatud foneetilise transkriptsiooni märkidega) ja sobib pigem õpetajale lisamaterjalina kasutamiseks. Samas on näiteks Jaak Kõdari lasteraamat „Mede ilves“, kus on mulgikeelne tekst paralleelselt kirjakeelsega, loetelust päris välja jäetud. Algajale õpetajale oleks ammendav lisamaterjali loetelu väga oluline, eriti kui õppematerjale on vähe. Ainekava koostamise ajal valmimisel olnud Mulgimaa pusle on nüüd valmis ja

paljudes koolides kasutusel. Mitmel järjestikusel aastal said kõik Mulgimaa I klassi õpilased esimesel koolipäeval need MKI poolt kingiks.

Valikaine „Mulgi kultuur ja keel“ ainekava ei soovita pidevat hindelist hindamist. Aine arvestuslikuks hindamiseks soovitatakse teemakohast praktilist ülesannet või õpilaste ühistööd (nt ühiselt tähistatud tähtpäev, näituse korraldamine või ise koostatud perepärimuse kogumik jms), kodu-uurimuslikku tööd vms.

Ainekava jagab soovitusi ka õpikeskkonna loomisel. Õppeprotsessi soovitatakse kaasata erinevaid vaimse ja ainelise pärimuskultuuri kandjaid ja asjatundjad (nt rahvamuusik, kohalik koduloo-uurija, hea jutuvestja või rahvalaulik, käsitöötegija) ja õppida koos nende ning oma kogemustele tuginedes. Hea on praktiline tegevus ja kogemuslik õpe. Õppetunde ei pea läbi viima ainult kooliklassis, vaid soovituslik oleks käia õppekäikudel ja -ekskursioonidel. Mitmed koolid on neid soovitusi ka järginud.

Et paikkondliku kultuuri õpe oleks tõhus, et õpetajatel ja õppijatel säiliks motivatsioon, on tarvis luua väljundeid. Kõige pikema ajaloo ja tuntum ülemulgimaaline pärimuskultuuriga seotud lasteüritus on Mulgimaa laste folklooripäev, mis toimus 2012. aastal juba 16. korda. Ettevõtmise algataja oli Alli Laande, kes korraldas seda algusaastatel Lilli rahvamajas, osalejateks Lilli kooli ja lähiümbruse lapsed. Folklooripidu on aasta-aastalt aina suuremaks kasvanud ja viimastel aastatel rändab ta mööda Mulgimaad. 2012. aasta folklooripäev toimus Paistu kihelkonnas Sultsis ja kohal oli ligi 300 last üle Mulgimaa. Ürituse korraldajateks on MKI ja kohalik omavalitsus. Folklooripäeva mõte on innustada lapsi ja õpetajaid pärimuskultuuriga tegelema ja anda väljund. Igal aastal on erinev pärimusega seotud teema, 2011. aastal tuli vabalt valitud vormis ette kanda mõni kodukandi muistend, 2012. aastal soovitati esitatav lugu valida Salme Vainlo pärimuslugude ramatust „Mulgimaa võlu ja valu“. Vastavalt vanusele ja oskustele võib esitada näitemängu, laulu, ringmängu, luulekava, pantomiimi vms. Esinejaid ei seata pingeritta ega võrrelda.

Mulgimaa laste folklooripäev on mõeldud eelkõige lasteaialastele ja algklassidele, suuremad lapsed astuvad harva üles. Edaspidi peaksid korraldajad otsima võimalusi kaasata üritusse enam vanemate klasside õpilasi ja gümnasiste. Ürituse pideva laienemise tõttu on tekkinud ka korralduslikud probleemid: esinemispäev muutub väiksemate laste jaoks liiga pikaks. Tuleks kaaluda võimalust korraldada folklooripäev kahes osas: ühel päeval pisemad lapsed ja teisel päeval suuremad.

Abja kultuurimaja korraldas 2005. ja 2006. aastal mulgimurdeliste omaloominguliste lugude võistluse. 2005. aasta võistlusele oodati laste endi välja mõeldud tekkemuistendeid ja hiljem koostati nendest lugudest raamat «Mulgimurdelist lugemist lastel» (Mulgimurdelist... 2006). Kogumikus on 13 üksikautori kirjutist, samuti neli ühistööd Abja, Vana-Kariste ja Kosksilla folkloorigruppidele ning Abja lasteaia lastelt. Raamatus on jutte laste endi elust, luuletusi ja väljamõeldud lugusid. Kirjutajaid oli lasteaialastest teismelisteni. Omaloominguvõistlusel võisid lapsed paluda abi vanavanematelt või teistelt murdekeele oskajatelt. Tekste toimetasi Helju ja Paul Lehesmets. Teine samalaadne omaloomingukonkurss peeti Abjas 2006. aastal, siis oodati mulgimurdelisi muinasjutte. Laekus 23 tööd ning osalejate seas oli ka täiskasvanuid.

1994. aastast toimub iga kahe aasta järel Hendrik Adamsoni nimeline murdeluulevõistlus, kuhu on alati oodatud olnud ka õpilaste tööd, kuid siiani pole õpilased võistlusel osalenud. Üksikuid mulgi murdes kirjutatud laste lugusid on ilmunud ajalehes Üitsainus Mulgimaa. 2010. aastal toimus Karksis esimene "Mulgi pidu", kus said üles astuda kõik eri vanuses Mulgimaa laulu- ja tantsurühmad. Repertuaar oli mulgikeelne, kanti rahvariideid. Peole pääsemiseks polnud konkurssi – kõik kollektiivid, kes repertuaari selgeks õppisid, võisid osaleda. Kohal oli 19 Mulgimaa lastekollektiivi – kokku 316 last. Üldse astus peol üles 1000 esinejat. Teine "Mulgi pidu" toimub 2012. aasta juunis Tõrvas. 1995. aastast alates toimuvad Eesti eri paigus vabariiklikud laste murdelaulu- ja luule päevad. Ka mõned Mulgimaa koolid on neist osa võtnud (igal aastal on osalenud Holstre põhikooli õpilased ja õpetaja Helve Hrabrova).

4. MULGI KEELE ÕPPEMATERJALID

4.1. *Alli Laande "Mulgi Märdi tüüvihk kooli edimesele astmele" ja õpetajaraamat*

2010. aasta sügisel ilmunud "Mulgi Märdi tüüvihk" on esimene haridusministeeriumi poolt heaks kiidetud ja spetsiaalselt koolidele mõeldud õppevahend. Selle kasutamist hõlbustab töövihiku juurde kuuluv õpetajaraamat, mis pakub tund haaval välja võimaliku tunni käigu, nimetab soovituslikud lisamaterjalid ja annab mulgikeelsetele sõnadele eestikeelsed vasted. Ise olen Tarvastu täiskasvanute murderingi õpetajana Alli Laande "Mulgi Märdi tüüvihi" I ja II osa õppetöös kasutanud.

Töövihikus on 32 erinevat tundi, mis hõlmavad ainekavas nimetatud teemasid.

1. tund "Miu kodukotus" keskendub Mulgimaa ja selle kihelkondade tutvustamisele. Lisatud on ka Mulgimaa kihelkondade kaart, kust laps saab üles otsida oma kodukoha ja peab oma kodukihelkonna punaseks värvima. Millegipärast on Halliste kihelkond kaardile trükitud heledama värviga kui teised Mulgi kihelkonnad. Ilma õpetaja selgitusega võib õpilasel seda vaadates jääda mulje, nagu Abja-Paluoja ja Halliste kant ei kuulukski Mulgimaale. Esimese tunni lõpuks peaks õpilane oskama nimetada Mulgimaa kihelkondi ja teadma, millises neist ta elab. Samuti peaks ta oskama mulgi keeles öelda oma aadressi ja nime. Õpetajaraamat soovitab lisaks kuulata või lugeda H. Adamsoni "Mulgimaale" ning mängida laulumängu "Päeväk tule vällä".

2. tund on "Märdi kodukotus". Selle teema all on "Kodulaul", mida saab lugeda luuletusena või laulda ning pilt Märdi koduõuest. Pildile on lisatud erinevate esemete kohta mulgikeelseid sõnu. Lisaks uute sõnade õppimisele ja esimese tunni materjali kordamisele, soovitab õpetajaraamat 2. tunnis laduda Mulgimaa puslet ja kuulata laulu "Üits paigake". Märdi koduõue pildi võivad lapsed ära värvida. Teise tunni lõpuks peaks kinnistuma arusaam Mulgimaa geograafilisest jaotusest ning õpilane peaks oskama lühidalt mulgi keeles tutvustada ennast ja oma kodu.

3. tund on pühendatud perele. Pildil on Märdi pere, iga pereliikme juures on mulgikeelne nimetus (*nänn, emä, esä, sõsar jne*). Pilt on pigem tänapäevane ja keskendub kaasaegsetele tegevustele (isa vaatab telerit). Lisaks koduteemaliste sõnade õppimisele ja pildi värvimisele soovitab õpetajaraamat lugeda pereteemalise loo raamatust "Mulgimurdelist lugemist lastele" ning kuulata A. Renniti luuletust "Kallis kotus". Uutest sõnadest soovitatakse õpetajal koostada sõnalotomäng. Tunni lõpuks peaks õpilane teadma tähtsamaid pereteemalisi sõnu ning oskama mulgi keeles lühidalt oma perest rääkida.

4. tund räägib sügisest ja õpetab mulgi keeles värve nimetama. Iga tundi on soovitatud alustada laulu või laulumänguga. Paari mulgikeelse luuletuse ja pildi abil õpitakse nimetama mulgi keeles puuvilju ja marju ning nende värvi. Lisaks soovitatakse plaadilt kuulata P. Nurmekundi sügiseteemalist luuletust, mängida sügisandide korjamise mängu ning lotomängu uute sõnadega. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama mulgi keeles nimetada sügisese kodumaiseid puuvilju ja marju ning ka nende värvi.

5. tunni teema on "Märt emäge turu pääl". Töövihikupildil on turg paljude sügisandide, müüja ja turulistega. Köögi- ja puuviljadele on ka mulgikeelsed nimetused lisatud. Lisaks leiame teema alt veel mõistatuse *Lipp lipi pääl, lapp lapi pääl ilma nõgla pistmede?* Trükitehnilise vea tõttu õpetajaraamat seda tundi üldse ei kajasta.

Järgmine tund kannab töövihikus ja õpetajaraamatus taas ekslikult numbrit 5, teema on numbrid. Loetletud on mulgikeelsed numbrid kuni üheksani, edasi tuleb õpetaja abiga ise tuletada. Pildil on neli erinevat marja ja numbrimängu lahendusena saadakse kõigi nende mulgikeelsed nimetused. Lisaks soovitab õpetajaraamat mängida laulumängu "Üits ütte ja kaits ütte" ning nõobiajamismängu koos numbrite lugemisega. Tunni tulemusena peaks õpilane oskama lugeda mulgi keeles numbreid kümneni.

6. tund keskendub kuudele. Leheküljel on 12 sektoriks jaotatud ring, igas sektoris nii eestikeelne kui mulgikeelne rahvakalendri kuu nimetus. Õpilane peab mulgi keeles vastama mitmele küsimusele, mille vastuseks on konkreetne kuu. Teine 6. tunni

ülesanne nõuab, et õpilane seostaks kindla kuu ja väikesel pildil kujutatud tegevuse või looduspildi. Õige kuu number tuleb vastava pildi juurde kirjutada. Seoses 12 kuuga õpitakse tunni käigus ära teise kümne numbrid. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama mulgi keeles lugeda numbreid kahekümneni, nimetada kuude rahvapäraseid mulgikeelseid nimetusi ja seostada neid rahvakalendri tähtpäevadega.

7. tund keskendub erinevatele kodu tüüpidele. Eraldi on välja toodud maamaja, mõis, häärber, linnamaja ja rehetare. Kõik need tuleb ka piltidelt ära tunda, lisaks tuleb õpilasel joonistada oma kodu. Tunni teine osa keskendub rehetarele ja seal tarvitavatele esemetele. Nimetatud on 14 vanaaegset eset ja õpilane peab need ära tundma ning numbriga õige eseme juurde märkima. Tunni lõpuks peaks õpilane teadma, milliseid kodusid Mulgimaal leidub ja mis tüüpi on tema enda kodu. Lisaks võiks ta osata neid ka foto järgi ära tunda ja liigitada. Samuti peaks ta teadma, milline oli vanaaegne rehetare nii seest kui väljast ja milliseid esemeid seal tarvitati ja mis otstarbeks.

8. tund räägib mardi- ja kadripäevast. Meeleolukal pildil on mardisandid ja lisatud ka tähtsamad uued sõnad, enamik riietuse vallast. Õpetajaraamat soovib kõnelda hingedeajast, mardi- ja kadrikommetest, tutvuda rahvakalendriga, lugeda antud teema kohta juurde kogumikust "Ennemuistisel Mulgimaal" ning Mare Osi luuletust "Engede aig". Veel soovitatakse töövihikust lugeda ja õppida "Mardilaulu", kuid töövihikus seda pole ja õpetaja peab sõnad ise otsima. Tunni tulemusena peaks õpilane teadma, kuidas ja miks tähistati hingedeaega ning kadri- ja mardipäeva, oskama nimetada riidesemeid ja laulda mulgi keeles "Mardilaulu".

9. tund on "Vana-aa tüüriista". Pildil on 13 vanaaegset tööriista ja -vahendit. Tõenäoliselt õpilased nende otstarvet ei tea, õpetaja peab seletama. Tööriist, mida ollakse tundma õppinud, värvitakse. Ise tuleb juurde joonistada *puulusik, väits, mõsunõu, nõgel, luud*. Õpetajaraamat soovib määrata ka tööriista materjali, näidata õpetajal võimalusel mõnd vana tööriista ja kuulata kaht Siim Kärneri luuletust. Tunni

lõpuks peaks õpilane tundma vähemalt kümmet vana aja tööriista, teadma nende otstarvet ja materjali, millest need tehti.

10. tund keskendub vana aja ja kaasaegse kodu võrdlusele. Kodus on lapsed joonistanud pildi oma kodust ja koos arutletakse, mis on maa- ja linnakodu erinevused. Töövihikus tuleb pesumasina, muruniiduki, mobiiltelefoni ja elektripliidi pildid ühendada piltidega, mis kujutavad asju, mis olid eelmainitute asemel vanal ajal kasutusel (pesunõu, vikat, kirjatuvi, kolle). Kuna esemed pole sajaprotsendilises vastavuses, siis on kindlasti vajalikud õpetaja selgitused. Õpetajaraamat õpetab lisaks mulgi keeles mängima telefoni- ja numbrimängu. Ülesande teises osas on pildil kaasaegse kodu sisustus, õpilane peab esemete mulgikeelsed nimetused õigesse kohta märkima.

Tunni lõpuks peaks õpilane oskama võrrelda ja nimetada vanaaegseid ja kaasaegseid tööriistu ning majatarbeid, leidma nede vahelisi seoseid ja oskama pildi järgi toa sisustust kirjeldada.

11. tund tutvustab rahvakalendri tähtpäevi. Töövihikus on üheksa pilti, igäühe juurde tuleb kirjutada loetelust sobiv tähtpäev. Õpetajaraamat soovib selles tunnis rääkida rahvariistest (nimetada need, arutleda, millal neid sobib kanda, tutvustada oma kihelkonna rahvariideid). Töövihiku harjutusega see küll kuigivõrd ei haaku, lisaks sellele on rahvariistele eraldi pühendatud 14. tund, kus käsitletakse teemat põhjalikult ja on ka vastavad pildid. Veel soovib õpetajaraamat 11. tunni raames korrata kuude nimetusi ja lugeda mulgikeelset lugu lammaste pesemisest ja pügamisest. Tunni tulemusena peaks õpilane oskama nimetada aasta tähtsaimad rahvakalendri tähtpäevad ja teadma, millal ja kuidas neid tähistatakse. Rahvariide teema võiks jätta edaspidiseks.

12. tund keskendub jõuluteemale. Esmalt tuleb pildilt leida 10 erinevust. Teine osa vaatleb jõuluaegseid töid-tegemisi. Pildil on pere jõulutoimetusi tegemas, juures mulgikeelne "Pühade laul". Õpilane saab pildi järgi jutustada. Selle tunni juurde annab õpetajaraamat mulgikeelseid rahvatarkusi, mille üle saab klassis arutleda. Lisaks viidatakse Mare Osi luuletusele "Jõulude ootel" ning õpetatakse mängima viit erinevat

rahvamängu, mis sobivad jõulude ajal mängimiseks. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama lühidalt mulgi keeles rääkida jõuluaegsetest tegemistest vanal ajal ja ka tänapäeval oma kodus ning teadma mõnd rahvamängu.

13. tund läheb jõluteemaga edasi. Pildil on kaks pidulauda, üks tänapäevane, teine vanaaegne. Vana aja laual on ka mõned tänapäevased söögid-joogid, õpilane peab need ära tundma ja värvimata jätma. Õpetajaraamat soovib lisaks lugeda raamatust "Ennemuistitsel Mulgimaal" jõulupühade pidamisest ja mulgi toitudest. Tunni tulemusena peaks õpilane oskama mulgi keeles nimetada erinevaid toite ja teadma, millised neist on mulgi toidud, oskama leida erinevusi tänapäevaste ja vanaaegsete pidusöökide vahel.

14. tunnis õpitakse tundma ja nimetama rahvariideid. Õpilane saab teada, et Halliste rahvariided on vanimad Eestis. Et vaadelda erinevate Mulgi kihelkondade rahvariideid, soovib õpetajaraamat kasutada Viljandi muuseumi kodulehte ja rahvariideraamatuid. Rahvariideite kirjeldamise juures tuletatakse meelde ka värvid. Arutleda võiks ka selle üle, millistes situatsioonides kanti rahvariideid vanasti ja millal nüüd, ning mida tänapäeva inimene argipäeviti kannab. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama mulgi keeles nimetada rahvariideesemeid, teadma, millised on Mulgimaale omased detailid ja tundma hästi oma kihelkonna rahvariideid, samuti peaks teadma, millal on sobilik rahvariideid kanda.

15. tund tutvustab koduloomi. Pildil on erinevad koduloomad oma poegade ja õpilane peab need ühendama mulgikeelsete nimetustega. Õpetajaraamatus on välja toodud ka mõned jõluaegsed loomadega seotud kombed ja uskumused, mida vanasti järgiti. Lugemikust "Mulgi keelen ja meelen" soovitatakse lugeda "Üits karjalatse lugu". Veel on õpetajaraamatus kiinijuuskmise mängu kirjeldus. Kahjuks on lahti seletamata jäetud, mida tähendab *kiini juuskma*. Õppetunni lõpuks peaks laps oskama mulgi keeles nimetada peamisi koduloomi ja nende poegi, teadma suuremaid erinevusi tänapäevase ja vanaaegse loomapidamise vahel.

16. tund – ”Rahvapilli”. Pildil on 5 rahvapilli, õpilane peab need ära tundma ja õige numbri juurde kirjutama. Õpetajaraamat soovib Anu Tauli plaadilt kuulata viit erinevat lugu ning võimalusel näidata õpilastele parmupilli. Iga pill, mida plaadilt kuulatakse, värvitakse töövihikus. Viimase loo juures võiks õpilastele anda erinevaid rütmipille, et nad saaksid kaasa mängida. Uut sõnavara selle tunni käigus ei omandata, sest pillide nimed ei erine kirjakeelest. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama nimetada rahvapille ja nende heli kuulmise järgi ära tundma.

17. tund keskendub inimese kehale. Pildil on poiss ja pildi juures erinevate kehaosade nimetused. Õpetajaraamat soovib laulda ja mängida laululehelt ”Lustimängu”. Tunni teine teema võiks olla mitmuse moodustamine. Õpetajaraamatus on hulk näited mitmuse moodustamisest mulgi keeles. Kahjuks ei ole töövihikus sellekohast juhendit ega harjutust. Tunni tulemusena peaks õpilane oskama nimetada inimese kehaosi nii ainsuses kui mitmuses ja suutma moodustada mulgikeelsetest sõnadest mitmuse vorme (eraldi on välja toodud ka Tarvastu ja Karksi murraku erinevused).

18. tund õpetab nimetama mulgi keeles nädalapäevi. Kahjuks on juba pealkirjas eksitud vokaalharmonia reegli vastu: *nädal* p.o *nädäl*. Lisaks on leheküljel ka ristsõna, mille õiget vastust pole töövihikus ega õpetajaraamatus.

Õpetajaraamat käsib lugeda ja kodus pähe õppida luuletuse ”Märdi nädäl”. Sellist luuletust töövihikus aga pole. Veel on õpetajaraamatus ülevaade vanaaegsest nädalapõhisest ajaarvamisest ning õpetus, kuidas mängida nädalapäevade mängu. Tunni käigus peaks õpilane selgeks saama mulgikeelsed nädalapäevade nimetused ning järgarvud seitsmeni (*tõisibe om nädäli tõine päe*).

19. tunni teema on vastlapäev. Töövihikus on vastlateemaline ristsõna, kus pildi järgi tuleb õige sõna ruudustikku kirjutada. Ristsõna vastust pole töövihikus ega õpetajaraamatus. Uued sõnad peakski õpilane omandama ristsõna lahendamise käigus, kuid ka õpetaja jaoks pole neid kirja pandud. Lisaks ristsõna lahendamisele soovib õpetajaraamat teha koos lastega nõopidest vurri, laulda laululehelt ”Vastlalaulu” ja

minna liugu laskma. Tunni lõpuks peaks õpilane teadma mõnda vastlakommet, oskama teha nõõbivurri ja teadma, et vastlapäev on liikuv püha.

20. tund on "Talv". Töövihikulehel on talvepilt ja vihiku autori talveluuletus. Õpetajaraamatus on loetelu talveteemalistest mulgikeelsetest sõnadest. Juurde soovitatakse lugeda talveteemaline lugu mulgikeelsest lugemikust ning kasutada uut sõnavara vestluses. Mulgi pärimuskultuuriga sel teemal tihedat seost pole. Tunnis käinud õpilane peaks oskama mulgi keeles talvest ja talvistest lõbustustest rääkida.

21. tund on pühendatud Eestimaa sünnipäevale. Kahjuks on teemakohane tekst täis keelevigu. *Tunnis võip ta läbide 120 kilumeetert.* Parem oleks: *Üte tunnige võip ta 120 kilumeetert edesi lennäte.* Või: *Meenutage, ku kaunilt ja kiirelt ta lennäp.* Parem oleks: *Tuletege miilde, ku iluste ja kähku ta lendäp.* Õpetajaraamat soovitab selles tunnis uuesti meelde tuletada kuude mulgikeelsed nimetused, ütelda, millal on iga lapse sünnipäev ja millal Eestimaa oma. Loetakse ja tõlgitakse ka tekst suitsupääsukesest. Tunni tulemusena peaks õpilane suutma meenutada kuude mulgikeelseid nimetus, teadma Eesti rahvuslindu ja rahvuslille, oskama lühidalt suitsupääsukest kirjeldada.

22. tunni teema on "Villä, mis kasvave Eestimaal". Kõigepealt on kirja pandud mulgikeelne "Talurahvamäng", mis tutvustab rukki kasutamist. Lisaks sellele on pildid Eestis kasvatatavatest teraviljadest (rukis, nisu, oder, kaer) ja toiduainetest, mida neist saab. Ka õpetajaraamat annab infot meie teraviljade kohta. 3. ja 4. punkt õpetajaraamatus aga jäävad segaseks. (3. Mõistatused- loeme lehelt ja arvame, mida see tähendab? 4. Heldur Jõgioja). Töövihikus 22. tunni all pole ühtki mõistatust ja miks viidatakse Heldur Jõgiojale, jääb samuti selgusetuks. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama mulgi keeles nimetada Eestis kasvavaid peamisi teravilju ja teadma, milleks neid kasutatakse.

23. tund räägib leivategemisest. Lugeda saab luuletust "Rüäleib", kuid kahjuks puudub info selle autori kohta. Luuletuse juures on ka pildid leivateoga seotud esemetest ja nende mulgikeelsed nimetused. Õpetajaraamat soovitab lisaks lugeda raamatust

”Ennemuistitsel Mulgimaal” mälestusi leivateost, annab teemakohaseid mõistatusi, vanasõnu ja liisusalmi. Tunni lõpuks peaks õpilaste leivaga seotud sõnavara suurem olema, nad peaksid mõistma, kuidas saab seemneviljast leib ja kui tähtis see vanal ajal inimestele oli.

24. tund on kevadeteemaline. Töövihikulehel on Alli Laande luuletus ja teemakohased pildid. Õpetajaraamatus on lisaks veel kolm luuletust, mida võib klassis ette lugeda või ka koju õppida anda. Nendes luuletustes on mitmeid võrupäraseid keelendeid, nt *jälleki, mia kai, nüüt*. Nende lugemisel või õppimisel peaks õpetaja sellele tähelepanu juhtima ja andma ka mulgi vasted. Õpetajaraamat annab vanarahvatarkusi kevade kohta ja õhutab arutlema. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama kevade kohta 3–4 lauset kirjutada ja kevadest pisut pikemalt rääkida.

25. tund on pühendatud kevadpühadele. Välja on toodud kevadpühade erinevaid nimetusi, pildil on pühadega seotud tegevused ja loomad. Piltide juures on ka neid pühi puudutavad küsimused, millele õpilane peaks vastama. Õpetajaraamat annab seletuse igale kevadpüha nimetusele ning soovitab kommete kohta juurde lugeda rahvakalendrist. Lisaks antakse munaveeretamismängu juhend. Tunni lõpuks peaks õpilane teadma, mis on kevadpühad, kuidas neid on veel nimetatud ja millised on nende pühadega seotud rahvakombed.

26. tund ”Puud ja mõts” – siin on jälle pealkirjas viga. Mulgi keeles ei ole kunagi mitmuse nimetava lõpus *d*. Võimalikud õiged variandid oleksid *puu, puude, puuse*. Puud on hoopis endisaegne massiühik. Nimetatud on kolm puud: *kuus, kõiv ja pedäjä*. Viimane pole siiski nominatiivis õige, kasutusel on olnud *pettäi, pedäjäs, pedäk*. Männimetsa mulgikeelseks vasteks on töövihikus antud *pedäk*, mis on samuti väär, õige oleks *pedänik* või *pedästik*. Õpilane saab ka teada, et kuuse- ja männiokastel on mulgi keeles erinevad nimed. Õpetajaraamatus on lisaks eelmainitud kolmele puule nimetatud veel mõned, ka sügisel õpitud taimenimed soovitatakse selles tunnis uuesti meelde tuletada. Viidatud on ka ühele teemakohasele tekstile lugemikus, mida võks lugeda. Tunni lõpuks peaks õpilane oskama mulgi keeles nimetada Eestis kasvavaid puid.

27. tund tutvustab ravimtaimi ja nende mulgikeelseid nimetusi. Pildidel on 5 haigust ja 5 ravimtaime ning õpilane peab joonega ühendama haiguse ning taime, millega seda ravida saab. Pildid tuleb hiljem ka värvida. Mitmed haigusseisundite nimetused on kirjakeelsed, kuigi saaks öelda ka mulgipärasemalt, nt *unetus* > *uni ei tule pääle*, *külmetus* > *inime om külmä saanu* jne. Õpetajaraamatus on õiged vastused kirjas. Lisaülesandeid ja lugemissoovitusi pole, seega võib selles tunnis aega üle jääda. Tunnis peaksid selgeks saama mõned mulgikeelsed ravimtaime- ja mõned haigusnimed ja laps peaks mõistma, et erinevaid haigusi saab ravida erinevate taimedega.

28. tund keskendub taas nädalapäevadele, lisanduvad tööd, mis tuleb iga päev ära teha. Iga päeva kohta on küsimus, nt *Mis tüü om vaja iisebe tettä?*, alt loetelust tuleb siis iga päeva järele kirjutada üks töö. Pool lehekülge on tühi, sinna tuleb joonistada pilt oma lemmiktegevusest. Õpetajaraamat soovitab tunni algul nädalapäevi korrata mängu abil, seejärel täita töövihikut ja ülejäänud ajal mängida vabalt valitud laulumänge. Tõenäoliselt oluks mõttekam 18. ja 28. tund liita, sest teema on sama ja nii saanuks sisukama tunni. Päevade nimetused on küll olulised, aga kõnelemise ja lugemise käigus korratakse neid nagunii pidevalt. Tunni tulemusena peaksid nädalapäevade mulgikeelsed nimetused lastel kinnistuma.

29. tunni teema on uue aja ja vana aja mängud. Töövihikus on 12-aastase Anšeelika kirjutatud lugu sel teemal. Õpetajaraamat soovitab loo läbi lugeda, annab mõne sõna tõlke, ärgitab mängu teemal vestlema ja arutlema ning töövihikusse joonistama. Tunni lõpuks peaks õpilane teadma, et aegade jooksul on ka mängud ja mänguasjad muutunud, ja oskama nimetada nii vanaaegseid kui uuemaid mängu.

30. tund on pühendatud emadepäevale. Pildil on Märdi pere emadepäeva tähistamas, juures on ka teemakohane luuletus, kahjuks taas autori nimeta. Leheküljel on veel Märdi mulgikeelne emadepäevatervitus oma emale, mille iga laps võib ka oma kaardile kirjutada.

Õpetajaraamat soovitab tunnis rääkida emadepäevast, arutleda luuletuse teemadel, kuulata plaadilt Lembit Eelmäe luuletust "Vanaemäle" ning teha ise emadepäevakaart

mulgikeelse tervitusega. Tunni tulemusena peaks laps oskama lühidalt emadepäevast kõnelda ning valmima peaks mulgikeelne emadepäevakaart.

31. tund keskendub aastaegadele. Iga aastaaja kohta on vihikus pilt, laps peab värvima pildil ainult need asjad, mis selle aastaajaga kokku sobivad, "eksitused" tuleb jätta värvimata. Uut sõnavara töövihik teema kohta ei anna (v.a aastaegade nimetused). Õpetajaraamat soovib rääkida õpilastega aastaegadest, uurida töövihikupilte, kuulata ja laulda laulu "Veeri, veeri, päeväkene" ning mängida kellamängu. Tunni lõpuks peaks õpilane suutma mulgi keeles lühidalt kirjeldada igale aastaajale omaseid tegevusi ja oskama öelda kellaage.

Viimane, **32. tund** on pühendatud kordamisele ja sõnamõistatuste lahendamisele. Mõistatustes tuleb leida numbreid, puude nimetusi ning mulgikeelseid ameteid (seda teemat pole tundides varem käsitletud). Mõistatuste lahendusi pole õpetajaraamatus ega töövihikus. Õpetajaraamat soovib lisaks mõistatustele sisustada viimase tunni ka laulumängudega. Viimane tund aitab meelde tuletada juba varem õpitud sõnavara ja annab ka pisut uut.

Mulgi keele ja kultuuri ainekavas välja toodud õppe-eesmärgid (vt lisa 1) töövihik algtasemel täidab. Töövihiku koostaja on ka üks ainekava peamistest kokkupanijatest.

Kõik ainekavas olevad teemad on töövihikus käsitletud:

Mina ja Mulgimaa (Mina ja minu pere. Vanavanemad. Kodu. Küla. Vald. Kihelkond. Mulgimaa. Eestimaa. Kodukoha tähtsamad vaatamisväärsused. Piirkonna kultuuriloolised isikud. Rahvakalendri tähtpäevad ja kombed minu peres.) –1., 2., 3., 7., 8., 12., 19., 21., 25., 30. tund. Hõlmamata on küll kodukoha vaatamisväärsused ja kultuuriloolised isikud, aga nende kohta oleks ka raske olnud töövihikus ülesandeid anda, sest need erinevad paikkonniti. Need teemad on jäetud õpetaja kanda ja ette valmistada. Tõenäoliselt käsitletakse neid ka kodulootundides.

Folkloor (Esivanemate lood: laulud, luule, muistendid, vanasõnad, mõistatused. Koduümbrusega seotud muistendid, jutud ja laulud. Folkloorne tants ja mäng.

Rahvapillid (palmupill, torupill, kannel, pajupill, sarvepill, folkloorne pillilugu) –16., 22. tund. Õpetajaraamatus on soovitatud iga tundi alustada ja lõpetada folkloorsete laulu- või rahvamängudega. Mängud ja laulud on eraldi väikeses laulu ja mänguvihikus (käsikiri MKIs). Koduümbrusega seotud pärimuslood on jäetud õpetaja enda valida.

Mulgi murre – kõik tunnid. Igas tunnis õpitakse rohkem või vähem uusi mulgikeelseid sõnu, kuulatakse mulgikeelseid laule ja luuletusi nii plaadilt kui õpetaja esituses. Püütakse ka ise mulgi keeles lugema ja jutustama õppida. Algsõnavara omandatakse läbi laulu, mängu ja õpetaja kõne.

Aineline kultuur (Mulgi rahvarõivad. Mustrite kasutamine käelises tegevuses. Materjalid. Talu elu-olu, minevik ja tänapäev.) –7., 9., 10., 13., 14., 15., 22., 23., 29. tund. Peaaegu kõik tunnid on põimitud ka ainelise kultuuri teemadega. Soovituslik on tundi tuua erinevaid vanaaegseid esemeid, rõivaid jne, käia muuseumides, kutsuda kooli rahvakunstimeistreid.

Kõige suurem viga „Mulgi Märdi tüüvihi“ juures on puudulik toimetajatöö, vihikus on hulganisti hooletusvigu ja ebatäpsusi. Kuna paljud õpetajad mulgi keelt ise ei valda ja seega ei suuda keelenüanssidesse kriitiliselt suhtuda, oleks väga oluline, et töövihikus ega õpetajaraamatus vigu poleks. Kui töövihik ise on läbivalt mulgikeelne, sisaldades küll ka mitmeid vigu, siis õpetajaraamatu puhul on raske aru saada, kummas keeles see on. Murde- ja kirjakeelesõnad on lauseis sageli segiläbi, nt *Kasutasin viil:...(lk1)*; *Täembe saame täädä nende mulgikeelse nimetuse (lk9)*; *Vaatleme veel tööriistu, mida vanal aal kasutati (lk22)*; *Kudas vanasti loomi karjatedi om kirjuten Silvi Väljal oma jutukses... (lk 35)* jne.

Kuna „Mulgi Märdi tüüvihik kooli edimesele astmele“ katab täpselt ühe kooliaasta (arvestusega, et nädalas toimub üks tund), siis ei pea ta väga põhjalikult kõiki teemasid käsitlema. Et õpetajad saaksid rakendada järjepidevat õpet, oleks esimesele kooliastmele vaja vähemalt üht töövihikut (või muud koolis kasutatavat õppematerjali) veel.

Olemasolevast töövihikust ja õpetajaraamatust tuleks teha kordustrukk, kuhu saaks sisse viia õpetajatepoolsed täiendused-parandused ning seda tuleks põhjalikult toimetada.

4.2. Alli Laande „Mulgi Märdi tüüvihk kooli vanempale astmele“

Töövihik algab Mulgimaa ja mulgi keele tutvustusega, kus selgitatakse, mis on ajalooline Mulgimaa ja mis on Suur-Mulgimaa. Selgitusest võib jääda mulje, et need kaks vastanduvad teineteisele ja on hoopis erinevad kandidid. Ekslikku arvamust süvendab veelgi väide, et Suur-Mulgimaal ei räägitud mulgi keelt. Ometi on ju osa Suur-Mulgimaast seesama kultuuriajalooline Mulgimaa oma viie kihelkonna ja nende keelega.

Selles vihikus ei ole teemad jagatud õppetundideks, õpetajal on rohkem valikuvõimalusi, mida, millal ja kuidas õpetada. Kuna töövihik on grammatikakeskne, siis sõltub sellega töötamise kiirus paljuski õpilaste tasemest. Selle õppevahendi juurde ei kuulu ka õpetajaraamatut. Iga teema lõpus on uued mulgikeelsed sõnad koos eestikeelsete vastetega. Ainekava kooli vanema astme jaoks veel koostatud pole.

Esimene teema on „Miu kodukotus om Mulgimaa“ ja vaatluse alla tuleb seesütleva käände moodustamine. Leheküljel 4 on mulgi tähestik, mis erineb tavapärasest selle poolest, et puuduvad võõrtähed. Vaatluse all on ka mulgi keele nimekirjutusmall, kus perenimi on eesnimest eespool ja omastavas käändes. Lisaks sellele käsitletakse *ma*-tegevusnime moodustamist ja juhitakse tähelepanu sellele, et mulgikeelsete sõnade alguses pole kunagi *h*- tähte.

Järgmine grammatikateema on mitmuse moodustamine. Sellele järgneb isikuliste asesõnade käsitus. Iga grammatikateema järel on ka paar harjutust. Seejärel tuleb arvsõnade käänamise teema ja nädalapäevade teema, mis oli ka töövihiku esimeses osas juba korduvalt käsitletud. Ka kuude ja aastaegade teemat korratakse töövihiku II osas.

Grammatikateemadest järgnevad keskvõrde ja ülivõrde moodustamine ning mitteisikulised asesõnad. Seejuures juhitakse tähelepanu mulgi keele omapärale, mis tingib elutule asjale osutamisel sageli sõnade *kes*, *keegi* jms kasutamise *mis*, *miski* jms asemel, nt *Tal es ole kedägi kõnelde*. Edasi tulevad mineviku kesksõnad ning teo- ja tegijanimed ning mulgi keelele omane kaashäälikuühendi kadu sõna algusest. Ka kaashäälikute palatalisatsioonile on üks teema pühendatud.

Kõik neli kõneviisi on mahutatud töövihikus ühele leheküljele, igäühe kohta on üks harjutus. Viimane harjutus selle teema all käsitleb soovkõnet, kuid selgitust, mis on soovkõne, vihikus ei leidu. Juhul, kui õpetaja ise seda ei tea, jääb see teema poolikuks. Kuna soovkõne on omane vaid mulgi keelele, siis pidanuks seda teemat töövihikus kindlasti pikemalt selgitama.

Kui mitmuse moodustamist käsitleti juba töövihiku alguses, siis sõnade käänamine mitmuses tuleb alles viimaste teemade hulgas. Käänamistabelit kõigi käänetega siiski ei anta ja õpilane peab näitesõnadest analoogia põhjal ülejäänud käänded ise tuletama. Ainus käänamistabel on isikuliste asesõnade teema juures. Kindlasti oleks võinud töövihik sisaldada ka nimisõnade käänamistabelit ja seda juba esimeste teemade juures.

Kaks viimast grammatikateemat on umbisikuline tegumood ja eitav kõne. Töövihiku lõpuosa sisaldab lisalugemist ja kordamisharjutusi: kaks mulgikeelset pärimuslugu, üks Karksi, teine Tarvastu murrakus. Seejärel on välja toodud hulk lauseid, mis sisaldavad vähe tuntud ja põnevaid mulgikeelseid sõnu. Töövihikust leiab lugeja ka mõned kaasaegsed mulgikeelsed luuletused, mis on enamjaolt kirjutatud Tarvastu murderingi liikmete poolt. Vihikusabast leiame ka ühe ristsõnamängu, ühe sõnavaratundmise ülesande ja 27 mulgikeelset mõistatust erinevatest kihelkondadest. Mõistatuste ja ülesannete vastused on vihiku viimasel lehel kirjas.

Kõige viimane teema muidu grammatikakeskses töövihikus on mulgi mustrid. Välja on toodud kõige levinumad mulgi motiivid, igäühe kõrval on selle nimetus ja selgitus,

mida see sümboliseerib. Mustriteema lõpus on ka värvisümboolika lühidalt lahti seletatud.

Kui vaadelda „Mulgi Märdi tüüvihi“ I ja II jagu ning eeldada, et neid kaht peaks kasutama teineteise järel, siis on nende raskusaste selleks liiga erinev. I osa sisaldab palju pildimaterjali, pearõhk on värvimisel-kuulamisel, II osa on grammatikakeskne ja eeldab, et inimene oskab juba mulgi keelt hääldada, lugeda, kirjutada. Nende kahe vihiku vahel peaks olema veel üks n-ö üleminekuvihik, mis keskenduks rohkem tekstile, kus oleks enam lugemist ja kirjutamist, aga mitte veel keerulisi grammatikaülesandeid. II osa on raske koolis tunnist tundi kasutada, sest grammatikateemad järgnevad väga kiiresti üksteisele, harjutusi nende kinnistamiseks on vähe, mõne teema kohta ainult 1-2. Ainult töövihiku lõpus on mõni lugemispala ja muid ülesandeid.

Selle töövihiku järjepidev kasutamine eeldab õpetajalt taas lisamaterjali otsimist ja kasutamist. Keelevigu on töövihiku II osas vähem, kuid neid esineb siiski: *Mulgi keele Karksi murrakun om ma-tegevusnime lõpun a asemel e: tuleme, oleme, püünäme, võtame, mängme, süüme, juume* (lk 5) p.o *Mulgi keele Karksi murrakun om ma-tegevusnime lõpun a asemel e: tuleme, oleme, püündme, võtme, mängme, süüme, juume*. Siin on ma-tegevusnimi ja mitmuse 1. pööre segamini läinud. *Keskvärre om mulgi keelen kolme moodu* (lk15), p.o *Keskvärre om mulgi keelen kolme muudu*. *Tarvastus om lõpun i* (lk 19), p.o *Tarvastun om lõpun i*.

Küsitav on, miks töövihikus kajastuvad teemad on needsamad, mis vihiku I osaski: kodupaik Mulgimaa, nädalapäevad, kuud ja aastad. Kuna vihik ise on eelmisest tunduvalt raskem ja nõuab eelteadmisi, siis võinuks ka arutus- ja vestlusteemad olla uued ja keerukamad, näiteks Mulgimaa vaatamisväärsused, tuntud mulgid vms, mis seni kajastamata.

4.3. Lugevik "Mulgi keelen ja meelen"

2004. aastal ilmus kaua oodatud mulgikeelne lugevik "Mulgi keelen ja meelen". Selle on välja andnud Mulkide Selts, kokku seadnud Lembit Eelmäe ja Silvi Väljal, toimetamistöö tegi Eduard Väari ja kunstilise kujunduse eest hoolitses Silvi Väljal.

143-leheküljeline kõvade kaantega lugevik täidab ka mulkide aabitsa ülesandeid. Lood on raamatusse jagatud kihelkondade kaupa. Kõigist viiest Mulgi kihelkonnast on püütud lugevikku koguda võimalikult eriilmelisi tekste: rahvapärimusi, vanu üleskirjutusi, mälestuskilde, vanasõnu, mõistatusi, muinasjutte, luuletusi, liisusalme. Ka ajaspekter on päris lai: vanimad dateeritud lood on 19. sajandi lõpukümnenditest, uusimad aga 21. sajandi algusaastatest. Esindatud on kõik tuntumad mulgi kirjanikud (Hendrik Adamson, Lembit Eelmäe, Salme Raatma, Johan Kõpp, Raivo Kolka, August Kitzberg, Siim Kärner, Mart Raud, Andres Rennit, Eha Lättemäe, Nikolai Baturin, Mare Osi jt) ja suur hulk harrastajaid ning mälestuste üleskirjutajaid. Toimetaja annab oma eessõnas kirjakeelse ülevaate Mulgimaa ajaloo, kihelkondadest, seal elanud tuntud inimestest ja Mulgi murde eripäradest.

Iga kihelkonna osa algab Silvi Väljali joonistatud pildiga, millel on kujutatud inimesed antud kihelkonna rahvarõivais, pildile on lisatud üks samast kihelkonnast pärit vanasõna. Lehe teisele küljele on visandatud selle kihelkonna kaart koos olulisemate asustatud punktidega. Raamat algab kogu Eesti kihelkondade kaardiga ja lõpeb Mulgi kihelkondade kaardiga. Seega saab ka asjatundmatule lugejale kiiresti ja piltlikult selgeks, kus asub Mulgimaa ja kuidas see kihelkondadeks ja keelemurrakuteks jaguneb. Iga kihelkonna tekstiosa lõpeb paarikümnesõnalise mulgi-eesti sõnastikuga. Raamatu lõpulehekülgedel on vanasõnu ja mõistatusi kõigist Mulgimaa kihelkondadest.

4.4. Kristi Ilvese "Mulgi keele tüüvihk"

"Mulgi keele tüüvihk" (vt lisa 4) ei ole koostatud spetsiaalselt koolilastele. See on mõeldud võimalikult laiale sihtrühmale, kes võiks teema vastu huvi tunda. Eelkõige on see sobilik pärimuskultuuri perelaagrites kasutamiseks. Koolis saab seda kasutada

lisamaterjalina. Materjal pole mõeldud järjest läbimiseks. 16 leheküljele on püütud paigutada võimalikult palju infot ja erinevaid ülesandeid, mis sobiksid eri tasemel kasutajatele. See töövihik peaks tervikuna andma lühikese ülevaate Mulgimaast ja mulgi keelest ka sellele inimesele, kes antud teemast varem midagi ei tea.

Töövihik koosneb kolmest osast: harjutustikust (21 eri tasemele mõeldud ülesannet), sõnastikust ja teoreetilisest ülevaatest. Enamik ülesandeid on sõnavaraalased. Peamised teemad on igapäevaelu (pere, elukoht, toit, kehaosad, nädalapäevad, numbrid), vanaaegne taluelu (koduloomad, tööriistad) ja loodus (puud, puu- ja köögiviljad). Püüdsin harjutustes anda sellise sõnavara, mis võimaldaks igapäevateemadel kiiresti end väljendama õppida. Mõne ülesande puhul võtsin eeskuju algklasside emakeele töövihikutest. Kasutasin ka enda koostatud töölehti ja kogemusi lastele murdekeele õpetamisel.

Pärast selle töövihiku läbitöötamist peaks õpilane kergemast mulgikeelsest tekstist aru saama ja suutma moodustada lihtsamaid lauseid igapäevateemadel (algajad) või oskama rääkida ja kirjutada argiteemadel (edasijõudnud). Lisaks sellele peaks õpilane teadma, kus asub Mulgimaa, millised on Mulgi kihelkonnad ja kuidas paigutub Mulgi murre Eesti murdekaardile. Hääldusjuhiseid töövihik ei anna ja seetõttu on algajatel vaja õpetaja abi.

Kui võrrelda kolme praeguseks ilmunud mulgi keele töövihikut, siis paigutub "Mulgi keele tüüvihk" raskusastme poolest Alli Laande koostatud "Mulgi Märdi tüüvihi" I ja II osa vahele. I osa neist on mõeldud kõige pisematele murdeõppijatele, lugemist ja kirjutamist on seal vähe, põhiosa on laulul, tantsul ja mängul ning õpetaja kuulamisel. Palju on värvimist ja joonistamist. Pärast seda võiks ette võtta "Mulgi keele tüüvihi" ja seejärel "Mulgi Märdi tüüvihi" II osa, mis on grammatikakeskne.

"Mulgi keele tüüvihk" on koostatud nii, et ta ei nõua teisi õppematerjale enda kõrvale, saab hakkama ka ainult selle abil. Siiski on soovitatav õige keele kõla kuulmiseks kasutada luuleplaati "Ku Pikasillast üle saa", tõenäoliselt on vaja ka mulgi-eesti

sõnaraamatut. Lugemispalasisid võiks juurde võtta mulgikeelsest lugemikust "Mulgi keelen ja meelen". Ka tekstikogumik "Ennemuistitsel Mulgimaal" on väga hea, kuid algajale ei sobi, samas annab see põhjaliku ülevaate taluelust, endisaegsetest kommetest ja paljust muust. Algajatele võib õpetaja sealt lugusid ette lugeda. Erna-Elise Neimanni "Mulgikiilsid ütlemisi" on samuti väga hea ja lõbus lisamaterjal, mis sobib ka algajale, sest igale mulgikeelsele lausele on lisatud eestikeelene vaste. Samas on hea ka selle raamatuga töötada õpetaja juhendamisel, kuna raamat on halvasti toimetatud ja vajab kohati täpsustusi ja selgitusi. Rõhutamaks seda, et mulgi keel pole surnud ja seda saab ka tänapäevastest teemadest rääkides kasutada, võiks tundi tuua ajalehti Üitsainus Mulgimaa. Nende abil saab võrrelda eri autorite tekste ja otsida murrakutevahelisi erinevusi. Noorematele lugejatele on igas lehes lastenurk, kus leidub mõni lastepärane luuletus või jutuke ning nuputamisesandeid. Kui on võimalik, võiks tunnis kokku panna ka Mulgimaa puslet. Esikaane kaart aitab seda tööd lihtsustada.

Töövihiku kaanel on Mulgimaa kaart. Vaataja näeb, millised linnad ja asulad Mulgimaal paiknevad ning kuidas kulgevad teed. Iga kihelkond on märgitud eri värviga. Seda vaadates on hea arutleda praeguse haldusjaotuse üle ja õpetaja saab selgitada, et praegu kuuluvad Mulgimaa alla 11 omavalitsust. Kaardilt puuduv Viljandi annab selge vastuse Viljandi kui Mulgimaa pealinna teemale.

Tõsisem murdehuviline peaks järgmisena võtma ette töövihiku viimase lehekülje, kus on lühike ülevaade Eesti murretest. Sellele järgneb Mulgi murde ja murrakute tutvustus ning ülevaade hetkeseisust. Teksti vahel on Eesti murdekaart, kust näeb, kus mulgi murdeala paikneb.

Vihiku lõpus on väike sõnastik pisut enam kui 300 sõnaga. Sõnastikku on koondatud kõik töövihikus kasutatud võõramad sõnad ja lisaks veel sõnu valmivast mulgi-eesti sõnaraamatust. Valikupõhimõtted olid uudsus ja kasutatavus. Kirjakeelega väga sarnased sõnad jätsin välja, kirja said vaid need, mille tähendus oli murdes teine, nt *kuur* 'koor', *vägev* 'rasvane'. Oma koha leidsid sõnastikus need sõnad, mida kirjakeeles pole ja mis on tänapäeva inimesele tõenäoliselt võõrad, nt *varik* 'lehtpuusalu', *paossin*

'peidus', *marglane* 'säask'. Ka sagedasti kasutatavad põhisõnad lisasin sõnastikku, kui nad olid kirjakeelest erinevad, nt *aame* 'ajama', *nakkame* 'hakkama'. Sõnastiku abiga peaks olema võimalik kõigist töövihiku ülesannetest aru saada ja enamikku lahendada. Sõnastikuosas leidub sõnu kõigist Mulgi kihelkondadest. Töövihiku põhiosa on aga Tarvastu murrakus. Sõnastiku lõpus on veidi vaba ruumi, kuhu kasutaja saab tunnis või mujal kuulnud uued sõnad üles kirjutada.

Esimene ülesanne käsitleb arvsõnu. Kirja on pandud nii põhi- kui järgarvsõnad, mille lugemist saab kõva häälega harjutada. Kümneni on kirjas kõik arvsõnad, edasi mõned ja nende abil saab puuduvad ise tuletada. Teema kinnistamiseks on mõned küsimused, kus vastus tuleb numbrites. Et vastajal lihtsam oleks, on ka näitelaused juurde pandud. Harjutust võib teha nii suuliselt kui kirjalikult. Arvsõnade teema lõpus on viis lihtsat arvutustehet, mille vastus tuleb kirjutada sõnadega.

Teine harjutus on mõeldud mulgikeelsete puunimede õppimiseks. Ruudustiku sisse on ära peidetud kümme erinevat puunime ja lahendaja peab need alt üles ja ülalt alla, paremalt vasakule ja vasakult paremale ning diagonaalis lugedes üles leidma. Puunimed on ülesande juhendis selgelt kirjas, seega lahendaja teab, mida ta otsib. Eestikeelseid vasteid harjutuses pole, need tuleb otsida sõnastikuosast.

Kolmas harjutus õpetab lihtsamate lausetega rääkima oma kodust. Kus see asub (aadress), milline on maja ja mis kodu juures meeldib. Koduteema sissejuhatuseks on väike luuletus, mida saab lugeda või pähe õppida. Mulgi keelega varem mitte kokku puutunud inimesel läheb küsimustele vastamisel vaja õpetaja abi.

Neljas ülesanne arendab mulgikeelse teksti funktsionaalset lugemisoskust. Tekst on pärit Helme kihelkonna lõunapiirilt ja seega on keeles väikseid erinevusi, võrreldes ülejäänud töövihiku keelega, mis on pärit Tarvastust. Teksti saab lasta õpilastel lugeda või loeb õpetaja ise ette. Pärast lugemist tuleb vastata kuuete küsimusele. Nii saab selgeks, kas õpilased said loetust aru. Soovi korral saab tekstiga ka muid harjutusi teha, nt joonida mingit liiki sõnu alla, otsida Mulgi murdele omaseid jooni vms.

Ülesanne 5 osutab kahele Mulgi murde erijoonetele: sõnaalgulise kaashäälikuühendi ja sõnaalgulise *h* kadumisele. Harjutuse päises on välja toodud ka mõned näitesõnad. Harjutus on muidu väga lihtne, aga mõlemas rühmas on ka üks keerulisem sõna, mille puhul ei piisa ühe tähe ärajätmisest: proua 'rovva', hommik 'ommuk'. Nende sõnade puhul on vaja õpetaja või sõnastiku abi.

Kuues harjutus kinnistab mulgikeelseid koduloomanimetusi. Samuti tuleb teada, kus loom elab. Loom, tema poeg ja eluase tuleb joonega ühendada. See ülesanne peaks väikese abiga olema ka noorematele lastele jõukohane.

Seitsmes ülesanne kuulub lihtsate kilda, sest joonega tuleb ühendada loomapildid selle põhjal, kes keda sööb. Laps ei pea seda ise teadma, vaid kõrval on mulgikeelne selgitus. Tundmatud loomanimetused saab sõnastikuosast järgi vaadata.

Kaheksas harjutus õpetab mulgi keeles nimetama kehaosasid ja on sõnastiku abil kergesti lahendatav.

Üheksas ülesanne on natuke keerukam, sest lisaks mulgikeelsetele puu- ja köögiviljanimetustele tuleb siin teada ka seda, kus viljad kasvavad, kas maa sees, maa peal või maast kõrgemal. See on hea harjutus koos õpetajaga tegemiseks ja arutlemiseks. Lisaks võib igasse rühma veel oma sõnu juurde pakkuda. Olemasolevasse loetellu on valitud need, mis erinevad kirjakeelest.

Kümnes harjutus käsitleb perekonna teemat. Siin on luuletus, mida saab lugeda, tõlkida ja ilmekalt esitada õppida. Lisaks sellele on käststud alla joonida omadussõnad. Harjutuse lõpus on välja toodud mõned olulisemad sõnad oma perest jutustamise tarbeks. See on keskmise raskusastmega ülesanne, edasijõudnud võivad proovida kirjutada oma perest jutukese.

Ülesanne 11 sisaldab kümmet mulgikeelset mõistatust. Vastused on ülesande all tagurpidi kirjas. Ülesanne arendab sõnavara ja mõtlemisoskust.

Ülesanne 12 tutvustab rõivaid ja jalavarje. Loetelust tuleb alla joonida need, mis pildil olevatel inimestel seljas-jalal on. Inimesed joonistustel on rahvariides, lisaülesandena tuleb rõivad ära värvida ja soovi korral saab ka mulgi mustrid peale joonistada. See ülesanne on üsna lihtne ja värvimine sobib ka kõige pisematele.

13. ülesanne käsitleb toidu teemat. Loetelus on toiduained, millest õpilane peab välja valima oma lemmikud ja need alla joonima. Juurde tuleb lisada veel vähemalt viis toitu. Tõenäoliselt pakuvad õpilased selliseid sööke, millel mulgikeelsed nimetused puuduvad, nt kartulkrõpsud, spagetid, pitsa jne. Siis saab koos õpetajaga arutleda, millised toidud kuuluvad vanasti mulkide söögilauale ja kuidas toidusedel aja jooksul muutunud on. Kuna kõigile uutele söökidele mulgi nimesid pole, võib üritada neid koos välja mõelda. Ülesande teises osas tuleb kirja panna oma pannkoogiresept. Vajalikud toiduained peaks harjutuse alguses kirjas olema. Lisaks on antud mulgikeelsed mõõddud, nt *tiilusik*, *ramm* jne. Lisaks komponentidele on soovitatav kirja panna ka töökäik. See osa ülesandest on mõeldud edasijõudnutele.

14. ülesanne sobib väga hästi vanemale koolieale ja täiskasvanutele. Siin on 15 mulgikeelset ütlemist, mis on iseloomulikud just sellele kandile. Kõigepealt võib need läbi lugeda, tundmatud sõnad tõlkida ja siis arutleda, mida need ütlemised võiksid tähendada. Lausete järel on tagurpidi kirjas eestikeelsed vastused. Edasijõudnutel võib paluda neid ütlemisi tekstis kasutada.

15. ülesanne käsitleb tööriistu. Nimetatud on hulk tööriistu ja õpilane peab nende nimetused kirjutama kas perenaise või peremehe pildi kõrvale, olenevalt sellest, kumb neid tema meelest peamiselt kasutas. Usun, et ülesanne ei ole seksistlik, kuna eelmistel sajanditel olid soorollid piiritletavad ja naiste- ning meestetöid hoiti enam lahus. Kindlasti on ka neid tööriistu, mida kasutasid mõlemad ja need võib siis kirjutada mõlema pildi juurde või teha keskele eraldi tulp. Selle ülesande juures on tarvis kindlasti õpetaja selgitusi ja arutlust. Asjatundliku juhendamise korral peaks selle ülesande lahendamisel tekkima ettekujutus vanaaegsetest talutöödest ja rollijaotusest.

16. ülesanne õpetab tundma ja nimetama tarbeesemeid. Antud on loetelu 15 esemest ja lahendaja peab need paigutama majas õigetele kohtadele. Siin saab taas arutleda, milliseid esemeid vajati vanasti talumajapidamises ja milliseid kasutatakse tänapäeval. Loomulikult võib loetelu alati täiendada.

17. ülesanne tutvustab mulgikeelseid omadussõnu. Antud on 10 sõna ja õpilane peab iga sõna järele kirjutama (soovitavalt mulgi keeles), kes või mis selline võis olla. Kui omadussõnad on tõlgitud, ei ole ülesanne ka algajale keeruline. Igale omadussõnale võib pakkuda juurde mitu nimisõna.

Ülesanne 18 annab viis mulgikeelset vanasõna, mis tuleb tõlkida. See ülesanne on pisut keerulisem ja sobib edasijõudnutele, pakkudes ka mõtte- ja vestlusainet.

19. ülesanne on puhtalt sõnavara tundmise peale: joonega tuleb ühendada õiged sõnad. Vastused on sõnastikuosast lihtsalt leitavad.

20. ülesanne on tõenäoliselt selle töövihiku kõige raskem ja võtab päris palju aega ka täiskasvanutel. Antud on kõigi kuude rahvapärased nimetused mulgi keeles ja 12 sündmust, mis aasta jooksul toimuvad. Iga kuu järgi tuleb kirjutada õige sündmus, nt *Küindlekuul lastas vastleliugu*. Kõigepealt tuleb teada kuude rahvakalendri nimetusi, selle hõlbustamiseks on kuud reastatud kronoloogiliselt õiges järjekorras. Veelgi keerulisem on sündmused õige kuu järele paigutada. Enamik neist on loodusega seotud ja võib-olla paljud tänapäeva lapsed ei teagi kohe, millal toomingas õitseb või millal rukist lõigatakse. Selle ülesande puhul tasub kõigepealt ära kirjutada need sündmused, mille toimumist täpselt teatakse, nt *Engekuul jooseve kadrisandi müüda külä*. Seejärel on lihtsam ülejäänuid paigutada. Vajadusel tuleb leppida teadmisega, et toomingas võib õitseda nii aprilli lõpul kui mais ja maasikadki võivad minna punaseks nii juunis kui juulis. Siiski peaks olema võimalik igale kuule ikka üks ja õige vaste leida.

Töövihiku viimane, 21. ülesanne nimetab nädalapäevi. Õpilane peab iga päeva järele kirjutama, mida ta sel päeval tavaliselt teeb. Edasijõudnud võivad vormistada vastuse ka jutukesena.

”Mulgi keele tüüvihi” koostamisel pole lähtunud valikaine „Mulgi kultuur ja keel“ ainekavast (vt lisa 1). Seega pole seda ka koostamisel aluseks võetud. Siiski on töövihikul ainekavaga küllalt palju kokkupuutepunkte. Ainekavas on välja toodud neli olulisemat õppeeesmärki:

- Õpilane määratleb ennast kohaliku kultuurikeskkonna ühe liikme ja põlvkondliku ning perekondliku kultuurilise järjepidevuse kandjana;
- Õpilane tutvub Mulgimaa kultuuriloolise omapäraga.
- Õpilane tutvub mulgi rahvatraditsioonide, rahvarõivaste ja muu ainelise kultuuriga
- Õpilane tutvub mulgi keele, algsõnavara ja lihtsama mulgikeelse kõnega.

Need eesmärgid peaksid suuremal või vähemal määral täidetud saama ka ”Mulgi keele tüüvihi” läbitöötamisel. Eelkõige keskendub see töövihik siiski 4. eesmärgile, ehk keelele ja sõnavarale, enamik ülesandeid ongi keelt ja sõnavara arendavad. Õppekava esimene teema ”Mina ja Mulgimaa” on ”Mulgi keele tüüvihi” hästi kajastatud. Sellega haakuvad ülesanded 3 ja 10 ning kaart vihiku kaanel. Folklooriteemalised on ülesanded 11, 14, 18 ja 20. Ainelist kultuuri puudutavad ülesanded 12, 15 ja 16.

5. MULGI KEELE ÕPETAMINE ÜLDHARIDUSKOO LIS (KÜSITLUS)

Selgitamaks mulgi murdekeele õpetamise olukorda, koostas in õpetajatele mõeldud küsimustiku (vt lisa 3). Selle saatsin elektroonilisel kujul kõikidesse Mulgimaa üldhariduskoolidesse. Palusin lühidalt vastata ka neil koolidel, kus mulgi keelt praegu ei õpetata, et välja selgitada peamised põhjused, miks omakultuuri õpe puudub. Need mulgi keelt mitteõpetavad koolid, kes vastasid, tõid peamiste põhjustena välja pädeva õpetaja puudumise, tunniplaani pingelisuse ja õpilastepoolse huvipuuduse. Üks õpetaja arvas, et kuna murdekeelset keskkonda enam pole, on murdekeele õpetamine väga kunstlik ja sarnaneks võõrkeele tunniga. Ühes koolis oli õpetaja valmis valikainena mulgi keelt ja kultuuri õpetama, kuid kooli juhtkond polnud sellest huvitatud ja otsustas valikaineks panna hoopis teise tunni.

Oma küsitluses sain vastused kümne lt mulgi keele ja kultuuri õpetajalt. Neist seitse õpetavad 2011/2012 õppeaastal mõnes koolis seda ainet. Õpetajate hulka lugesin ka need, kellel selleks eraldi ainet pole, vaid nad õpetavad omakultuuri mõne muu aine raames. Ülejäänud kolm praegu ei õpeta, kuid on seda varem teinud. Võtsin ka nemad oma uuringusse, et saada rohkem vastuseid ja seega laiemat pilti õpetajate muredest ja rõõmudest.

Kõik vastanud õpetajad on naised. Üks neist on pensioniealine, üks 23aastane tudeng, ülejäänud 35-56 aastat vanad. Vastustest selgub, et enamik mulgi keele õpetajaid õpetab või on õpetanud Mulgimaa Viljandi maakonda jäävates koolides. Valgamaal õpetatakse mulgi keelt ja kultuuri praegu vaid Hummuli põhikoolis. Selle üks põhjus võib olla identiteediküsimus. Väga palju on räägitud Viljandimaast kui Mulgimaast ja rahva seas püsib visalt veendumus, et Viljandi on Mulgimaa pealinn. Paljud Mulgimaal elavad valgamaalased ei identifitseeri end mulkidena, kuigi elavad ajaloolisel Mulgimaal ja räägivad Mulgi murret.

Suislepa lasteaed-alkkooli õpetaja, kes õpetab mulgi keelt esimest aastat, teeb seda eesti keele tundides sobivate teemade juures või veerandi lõpus, kui kohustuslik programm on läbitud. Samuti toimib mulgi keele õpe Hummuli koolis, kus õpetaja räägib mulgi teemadest paar korda kuus inimeseõpetuse ja klassijuhataja tundides III klassile. Emakeele ainekava raames põhikoolis ja gümnaasiumi keeleõpetuse valikaine tundides on ühel õppeaastal mulgi keelt ja kultuuri käsitletud Tarvastu gümnaasiumis.

Kärstna põhikooli algaja mulgi keele õpetaja õpetab mulgi keelt ringitunnina kõikides põhikooli klassides. Õpetaja, kes on antud valdkonnaga kõige kauem tegelenud, õpetab mulgi keelt ja kultuuri eraldi tunnina Holstre koolis kaks aastat, aga folkloorirühmas juba ligi kakskümmend aastat. Kõige tuntum mulgi keele õpetaja Alli Laande alustas oma õpetajateed Lilli Mulgimeelses Vabakoolis põhikooliõpilastega, vahepeal on ta tegutsenud ka Mõisaküla koolis, praegu juhendab Abjas täiskasvanute murderingi. Ta koostab mulgi keele õppekava gümnaasiumile ja August Kitzbergi nimelise Gümnaasiumiga on kokku lepitud, et 2012. aasta sügisest hakkab ta õpetama seal mulgi keelt gümnaasiumiõpilastele vabaainena. Samas koolis töötab ka Ilse Israel, kes juhendab seal mulgikeelset ja -meelset folklooriringi juba 16 aastat. Sellesse on kaasatud aastate vältel eri vanuses õpilasi, aga praegu on folklooriringis II ja III klassi õpilased. Seega on August Kitzbergi nimeline Gümnaasium praegu mulgi keele ja kultuuri õppega väga heas seisus, sest seal on tegutsemas kaks õpetajat, mõlemad ise murdekõnelejad. Samas aga pole lähedal asuvates Abja ja Mõisaküla koolides üldse murdekeele õppimise võimalust (varasematel aastatel on olnud). Ramsi Lasteaias-Alkkoolis pole samuti eraldi omakultuuri tundi, kaks korda kuus toimub 1.-3. klassi lastele ringitund koos kunstitunniga, kus mulgi teemaga on seotud ka mõni käeline tegevus (joonistamine, meisterdamine). Osa ringitunde toimub väljaspool kooli, õpetaja on lastega käinud näiteks Heimtali muuseumis, Anu Raua kodus, Viljandi muuseumis jm. Halliste põhikoolis on folklooriring koos rahvatantsuga, osalevad 1.–3. klassi lapsed. Mullu käsitles Halliste õpetaja mulgi teemasid mõnikord oma 2. klassi klassijuhatajatunnis. Lisaks sellele on ta oma koolis korraldanud projektipõhiseid omakultuuri laagreid kaks korda aastas. Üks õpetaja on mulgi kultuuri ja keelt õpetanud kuus aastat laste suvelaagrites.

5.1. Vastuste ülevaade

1. Mitu aastat olete seda ainet õpetanud?

Alla aasta on mulgi keelt ja kultuuri koolis õpetanud neli õpetajat, üks õpetaja on seda teinud kaks aastat, üks kuus, üks kaksteist, üks kuusteist ja üks ligi kakskümmend aastat. Pikemat aega õpetanud õpetajad on seda nende aastate vältel teinud erinevas vormis. Näiteks alguses eesti keele või mõne muu tunni osana, folklooriringina ja nüüd eraldi tunnina.

2. Kelle/mille poole pöörduite abi saamiseks, kui tekib sisulisi küsimusi?

Kolmel korral nimetatakse Alli Laandet, kes on tõenäoliselt kõige tuntum mulgi keele propageerija Eestis. Neli õpetajat on konsulteerimiseks pöördunud Kristi Ilvese poole, üks kord nimetatakse akadeemik Karl Pajusalu, Hummuli murdetundjat Elmar Oravat ja Kitzbergi muuseumi perenaist Asta Jaaksood. Üks õpetaja on nõu küsinud ka Viljandis tegutsevalt Mulgi murde ringilt. Alli Laande ise on algusaegadel nõu saamiseks pöördunud ka Võro Instituudi poole. Üks õpetaja küsib nõu oma kooli eesti keele õpetajalt. Raamatutest on ühel korral ära nimetatud Salme Tanningu "Karksi murrak" ja "Eesti murded" I osa, tudengist õpetaja kasutab ka Tartu ülikooli murdekorpust ja üks Mulgi Kultuuri Instituudi kodulehte. Kaks õpetajat on vastanud üldisemalt "tekstikogumikud" või "kirjandus".

3. Nimetage peamised õppematerjalid, mida kasutate tundides.

Alli Laande "Mulgi Märdi tüüvihk" I osa – nimetatud kaheksa korda

Alli Laande "Mulgi Märdi tüüvihk" II osa – nimetatud viis korda

Kristi Ilves "Mulgi keele tüüvihk" – nimetatud neli korda

Lugemik "Mulgi keelen ja meelen" – nimetatud viis korda

Tekstikogumik "Ennemuistitsel Mulgimaal" – nimetatud kolm korda

Salme Tanning "Karksi murrak" – nimetatud kaks korda

"Mulgimurdelist lugemist lastele" – nimetatud kaks korda

Aleksander Kalamees "Eesti rahvamänge" – nimetatud kaks korda

Ajaleht Üitsainus Mulgimaa – nimetatud kaks korda

Anu Tauli plaat "Engi aig" – nimetatud kolm korda

Anu Tauli plaat "Tähe tüdär" – nimetatud kolm korda

Mulgimurdeline luuleplaat "Ku Pikässillast üle saa" – nimetatud kolm korda

Ise koostatud töölehed – nimetatud kaks korda

Ühel korral nimetati järgmisi väljaandeid: "Eesti murded" I, "Eesti muinasjutud" I, "Väike murdesõnastik", Taive Särg "Karksi Vanad rahvalaulud viisidega" I, Ingrid Rüütel "Eesti uuemad laulumängud" I-II, Mall Hiemäe "Rahvakalendri tähtpäevi" I-IX, "Loomislugu Mulgimaalt", Salme Vainlo "Mulgimaa võlu ja valu", Herbert Tampere "Vana kannel" IV, Herbert Tampere "Eesti rahvaviiside antoloogia", Mulke Almanak ja plaadikogu "Eesti rahvamuusika antoloogia", mulgi-eesti sõnastik internetis.

Mõni õpetaja nimetas ka üldisemalt murdekeeles ilmunud väljaandeid, luuletusi, omaloomingulisi lugusid, rahvalaule, salvestisi, CD-sid, Mulgimaa rahvakalendrit

4. Nimetage abimaterjalid, mida olete õpetamisel kasutanud.

Kolm õpetajat nimetas tekstikogumikku "Ennemuistitsel Mulgimaal", Erna-Elise Neimanni "Mulgikiilsid ütlemissi", *lugemikku* "Mulgi keelen ja meelen" ja *ajalehte Ütsainus Mulgimaa*. Kahel korral märgiti abimaterjalidena ära järgmised väljaanded: Jaak Kõdar "Mede Ilves", "Loomislugu Mulgimaalt", "Mulgimurdelist lugemist lastele", Anu Tauli CD plaadid „Engi aig" ja „Tähe tüdär", CD „Ku Pikässillast üle saa".

Ühel korral nimetati järgmisi materjale: Mare Osi luulekogud "Maale toetub jalg" ja "Elu on kingitus", Celia Roose "Kooli folkloorikogumik", August Kitzbergi "Ühe vana tuuletallaja" noorpõlve mälestused", Ingrid Rüütli "Eesti uuemad laulumängud", "Eesti muinasjutud" I – imemuinasjutud, Herbert Tampere "Eesti rahvalaule viisidega" I, Taive Särg "Karksi Vanad rahvalaulud viisidega" I, Virve Tuubeli "Eesti rahvakultuur 19. sajandil", Salme Vainlo "Mulgimaa võlu ja valu", "Eesti rahvariided", "Tikkimine. Väike rahvarõiva õpetus", Anne Rekkaro "Mustrite võlumaailmas", "Väike murdesõnastik", Anu Visseli „Eesti karjaselaulud" III- Mulgimaa karjaselaulud, Külli Laose "Kihnlasõ emäkielest", "Mulgimaa turism", Mulke Almanak, Mulgimaa pusle,

mulgi-eesti sõnastik internetis. Üldisemalt nimetati ka algklasside koolilaulikuid, Siim Kärneri luuletusi, lihtsalt raamatuid, *ise valmistatud sõnalotosid, sõnakaarte jm metoodilist materjali, ise koostatud töölehti, töövihikuid*, MKI väljaandeid, Tarvastu murderingist saadud materjale, luuletusi.

5. *Kas olete läbinud mõne mulgi keele ja kultuuri alase koolituse? Nimetage.*

Neli vastanut on osalenud "Mulgi Märdi tüüvihi" II osa tutvustaval õppepäeval Holstres 2011. aasta sügisel. Üks õpetaja on osalenud Abja täiskasvanute murderingi ja teine Tarvastu murderingi töös. Tudengist õpetaja nimetab ainet "Erikursus eesti murretest" Tartu ülikoolis, üks õpetaja osales "Mulgi Märdi tüüvihi" I osa tutvustaval koolitusel Penujal, kaks õpetajat käisid mulgi keele õpetajate koolitusel 14.–15. oktoobril Viljandi Pärimuskultuuri aidas, veel nimetatakse ühel korral pärimuskultuuri laagrit Torupillitalus 2011. aasta augustis, osalemist Mulgi konverentsidel ja mulgi-eesti sõnaraamatu koostamisel ning Mulke suvekoolis käimist. Alli Laande on osalenud enamikul neist koolitustest õpetajana või kursuse läbiviijana. Üks õpetaja pole osalenud ühelgi koolitusel, kaks õpetajat nimetavad vähemalt nelja läbitud koolitust, üks õpetaja ütleb, et on osalenud mitmel Alli Laande poolt läbi viidud koolitusel.

6. *Millised on olnud kõige suuremad kordaminekud mulgi keele õpetamisel?*

Selle küsimuse vastusena nimetatakse, et lastes on tärganud huvi murdekeele vastu; on näha, et see lastele meeldib; on arenenud nende võime murdetekste ja -kõnet mõista; on tõusnud teadlikkus vanema aja eluviisist ning töödest-tegemistest; pikaajalist (17 aastat) osalemist üleriigilistel laste murdeluule ja -laulu päevadel Eesti eri paigus; osalemist koolinoorte folklooripäevadel Harglas; tõdemust, et lastel, kelle vanemad on pärit Mulgimaalt, on murdekeele kõnelemisel tugevad eeldused olemas; Lilli koolis mulgi keelt õppinud laste võimet seda ise kõnelda ja Nava Lava mulgikeelsetes näitemängudes osaleda; mulgimurdeliste eekavade esitamist koolis August Kitzbergi sünniaastapäevadel; osalemist mitmel rahvusvahelisel folkloorifestivalil "Baltica", kus ühel korral omistati folkloorirühmale I kategooria; osalemist Tallinna kultuuripealinna projekti raames pärimuspäeval "Pärimusi"; osalemist kõigil 16 Mulgimaa laste folklooripäeval.

Üks õpetaja vastab, et kuna ta otseselt mulgi keelt ei õpeta, vaid tegeleb pigem selle tutvustamisega, siis ei saa ta veel kordaminekuid nimetada. Teinegi õpetaja vastab sarnaselt: "Ma lausa ei õpeta mulgi keelt, kuna ei oska seda piisavalt. Pigem jagan lastele oma huvi mulgi kultuuri ja keele vastu."

7. Millised on suurimad probleemid mulgi keele õpetamisel?

"Vanematele õpilastele (~ 6. klassist edasi) ei ole olemas õppematerjale, mis üritaksid loogiliselt ja süstemaatiliselt murdekeelt tutvustada ja õpetada. Praegused töövihikud küll annavad ka grammatikaharjutusi, kuid ei selgita seda vähimalgi määral. See aga vähendab õppeaine tõsiseltvõetavust vanematele õpilastele."

"Töövihikutes esineb erinevaid vorme, mis tekitavad kahtlusi, kas need on ikka õiged. Seal on ka tihti kasutatud Karksi variante, oleme aga Paistu kihellkonnas ning tahaks õpetada meie paikkonna murrakut."

"Kui tund ei ole tunniplaanis, on väga raske leida sobivat aega." ja "Kooli õppekavas on raske leida mulgi keele tunnile aega. Laste liigne õppekoormus."

"Motivatsiooni puudumine nii õpilaste kui õpetajate seas."

"Õppematerjalide, mulgikeelsete lastepäraste igapäevaelu käsitlevate lugude vähesus. Olemasolevad lood on väga vanast ajast ja jäävad tänapäeva lastele veidi kaugeks ja arusaamatuks (nt tekstikogumik „Ennemuistitsel Mulgimaal").

"Endal on vähe praktikat. Muusikaline osa on puudu."

"Lastevanemate hirm, et kui laps murdekeelt õpib, siis see segab eesti keelt. Mõtteviis, et seda pole elus vaja."

"Millal õpetada, kui tunniplaanis ei ole selleks kohta, ja mille arvelt?"

Üks õpetaja ei näe ühtki probleemi, kui on tahtmine.

8. Milliseid õppemeetodeid tundides peamiselt kasutate?

Enamik õpetajaid nimetas mängimist (rahvalikud mängud, laulumängud, rollimängud, sõnamängud, ringmängud). Viis õpetajat kasutab oma tundides õppemeetodina laulmist, neli õpetajat kasutavad lugemist ja vestlust, kolm õpetajat nimetab kuulamist (ja üks õpetajapoolset ettelugemist). Ainult üks õpetaja kasutab tundides õppemeetodina mulgi keeles kirjutamist. Ühel korral on mainitud ka õppekäike, sõnade õppimist töövihikust, töövihiku täitmist, ristsõnade lahendamist, sõnavaraharjutusi, käelisi tegevusi, vaatlust, tantsu, värvimist ja töölehtede täitmist. Mainimata on dramatiseering ja näitemängu tegemine. Kuid teistest küsimustest ja Mulgimaa laste folklooripäevade ülevaadetest ilmneb, et paljudes koolides tegeletakse vähemalt aeg-ajalt ka sellega.

9. Millist tuge või abi vajaksite kõige rohkem?

”Murdekeele prestiiži tõstmist vanemate õpilaste hulgas.”

”Meie piirkonnas kasutatavat (õiget) sõnavara.

”Kuulamisülesandeid.”

”Murdes kõnelemise praktikat. Töölehti võiks samuti rohkem olla.”

”Kogukonna ühist mõistmist, et tegu on erilise ja väga olulise keelelise rikkusega, mis ei risusta ega sega kirjakeele puhtust.”

”Mul ei ole mulgikeelsete laulumängude marerjale, mida koos töövihikuga kasutada.”

”Uut õppematerjali lastele mulgi keele kuulamiseks.”

”Pildimaterjali, näitmaterjale – näiteks vanaaegsed tööriistad jne arvutis näitamiseks, mustrite tutvustusi, käsitööd, meeste tööde tutvustamist, laste tegemisi.”

Üks õpetaja ei oska sellele küsimusele vastata ja üks leiab, et materjali on küllaldaselt, ole aga ise loominguline ja tööta.

10. Millist tuge ja abi ootate Mulgi Kultuuri Instituudilt oma töös?

Nimetati õppematerjale ja koolitusi, meetodilist materjali, materjale MKI kodulehel, nuputamisesandeid, materjalide uuendamist, täiustamist, õpetajate koordineerimist, koolitamist ja motiveerimist, oma kooli piiresst väljuvaid ühiseid üritusi ja projekte, murdekeele prestiiži tõstmist, üritusi, kus saaks osaleda ka vanemate klasside õpilased. Üks õpetaja ei oota mingit tuge ega abi, kaks ei oska öelda.

*11. Kas Teie arvates peaks mulgi keele ja kultuuri õpe olema kohustuslik kõigile
Mulgimaa õpilastele?*

”Pigem vabatahtlik.”

”Ei.”

”Jah.”

”Kindlasti peaks olema.”

”Jah. Ehkki murdekeel ja sellega seotud kultuur ei ole kõigis piirkonnas enam nii aktuaalne (kõikjal ei leidu enam murdekeele kõnelejaid), siis kindlasti ei oleks vastunäidustatud see, kui laps oma kooliaja jooksul kas või ühegi aasta jooksul õppekava järgi murdekeelt ja kohalikku kultuuri õpiks. Noorte identiteediteadlikkuse tõstmise mõttes oleks kohustuslik õpe kõige kiirem ja õigem samm tulemuste suunas.”

”Võiks ju olla, ainult mille arvelt, arvestades tänapäeva õppeprogramme. On ka vanemaid, kes on öelnud, et õppigu enne eesti keel selgeks, milleks seda mulgi keelt.”

”Kohustus ei ole hea sõna. Selleks, et mulgi keele õpe oleks populaarne, ei pea seda kohustuslikuks tegema, suuremat kasu oleks ühistest üritustest.”

”Ei, kogukond peab tekitama oma murdekeele säilitamise vajaduse, sel juhul oleks mõtet teha õpe kohustuslikuks.”

”Ei peaks. Kohustuslik õpe võib tekitada lastes vastuseisu. Kultuuriõpe peaks küll olema kohustuslik – seotud kodulooga. Keeleõpe võiks olla siiski tutvustav. Keelt peaks õpetama inimene, kes seda valdab.”

”Mulgi keele ja kultuuri õpe ei pea olema kohustuslik kõigile Mulgimaa õpilastele, vaid vabatahtlik, hariv ja tutvustav ning õpilaste vanemate soove arvestav.”

Neli õpetajat arvavad, et mulgi keele ja kultuuri õpe peaks olema Mulgimaa lastele kohustuslik. Huvitav nüanss on see, et üks neist on mulgi keele õppele alusepanija ja teine alles algaja tudengist õpetaja. Ülejäänud ei usu kohustusliku omakultuuri õppe tõhususse, vaid püüavad leida muid teid, kuidas see valdkond õpilastele atraktiivseks

teha. Enamik õpetajaid on pidanud vajalikuks oma vastust ka pikemalt põhjendada ja selgitada.

12. Milline keele osa (sõnavara, grammatika, hääldus) on õpilaste jaoks kõige raskem?

Kõige raskemateks keele osadeks pidasid õpetajad hääldust (nimetatud seitse korda) ja grammatikat (nimetatud viis korda, kusjuures üks õpetaja täpustab valdkonna: arvsõnad ja tegusõnade pööramine). Üks õpetaja leiab, et kõik tundub õpilastele raske ja naljakas, kuna mulgi keelt ei kuule mujal, üks nimetab raskeks uut sõnavara ning üks ütleb, et kõik sõltub lapsest ja üldistusi ei saa teha.

13. Millist õppematerjali vajaksite, et seda tõhusamalt õpetada?

Kaks õpetajat arvavad, et piisab olemasolevatest õppematerjalidest, kaks sooviksid kuulamisülesandeid ja näidisdialooge helikandjal, üks ootab õppeotstarbelisi CDsid ja DVDsid ning mõnd internetipõhist mängu, üks tahaks lihtsaid mulgikeelseid laulumänge, laule, salme, üks nimetab korralikku lugemik-õpikut, üks soovib, et mulgikeelse sõnastik oleks juba valmis ja koolides kasutatav, üks ootaks loto tüüpi mängu, doominomänge, puslesid ja üldse enam mängulisust keeleõppes, üks ei vasta.

Üks õpetaja vastab nii: "Grammatika töövihik ("Mulgi Märdi tüüvihk" II) on lastele küllaltki raske ja ka ebahuvitav. Rohkem peaks tähelepanu pöörama hääldusele ja sõnavarale."

14. Kas te räägite vabalt mulgi keelt?

Kolm õpetajat vastab küsimusele jaatavalt, ülejäänud vabalt ei räägi.

15. Kui ei, siis kuidas olete sellealased teadmised omandanud ja kuidas hindate oma mulgi keele oskust kümnepallisüsteemis?

Kümne palli vääriliseks ei hinda oma mulgi keele oskust ükski õpetaja. Eelmisele küsimusele jaatavalt vastanutest paneb üks endale hindeks kaheksa ja teine üheksa palli. Kaks õpetajat hindavad oma teadmisi seitsme palliga, kaks viiega, kaks kolmega ja üks kahega.

Üks eelmisele küsimusele jaatavalt vastanu endale palle ei pane, kuid tinglikult võiks ta siis kümne palli vääriliseks arvata.

Mulgi keele õppimise kohta vastatakse nii:

”Töötan iseseisvalt, keeleoskus on väga algeline.”

”Saan aru, kõnelen veidi.”

”Kuigi arusaamisega ei ole mul eranditult probleeme, tekitab kõnes aeg-ajalt kõhklust lapsena vanaemalt-vanaisalt kuulnud murdekeel – nende keel on aga olnud pigem võrupärane, kuna nad ise ja ka nende vanemad elasid Pihkva järve taga eesti külas, sealsed asukad olid pigem pärit Võrumaalt. Murdekeele üldise taju olengi saanud vanavanematelt, ülejäänud teadmised pärinevad teaduslikust murdekirjandusest (Tanning) ja murdetekstidest, mis on pärit nii ülikooli korpusest kui raamatutest „Ennemuistitsel Mulgimaal“ ja „Eesti murded I“. Põhiliselt olen õppinud siiski lugemise, mitte grammatika päheõppimise teel.”

”Olen õppinud ema ja vanaema kasutusest.”

”Õppisin Mulgi murde ringis Tarvastus.”

”Elu on sundinud õppima ja paljuski kuulmise järgi teiste kõnelejate käest.”

”Olen lugenud mulgi keelt kõva häälega, nii tajub keelt paremini.”

”Sellealased teadmised olen omandanud ise õppides, sest olen juba 44 aastat elanud põlises mulgi taluperes.”

5.2. Tulemuste kokkuvõte

Kokkuvõttena võib öelda, et meil on praegu Mulgimaal tegutsemas kümnekond mulgi keele ja kultuuri õpetajat (ka ennast võin sinna hulka lugeda). Koolitustelt on läbi käinud küll enam pedagooge, kuid kõik neist ei õpeta, mõned töötavad lasteaedades, mõned ei pea end veel piisavalt pädevateks, mõnel pole lihtsalt kohta ega aega, kus seda teha, sest kõik koolid ja lapsevanemad ei poolda omakultuuri õpet.

Mõned õpetajad on ka lahkunud Mulgimaalt või siirdunud teisele tööle või pensionile. Paljud osalevad omakultuurikoolitustel isiklikust huvist ajendatuna.

Meie praegused õpetajad on enamasti keskealised. Mulgi keele ja kultuuri tund on tunniplaanis ainult Holstre põhikoolis. Enamik õpetajaid tutvustab mulgi kultuuri folklooriringides, mõni üksik ka teiste ainete raames, kuid selline õpe on ebaregulaarne ja seda saab teha siis, kui aega üle jääb. Umbes pooled õpetajatest on mingis vormis omakultuuri õpetanud ka lastelaagrites. Hetkel toimub pea kõigis koolides õpe siiski ringitunnina, kuna koolidel ei ole võimalik valikainetundide arvu oma soovi järgi suurendada. On oluline, et õpe toimuks vaatamata õppevormile, kuid koolide jaoks on tunni rahastamine probleem. Kui tund toimub valikainena, siis rahastab seda haridusministeerium, kuid ringitunni tasu peab leidma omavalitsus. Selles osas peaks MKI tulevikus Mulgimaa koolidele appi tulema, sest see on üks põhjusi, miks 16 Mulgimaa koolist toimub omakultuuri õpe praegu vaid seitsmes.

Ajalises kontekstis jagunevad õpetajad laias laastus kaheks: ühed, kes on omakultuuri õpet püüdnud juurutada peaaegu kogu Eesti taasiseseisvumisaja vältel või oma karjääri vältel; ja teised, kes on selle teema juurde jõudnud viimasel ajal tänu suuremale meediatähelepanule ja tõhusamate õppematerjalide valmimisele.

Abi saamiseks pöörduvad õpetajad tavaliselt tuntumate mulgi keele kõnelejate ja töövihikute autorite (Alli Laande ja Kristi Ilves) poole. Kui oma piirkonnas on teisi murdeoskajaid, kasutatakse ka nende abi. Noorim õpetaja kasutab palju teadusliku murdekirjanduse abi. Üldiselt on kõik olulisemad allikad ära nimetatud, kuid erinevate mulgi kogukondade vaheline lävimine võiks olla palju tihedam, nii avarduks ka õpetajate endi keeletunnetus. Enamasti jäädakse siiski oma harjunud allikate juurde.

Õppematerjalidena nimetatakse kõige enam kõiki kolme ilmunud töövihikut. See näitab, et nende järgi oli vajadus ja nende kasutamine teeb õpetaja töö tunduvalt lihtsamaks, sest ei pea enam ise materjale kokku otsima ja töölehti koostama. Alli Laande töövihiku juurde kuulub ka õpetajaraamat, mis aitab tundi ette valmistada ja juhatab kätte lisamaterjalid. Kahjuks on ilmunud töövihikutel ka puudusi, kuna enne nende tegemist pole õpetajatega piisavalt konsulteeritud ja iga töövihiku autor on tegutsenud enam-

vähem üksi, seega kipub ühe kihelkonna keel domineerima ja teise kihelkonna õpetajal on selle järgi keeruline õpetada.

Oodatult on koolides väga populaarne ka mulgikeelne lugemik, sest seal on tekste igast kihelkonnast ja leidub nii lihtsamaid kui keerulisemaid. Edasi on õppematerjalidena nimetatud peaaegu kõiki mulgi keeles või mulgi teemadel kirjutatud raamatuid, ajakirjandusväljaandeid ja mulgi keelt sisaldavaid CD-plaate. See näitab, et õpetajad on materjali otsimisel palju tööd teinud ja enam-vähem kõik olulise üles leidnud ja mitte ainult vanemate asjade juurde pidama jäänud. Siiski selgub vastustest, et mõned õpetajad nimetavad vaid paari töövihikut või raamatut, samas kui teised panevad kirja terve nimekirja. Üks põhjus on kindlasti see, et kõigil õpetajatel pole mulgi teemaga aega ega tahtmist nii põhjalikult tgeleda või on nad alles algajad. Teine selgitus võib olla see, et õpetajad saavad sõnast "õppematerjal" erinevalt aru.

Abimaterjalidena nimetatakse peaaegu kõiki neid samu väljaandeid, mis õppematerjalidenagi, v.a töövihikud. Sellegi vastuse juures on mõne õpetaja nimistud väga pikad ja mõnel üsna lühikesed.

Sageli nimetatakse siin laulu- ja mänguraamatuid, käsitööõpetusi. See näitab, et õpetajad otsivad aktiivselt võimalusi, kuidas oma tundi huvitavamaks ja mitmekesisemaks muuta. Üllatavalt ei nimeta ükski õpetaja Vikerraadio mulgikeelseid uudiseid, mis on raadio kodulehelt järelkuulatavad.

Enamik õpetajaid on osalenud mõnel MKI poolt korraldatud mulgi keele ja kultuuri õpetajate koolitusel, töövihikute tutvustused on olnud populaarsed. Mõni on otsinud ise laagreid ja muid üritusi, kust võiks omakultuuri kohta rohkem infot saada. Enamasti on see seotud õpetaja isikliku huviga, mida ta siis hiljem meelsasti ka õpilastega jagab. Üks õpetaja ütleb, et pole üldse koolitustel käinud. Tõenäoliselt pole ta mulgi keele oskajana neid vajalikuks pidanud, vaid täiendab end ise.

Kordaminekuteks peavad õpetajad väga erinevaid asju, kuid paljud neist on suunatud siiski väljapoole oma kooli ja seotud suurematest folklooriüritustest osavõtmisega. Õnneks ei peeta oluliseks kohti ja tiitleid, vaid peamine on ikka osalemine ja julgus võõraste ees esineda. Kordaminekuks nimetatakse ka mitmeid suhtumise muutusi ja õpilaste üldist arengut. Siit järeldub, et õpetajad ei ootagi alati käega katsutavaid tulemusi.

Kaks peamist probleemi murdekeele õpetamisel on sobivate õppematerjalide ja aja puudus. Erinevas vanuses õpilastele mõeldud lastepäraseid ja sisukaid õppematerjale on meil tõepoolest veel vähe ja sageli ei saa õpetaja ka parima tahtmise korral omakultuuri ainenäidete tunniplaani paigutada, sest aega lihtsalt pole. Siis jääbki üle teha seda mõne muu tunni raames või loobuda. Sageli ongi mulgi keele ja kultuuri õpetajad suured entusiastid ja osa nende tööst on n-ö tuuleveskitega võitlemine. Probleemidena nimetatakse ka laste ja vanemate vähest huvi omakultuuri vastu. See on mure, mida ei saa kiiresti ja lihtsalt lahendada, see nõuab pikka ja pidevat selgitustööd.

Vastustest selgub, et omakultuuri õpetatakse peamiselt läbi laulu, tantsu ja mängu. Tavalisele keeletunnile omast metoodikat kasutatakse vähem. Kirjutamise ja lugemise osa on marginaalne. See teadmine peaks vähendama ka vanemate hirmu, et murdekeele õppimine takistab kirjakeele omandamist. Et osaleda folklooriüritustel, on ka vaja ära õppida mõni näidend, rahvalik laul, tants või ringmäng. Sellisel õppimisel on nii kindel eesmärk kui ka lastele mõistetav väljund. Paljuski sõltub metoodika ka õpilaste tasemest. Koolides, kus murdekeele õpe toimub juba aastaid, saab õpilastele anda ka lugemis- või kirjutamisülesandeid, päris algajatele tutvustatakse murdekeelt mängulisemalt.

Õpetajad leiavad, et nad vajaksid paremaks õpetamiseks juurde erinevaid õppe- ja lisamaterjale ning üldist suhtumise muutust. Mitmel korral märgitakse ära kuulamisülesanded. Kuna paljud õpetajad murdekeelt ise hästi ei oska, oleks see hädavajalik, et õpilastel (ja ka õpetajal endal) oleks keele loogika mõistmiseks ja õige häälduse kujunemiseks võimalik kuulata korrektset Mulgi murret. Vanad

rahvaluulearhiivi salvestised on enamasti kehva kvaliteediga, raskesti jälgitavad ja neis käsitletavat teemat on tänapäeva lastele tundmatud. Õnneks on mitmed ärksamad mulgid seda vajadust mõistnud ja peagi on valmimas CD ja DVD plaadid mulgikeelsete tekstidega.

Mulgi Kultuuri Instituudilt ootavad õpetajad mulgi keele ja kultuuri õppe tõhusamat koordineerimist, uusi MKI kodulehele koondatud õppematerjale, järjepidevaid koolitusi ja ka õpetajate motiveerimist (siin on tõenäoliselt mõeldud mitterahalist motiveerimist) ning lisaks Mulgimaa laste folklooripäevale teisigi ühisüritusi. Üks õpetaja toob välja, et mulgi keele ja kultuuri õpe on praegu suunatud peamiselt nooremale koolieale, kuid oleks vaja õppematerjale ja eakohaseid väljundeid ka vanematele lastele.

Kolm õpetajat ei oota MKI-lt mingit tuge. Sellest on kahju, sest tegelikult ei ole Eestis praegu rohkem organisatsioone, kes mulgi keele ja kultuuri õpet võiksid toetada. Õpetajad on oma murede ja rõõmudega sageli üksi jäetud. Oleks vaja tugevat katusorganisatsiooni. MKI peaks tulevikus selleks kujunema.

Neli õpetajat arvavad, et mulgi keele ja kultuuri õpe peaks kõigile Mulgimaa õpilastele kohustuslik olema, ülejäänud ei usu sunni tõhususse. See näitab, et õpetajad aduvad väga hästi tervikpilti ja mõistavad, et kohustuslikuks omakultuuri õppeks pole Mulgimaa veel valmis. Kuna ka folklooriringid ja omakultuuri tutvustamine teiste ainetes toimivad hästi, siis pole selleks ka otsest vajadust. Ainus lahendamist vajav küsimus on see, kuidas ka suuremad lapsed (põhikooli vanem aste ja gümnaasium) omakultuurist huvituma panna. Praegu tegeletakse selle teemaga peamiselt lasteaedades ja algklassides, isegi Mulgimaa laste folklooripäev on mõeldud just eelmainitud vanuserühmadele. Et võimalikult palju lapsi omakultuuri juurde meelitada, peaks sisukate tundide ja põnevate õppematerjalidega algklassides suurema osa lastest folklooriringidesse kaasama. Kui jätkub põnevat tegevust ja toimub areng, siis ehk jätkavad nad ka hilisemas koolieas omakultuuriga tegelemist. Seda muidugi juhul, kui õppekava seda võimaldab ja pärimuskultuur üldisemalt saavutab samasuguse prestiiži, nagu praegu on pärimusmuusikal.

Kõige raskemaks mulgi keele õppimise juures pidas enamik õpetajaid hääldust. Ka grammatikat nimetati, kuid paljud pole sellega otseselt ka tegelenud ja seega on selle keerukus veel teadvustamata. Õpetajad vajaksid hädasti kaasaegseid kvaliteetseid kuulamismaterjale, sest just nende abil tekib õige hääldus. Kodudes lastel enamasti puudub võimalus mulgi keelt kuulda. Soovitakse ka mulgikeelseid mängu, kihelkondade erinevusi arvestavaid töövihikuid ja mulgi keele õpikut. Need on kõik väga põhjendatud ja ka täiesti teostatavad soovid. MKI ja Mulgimaa kultuuriprogrammi nõukogu peaksid sellega edaspidi projektide rahastamisel ja õppematerjalide koostamisel arvestama.

Kolm õpetajat kümnest räägivad enda arvates vabalt mulgi keelt, ülejäänute keeleoskus on nigelam. Kümnepallisüsteemis ei hinda keegi oma keeleoskust kümnega. See on kindlasti ka üks põhjus, miks koolides ei toimu murdekeele tunde, vaid tegutsetakse pigem folklooriringides. Aru saavad Mulgi murdest küll kõik õpetajad. Need, kes murret oskavad, on oma keeleoskuse saanud enamasti (lapsepõlve) kodust. Ülejäänud on iseõppijad – kes elu sunnil, kes isiklikust huvist.

Ühest küljest on selline stardipositsioon mulgi keele õpetamiseks nigel, kui kogu Mulgimaal on vaid kolm mulgi keelt oskavat õpetajat. Teisalt aga näitab ülejäänute suur soov ja tahe pühendumist. Järelikult on meil olemas hea baas, mida oskuslikult edasi arendades võiksime jõuda heade tulemusteni. Fakt on ka see, et mulgi keelt valdavaid kvalifitseeritud õpetajaid pole kusagilt juurde tulemas, pigem vastupidi – mitmed neist on kümne aasta pärast pensionile jäänud. On väga vähe tõenäoline, et mõni noor alustav õpetaja suudab vabalt mulgi keelt kõnelda.

5.3. Arenguvõimalused

Kõige olulisem eeldus mulgi keele ja kultuuri õppe järjepidevaks ja tõhusaks toimimiseks võimalikult paljudes Mulgimaa koolides on selle pidev asjatundlik koordineerimine ja igakülgne toetamine. See peaks kuuluma kindlasti Mulgi Kultuuri Instituudi kui katusorganisatsiooni peamiste prioriteetide hulka. Praegu pole MKI-l põhjalikku ülevaadet, kes kuidas ja kus mulgi keelt ja kultuuri õpetab.

Õpetajatel peaks olema kindel koht, kust saada nõu või abi õppematerjalide näol. Praegu otsib iga õpetaja ise omale materjalid ja leiab mentorid. MKIs peaks olema tööl spetsialist, kes tegeleks pidevalt õpetajate koolitamise, õppematerjalide koostamise ja uuendamisega, samas peaks ta olema mulgi keele oskaja ja suutma õpetajate sisulistele küsimustele vastata. Ka õppekavade koostamine ja täiendamine peaks olema tema ülesanne.

Kindlasti peaks ka vahetult suhtlema koolidega, kus omakultuuri õpet ei toimu. Paljud koolid pole selle aine õpetamise võimalusi isegi kaalunud. Viljandi- ja Valgamaa koolijuhtide õppepäevadel võiks neid teemasid laiemas ringis käsitleda. Omakultuuri õppega alustavates koolides oleks lastevanemate hirmu ja vastuseisu vähendamiseks hea korraldada selleteemalisi ümarlaudu ka vanematele, et nad saaksid oma hirmudest vabalt rääkida ja spetsialistide selgitusi kuulata.

Sellistele koolitustele võiks kaasata kohaliku keele õpetajaid mujalt Eestist, kes on need esimesed etapid juba läbinud. Väike selgitustöö aitaks teemasse süveneda. Seda enam oleks oluline rohkem koole kaasata, et töövihikud on juba olemas ja järjest tuleb õppematerjale juurde. Kui õpetajaid teavitada nende olemasolust, siis ehk julgeksid nad selle kohustuse endale võtta.

Konkreetselt mulgi keele õpetamiseks on meil praegu tõepoolest vähe pädevaid õpetajaid. Kuid probleemi saaks lahendada spetsialiseerumisega. Võiks olla mõned õpetajad, kes õpetavadki ainult mulgi keelt ja teevad seda erinevates Mulgimaa koolides. Mulgimaa ei ole nii suur, et transpordile liiga palju aega ja raha kuluks.

Õppematerjalide koostamisel tuleb jätkata järjepidevat tööd ning enam arvestada õpetajate vajadustega. Kuulamisülesanded on koolides hädavajalikud. Samuti oleksid väga huvitavad mulgikeelsed õppefilmid (praegu on olemas ETV mulgikeelne saatesari "Üitsainus Mulgimaa"). Ka IT valdkonnas võiks enam omakultuuriga tegeleda. Mulgikeelse arvutimängu idee on teostatav ja tooks tõenäoliselt ka teismelised omakultuuri juurde. Lihtsate selgitustega lastepärane mulgi keele õpik oleks vajalik.

Õppematerjalide koostamisel peaks enam jälgima, et konkreetne väljaanne ei oleks liiga ühe murraku keskne. Selleks tuleks koostamisprotsessi kaasata enam eri kihelkondade inimesi. Info uutest õppematerjalidest ja materjalid ise peaksid jõudma kõigi õpetajateni. MKI kodulehel võiks olla eraldi link mulgi keele õpetajatele. Seal peaksid üleval olema kõik olemasolevad õppe- ja lisamaterjalid ja igasugune muu teave, mida õpetaja vajab. Praegu peab iga õpetaja oma materjalid ise otsima ja kusagilt pole saada ülevaadet mulgikeelsest kirjandusest.

Et anda omakultuuri õppivatele lastele enam väljundeid ja tekitada ülejäänutes huvi, peaks olema enam ülemulgimaalisi üritusi igas eas õpilastele. Praegu on peaaegu ainus selline ettevõtmine Mulgimaa laste folklooripäev. Lisaks sellele võiks olla ka murdekeelseid omaloominguvõistlusi, etlemisvõistlusi mulgi keeles, mulgi teemast ajendatud joonistamis- ja fotovõistlusi. Mõnes koolis on selliseid tehtud, kuid need pole leidnud laiemat kõlapinda. Ka murdekeele ja pärimuse kogumine oleks vanematele õpilastele jõukohane.

5.4. Mulgi keele õpetajate koolitused

Mitmed mulgi keele õpetajad on küll iseõppijad, aga aastate vältel on toimunud ka erinevaid koolitusi mulgi keele ja kultuuri alal. Paraku ei ole koolituste toimumine olnud järjepidev ja info pole alati sihtgrupini jõudnud. Probleemiks on ka pädevate koolitajate puudus, kõik koolitused on läbi viinud üks inimene –Alli Laande, kes töötas aastatel 2008–2010 MKI keeleprojektide juhina.

Aastatel 2005–2010 toimusid igal aastal ”Mulke suvekooli” raames koolitused mulgi keele õpetajaile, esimestel aastatel olid ühised keelekambrid nii koolilastele kui neid saatvatele õpetajatele. Kolmel viimasel korral olid õpetajatele eraldi õpitoad. Kõik need viis läbi Alli Laande. Koolitustel õpiti mulgi keele sõnu, numbreid, kuude nimesid, grammatikat ja teisi olulisi teemasid. Palju lauldi mulgikeelseid laule ja mängiti rahvamänge.

2008–2009 õppeaastal toimus Halliste kihelkonna lasteaia ja algkooliõpetajate mulgi keele ja kultuuri alane koolitamine. Projekti taotluse esitas Abja kultuurimaja, koolitused viis läbi Alli Laande. 2008. aastal osales koolitustel üheksa lasteaiaõpetajat ning 2009. aastal viis algkooliõpetajat. Koolitused toimusid kord kuus, kaks tundi korraga. Õppematerjalid koostas ja valis koolitaja. MKI korraldas 2010. aastal kolmeosalise õpetajatele suunatud mulgi keele ja kultuuri koolituse.

Täiendõppe I osa toimus Mulke suvekooli raames Nava talus Lilli külas. Seal pöörati kõige enam tähelepanu Mulgi murde keelelistele omapäradele. II osa toimus kuu aega hiljem Penuja külamajas. Selleks ajaks oli valmis saanud "Mulgi Märdi tüüvihi" I osa ja koos koostaja Alli Laandega said õpetajad töötada läbi nii õpilase töövihiku kui õpetajaraamatu. Koolitus vältas terve päeva ja kõik töövihiku harjutused tehti ja arutati koos läbi. Samuti korraldati üle keelereeglid. Täiendõppe III osa toimus oktoobrikuus kahepäevaseks August Pulsti õpistus Viljandi Pärimusmuusika Aidas. Koolituse "Piirkondlik pärimus – Mulgimaa" eesmärk oli aidata õpetajal leida mulgikeelset ning mulgi päritolu muusikalist materjali. Samuti lauldi ja mängiti läbi kõik töövihikus olevad laulumängud.

Koolitused aitasid eeskätt neid õpetajaid, kes mulgi keelt ise vabalt ei kõnele. Sama oluline oli ka omavaheline suhtlemine, kuna õpetamisel tekivad alati probleemid, küsimused ja uued ideed ning koolitus oli hea võimalus nende jagamiseks.

Iga koolituse läbinud õpetaja sai kaasa muusikalist abimaterjali ja õppematerjali. Laulumängu tundi võis vajadusel ka filmida. Osalenud õpetajatele andis MKI välja koolituse tunnistused.

Pärast "Mulgi Märdi tüüvihi" II osa ilmumist 2011. aasta sügisel toimus seda töövihikut tutvustav koolitus Holstre koolis. Seal andis Alli Laande lühikese ülevaate töövihiku sisust, vastas küsimustele ja soovitas lisamaterjale.

KOKKUVÕTE

Mulgi murdekeel, võrreldes näiteks setu ja võru keelega, ei ole kuigi elujõuline. Kõnelejaskond on vana ja väheneb pidevalt. Üks selle põhjusi on põlismulkide vähesus Mulgimaal – selles piirkonnas on olnud palju sisse- ja väljarändajaid ning seetõttu on keeleline järjepidevus katkemas. Ka kohaliku pärimuskeele prestiiž ei ole siin kuigi kõrge, inimesed küll teavad, et Mulgi murre on olemas, kuid nad ei pea vajalikuks seda kasutada. Siiski soovib enamik täiskasvanuid, et nende lastel oleks koolis võimalik oma kodukandi keelt ja kultuuri õppida ja kuna nad ise pole pädevad seda õpetama, paneb see suure vastutuse koolidele.

Mulgi pärimuskultuuri tutvustamine koolides oli varasematel aastatel üksikute entusiastide pärusmaa. Nüüd on ka Mulgi Kultuuri Instituut asunud seda tegevust toetama, koostades ainekavasid, andes välja õppematerjale ja koolitades õpetajaid. Siiski pole omakultuuri õpe Mulgimaa koolides soovitud mahus käima läinud. Põhiprobleem on pädevate õpetajate puudus, teine takistus on sobiva aja ja õppevormi leidmine. Tunniplaanis on raske omakultuuri õppele kohta leida. Seepärast toimubki mulgi kultuuri ja keele õpe enamasti ringitunnina ning mitmed õpetajad tutvustavad pärimuskultuuri hoopis klassijuhatajatundides või mõne muu aine raames. Selline õpe pole siiski piisavalt järjepidev ja suur hulk õpilasi jääb kaasamata.

Kui võru ja setu keele ning kultuuri õppega on tegeldud juba pikemat aega, siis viimastel aastatel on ka Eesti teised kultuuripiirkonnad teadvustanud pärimuskultuuri õppe vajadust. Sellele on tublisti kaasa aidanud riiklikud regionaalsed kultuuriprogrammid, mis aitavad pärimuskultuurialasteks ettevõtmisteks raha leida.

Magistritöös uurisin mulgi keele ja kultuuri õppe olukorda Mulgimaal. Õpetajate küsitlusest selgus, et selline õpe toimub vähem kui pooltes piirkonna koolides. Ligi pooled vastanud õpetajatest arvasid, et mulgi keele ja kultuuri õpe peaks olema Mulgimaa koolides kohustuslik. Õppematerjalidena kasutatakse peamiselt Alli Laande koostatud ja MKI poolt välja antud töövihikuid, lugemikku "Mulgi keelen ja meelen"

ning ka Kristi Ilvese koostatud "Mulgi keele tüüvihku". Õpetajate soovid ja vajadused on väga erinevad ning paljud neist pole olemasolevate materjalidega rahul, kuna need on liiga ühe murraku kesksed. Abimaterjalidena nimetasid õpetajad peaaegu kõiki mulgi keeles ilmunud väljaandeid.

Uuringust selgus ka, et enamik mulgi keele ja kultuuri õpetajaid ise vabalt Mulgi murret ei räägi ja seega oleks vaja tunduvalt tõhustada õpetajate koolitamist ning täiendõpet. Siiani pole sellega tegelemine olnud järjepidev, valdkond on koordineerimata. Mulgi Kultuuri Instituudis peaks tööl olema selle valdkonna spetsialist ning ka õpetajate omavaheline suhtlus peaks olema tihedam, see annaks võimaluse vahetada kogemusi ja ise koostatud õppematerjale. Praegu pole õpetajatel üht kindlat kohta, kust sisuliste küsimuste puhul abi saada, mõni otsib lisateadmisi raamatutest, mõni pöördub kodukandi murdetundjate poole. Samuti võiks rohkem olla omakultuuri õppe väljundeid: pärimuskultuuriga seotud konkursse, omaloominguvõistlusi, ühiseid väljasõite. See lisaks ka motivatsiooni selle valdkonnaga tegelemiseks.

Töö lisa on autori koostatud "Mulgi keele tüüvihk", mis võib pakkuda alternatiivi Alli Laande koostatud "Mulgi Märdi tüüvihule", samuti saab seda kasutada lisamaterjalina nii vanemate kui nooremate õpilaste tundides. Teine õpetaja jaoks oluline lisa on taasiseseisvumisajal mulgi keeles ilmunud kirjanduse ülevaade.

Hea koordineerimise ja järjepideva töö tulemusena võiks mõne aasta möödudes omakultuuri õpe toimuda kõigis Mulgimaa koolides.

KASUTATUD KIRJANDUS

Brown, Kara 2006. Learning the language: international, national & local dimensions of regional language education in Estonia. Indiana University (käsikiri Võro Instituudis).

Eichenbaum, Külli; Koreinik, Kadri 2007. Kuis eläs mulgi saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võro Instituudi toimõndusõq 21. Võro: Võro Instituut.

EKAK = Eesti keele arengukava 2011–2017. Tallinn 2011: Eesti Keele Sihtasutus

EMS = Eesti murrete sõnaraamat 1994. Tallinn

Grünthal-Robert, Tiiu 2008. Kohalike keelte õpetamisest Prantsusmaa, eelkõige Bretagne`i koolides. – Võru Instituudi Toimetised, 22. Toim Sulev Iva. Võru: Võru Instituut, 46 – 58.

Habakukk, Kristel 2008. Kuskottald juusk Mulgimaa piir? – Üitsainus Mulgimaa, juuni, nr 1.

Habakukk 2012. = ainekavade teemaline meilikirjavahetus Kristi Ilvese ja Kristel Habakuke vahel.

Ilves, Kristi 2000. Adverb Mulgi murdes. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Ilves, Kristi 2010. Mulgi keele tüüvihk. Heimtali.

Irbo, Maris 2011. Kohaliku pärimuskultuuri õpetamise võimalusi üldhariduskoolis Setomaa I ja II kooliastme õpetajate hinnangul. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikoolis.

Iva, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 20, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Iva, Sulev 2012. Lõunaeesti keel ja võru keel: mõisted ja keelepuu; http://www.umakiil.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=66&Itemid=9
5. Vaadatud 13. 05. 2012.

Jüriöö, Vello 2008. Kiil, kuul ni kultuur Setomaal. – Võru Instituudi Toimetised, 22. Toim Sulev Hüva. Võru: Võru Instituut, 99 –109.

Kaart 1 = Kultuuriajalooline Mulgimaa

http://www.google.ee/imgres?q=Kultuuri+Ajalooline+Mulgimaa&um=1&hl=et&sa=N&biw=1024&bih=578&tbm=isch&tbnid=t2W6_gJAp6-pdM:&imgrefurl=http://www.mulgikultuur.ee/turism/mulgimaa/kaardid/&docid=Y5a58O1VJ2MRUM&imgurl=http://www.mulgikultuur.ee/turism/wp-content/uploads/2010/02/regio_mulgimaa_kaart_kihelk_210x138_31.jpg&w=1240&h=815&ei=ql6yT9PBE6bC0QXXj72PCQ&zoom=1. Vaadatud 26. 04. 2012.

Kambrimäe, Evi 2009. Esivanemate mälestamise kombat Setumaal enne ja nüüd ning mälestustavandi rakendamine kooliõpetuses. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Kask, Arnold 1956. Eesti murrete kujunemisest ja rühmitamisest. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn.

Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn.

Laande, Alli 2010. Mulgi Märdi tüüvihk kooli edimesele astmele. Mulgi Kultuuri Instituut.

Laande, Alli 2010. Mulgi Märdi tüüvihk kooli vanempale astmele. Mulgi Kultuuri Instituut.

Laande, Alli 2010. Mulgi Märdi tüüvihk kooli õpetajale. Mulgi Kultuuri Instituut.

LEKK = Riiklik programm “Lõuna-Eesti keel ja kultuur”; <http://www.kul.ee/index.php?path=407>. Vaadatud 15.04.2012.

MES = mulgi-eesti sõnaraamat; <http://www.mulgikultuur.ee/?id=63&lang=est>. Vaadatud 10.04.2012.

MKI = Mulgi Kultuuri Instituut; <http://www.mulgikultuur.ee>, vaadatud 2.05.2012.

MKP = “Mulgimaa kultuuriprogramm 2010–2013”; <http://www.rahvakultuur.ee/?s=1709>. Vaadatud 15. 04. 2012.

MU = mulgikeelsed uudised; <http://vikerraadio.err.ee/saated?saade=51>. Vaadatud 2.05. 2012.

Mulgi keelen ja meelen 2004. Koostajad Silvi Väljal, Lembit Eelmäe, toimetaja Eduard Vääri. Viljandi – Tartu – Tallinn – Pärnu: Mulkide Selts.

Mulgimaa asukoht = <http://www.mulgikultuur.ee/turism/mulgimaa/ajalooline-ulevaade/>. Vaadatud 26.04. 2012.

Mulgimaa turism 2010. Koostajad Aksel Tiideberg, Kristel Habakukk, Piret Kask, Kalle Gaston. MTÜ Mulgi Kultuuri Instituut.

Mulgimurdelist lugemist lastel 2006. Toimetaja Helju Lehesmets. Abja-Paluoja : Abja kultuurimaja.

Mulkide Selts; <http://www.mulkideselts.ee/>, vaadatud 6.05.2012

Pajusalu, Karl 1996. Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. Turku.

PÕK = Pärimuskultuuri õppekavad;

http://www.folkloorinoukogu.ee/Oppekavad_334.htm. Vaadatud 11.05.2012.

Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu.

Reimann-Truija, Nele 2009. Ainekava "Võru keel ja kultuur" I kooliastmele ja metoodiline abivahend "Tijuhit ABC kiräoppusõ manõq" õpetajatele. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

RÕK 2010 = Põhikooli riiklik õppekava; <https://www.riigiteataja.ee/akt/13273133>. Vaadatud 11.05. 2012.

Tanning, Salme 1961. Mulgi murdetekstid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tanning, Salme 2004. Karksi murrak. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Tender, Tõnu 1996. Võru keelepruuk: keel või murre? – Akadeemia 4, 643–651.

TÜLE = Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus; <http://www.ut.ee/lekeskus/est/index2.html>. Vaadatud 10.05.2012.

VKK = Võro kiil ja kultuur. Ainõkava aoluulidse Võromaa põhikuulõ jaoss; <http://www.wi.ee/index.php/vaeljaanded>. Vaadatud 11.05. 2012.

ÜM = Üitsainus Mulgimaa; <http://www.mulgikultuur.ee/?id=68&lang=est>. Vaadatud 20.04. 2012.

TEACHING THE MULGI DIALECT AND CULTURE IN BASIC SCHOOLS. SUMMARY

Mulgi dialect is not as viable as the dialects of Setu and Võru. The speakers of the Mulgi language are elderly and their number is constantly diminishing. One of the reasons is the small number of indigenous "mulks" inhabiting Mulgimaa (Mulkland) – a lot of people have both left as well as newly inhabited the region and language continuity is on the verge of being disjointed. The prestige of the local dialect is not particularly high either. Although people are aware of the existence of the Mulgi dialect, they do not consider it necessary to use it daily. At the same time most of the adult population wishes their children to be able to study the local language and culture, but as the parents are not qualified to teach it themselves, the responsibility lies heavily on the schools.

Promotion of the Mulgi traditional culture in schools used to be the sole responsibility of a few enthusiasts. By now the Institute of Mulgi Culture has also begun to support such activities by putting together study programs, publishing study materials and organizing teachers' training. Nevertheless, study programs of the local culture have not launched in the expected caliber. The main issue lies in the lack of qualified teachers. The second obstacle is the problem of finding the necessary time and the most suitable study form. It is difficult to make space for local culture studies in the curriculum. That is the reason why Mulgi language and culture lessons are mostly held in the form of extra curriculum study activities and some teachers speak about the local culture during homeroom or other subject lessons. Arrangements like that are not sustainable enough and a lot of students are left unenrolled. Whereas people have been involved with the Võru and the Setu language and culture studies for considerable time already, other cultural regions in Estonia have only recently become aware of the necessity of teaching and learning about the tradition-oriented culture. Such a perspective has largely been supported by Estonian regional culture programs that help find resources for activities concerned with the promotion of the traditional culture. In the current Master's Thesis I studied the situation of the teaching and learning of the Mulgi language and culture in

Mulgimaa. It appeared from questioning the teachers that such learning activities take place in less than half of the regional schools. About one half of the teachers who responded to the questionnaire held the opinion that studying Mulgi language and culture should be obligatory in the schools of Mulgimaa. As study materials, mostly workbooks assembled by Alli Laande and published by the Institute of Mulgi Culture, the study book "Mulgi keelen ja meelen" as well as the "Mulgi keele tüüvihk" by Kristi Ilves are used. The wishes and needs of the teachers vary considerably and a lot of the teachers are not satisfied with the existing materials being too focused on one single dialect. Teachers mentioned almost all the materials published in the Mulgi dialect as being used as assisting materials.

The study also revealed that most of the teachers of the Mulgi language and culture are not fluent in the Mulgi dialect and hence there is a need for improvement of the teacher training options. To this day such activities have not been consistent and the domain is under-coordinated. The Institute of Mulgi Culture should have a position for a specialist in that domain and teachers themselves should show more cooperation in exchanging experiences as well as self-assembled teaching materials. At the present moment teachers do not have a place to turn to for help concerning substantial questions. Some teachers search for additional information from books, some address the local dialect speakers. Also there is a need for more output for learning about the local culture: competitions dedicated to the traditional culture, creative writing contests, joint road trips. That would also raise motivation for working further with the domain. In the Appendix of the current study you will find the "Mulgi keele tüüvihk", assembled by the author of the thesis. The workbook can offer an alternative to the "Mulgi Märdi tüüvihk" by Alli Laande. The workbook can also be used as an assisting material in the lessons for older as well as younger pupils. Another Appendix, that could be of importance to the teachers is an overview of the literature published in the Mulgi language during the reindependence period. Given good coordination and steady work we could be teaching traditional local culture in all the schools of Mulgimaa in a few years.

LISAD

LISA 1. MULGI KULTUUR JA KEEL – AINEKAVAD

Ainekava lasteaia 6–7 aastastele lastele

Aine põhjendus

Valikaine „Mulgi kultuur ja keel“ õppimine lasteaia vanemas astmes aitab lapsel teadvustada mulgi kultuuri järjepidevust ning märgata ja kogeda pärimuskultuuri erinevaid ilminguid tänapäeval. Oma pere, suguvõsa ja kodukandi ajaloost lähtuvad teadmised suurendavad vastutustunnet oma lähedaste ja kodupaiga ees. Oluline on õppida tundma kodukandi ainelist ja vaimset kultuuripärandit.

Mulgi kultuuri ja keelt käsitletakse kui tervikut, kus peatähelepanu on lapsel endal, et aidata kaasa rahvuslike põhiväärtuste säilimisele. Põhiteemade käsitlemisel liigutakse tänapäevast minevikku ja lapse lähemast ümbrusest kaugemale.

Õppeeesmärgid

1. Laps tutvub Mulgimaa kultuuriloolise omapäraga.
2. Laps tutvub mulgi rahvatraditsioonide, rahvarõivaste ja muu ainelise kultuuriga.
3. Laps tutvub mulgi keelega.

Lasteaia õppesisu:

Mina ja Mulgimaa

Mina ja minu pere. Vanavanemad. Kodu. Küla. Vald. Mulgimaa. Eestimaa. Kodukoha tähtsamad vaatamisväärsused. Rahvakalendri tähtpäevad ja kombed minu peres.

Folkloor

Esivanemate lood: laulud, luule, muistendid, vanasõnad, mõistatused. Koduümbrusega seotud muistendid, jutud ja laulud. Folkloorne tants ja mäng. Rahvapillid (pärmupill, torupill, kannel, pajupill, sarvepill), folkloorne pillilugu.

Mulgi murdekeel

Mulgi keele kuulamine luuletustes, lugudes, legendides ja muinasjuttudes. Murdekeele aktiivne kasutamine lauludes ja mängudes.

Aineline kultuur

Mulgi rahvarõivad (kuub, kaabu, seelik, hame, vöö, puusapõll, pearätt, tanu jne).

Mustrite kasutamine käelises tegevuses.

Materjalid (linane, villane, käsitsi kootud kangas, vilt, nahk, paelad-nöörid). Talu eluolu, minevik ja tänapäev (ehitised, tööriistad, transpordivahendid, loomad, vanad mänguasjad jms).

Lasteaia lõpetaja

- Teab, et elab Mulgimaal.
- On tutvunud kohaliku kultuuriloolise omapäraga.
- On tutvunud kodukandi rahvatraditsioonidega (rahvakalendri tähtpäevad jne).
- Teab mõnda mulgikeelset sõna ja selle tähendust.
- Teab ja oskab mõnda mulgi murdekeelset rahvalaulu ja -mängu ning folkloorset tantsu või pillilugu.
- On tutvunud mulgi rahvarõivaste ja muu ainelise kultuuriga.

Õppekirjandus (õpetajale)

Mulgi keelen ja meelen

Ennemuistsel Mulgimaal

Loomislugu Mulgimaalt

Karksi rahvalaulud

Mulgimaa rahvakalender

Plaadid: Anu Taul, Lembit Eelmäe

Õppematerjal – koostamisel

Mulgimaa pusle

Õpikeskkonna lühiiseloostus

Pärimuskultuuri õppimisel lasteaias võib kaasata erinevaid vaimse ja ainelise pärimuskultuuri kandjaid ja asjatundjaid (nt rahvamuusik, kohalik koduloo-uurija, hea jutuvestja või rahvalaulik, käsitöötegija) ja õppida koos nendega ning oma kogemuste

abiga. Võimalik on korraldada tegevusi ka väljaspool lasteaia ruume: muuseumitunnid kohalikus koduloomuuseumis või õpikäigud koduümbrusse.

Mitmesugused töövormid ja praktilised tegevused (nt käsitöö tegemine, oma laulu loomine kohalikus keeles või kohalikul rahvaviisil) muudavad õppetöö huvitavamaks, pakuvad võimalusi isetegemiseks ja tehtu teistega jagamiseks.

Pärimuskultuuripõhise tegevuse kogemus pakub häid võimalusi ühistegevusteks.

Ainekava I kooliastmele

Aine põhjendus

Valikaine „Mulgi kultuur ja keel“ õppimine kooli I astmes aitab õpilasel teadvustada mulgi kultuuri järjepidevust ning märgata ja kogeda pärimuskultuuri erinevaid ilminguid tänapäeval. Oma pere, suguvõsa ja kodukandi ajaloost lähtuvad teadmised suurendavad vastutustunnet oma lähedaste ja kodupaiga suhtes. Oluline on õppida tundma kodukandi ainelist ja vaimset kultuuripärandit. Pärimuse tundmaõppimise abil õpib ta mõistma, kui olulised on traditsioonid nii üksikisiku kui riigi ja rahva elus.

Mulgi kultuuri ja keelt käsitletakse kui tervikut, kus peatähelepanu on õpilasel endal, et aidata kaasa rahvuslike põhiväärtuste säilimisele. Põhiteemade käsitlemisel liigutakse tänapäevast minevikku ja õpilase lähemast ümbrusest kaugemale. Oluline on arendada noorema põlvkonna oskust kohalikku keelt kuulata, kõnelda ja lugeda.

Õppeeesmärgid

- Õpilane määratleb ennast kohaliku kultuurikeskkonna ühe liikme ja põlvkondliku ning perekondliku kultuurilise järjepidevuse kandjana;
- Õpilane tutvub Mulgimaa kultuuriloolise omapäraga;
- Õpilane tutvub mulgi rahvatraditsioonide, rahvarõivaste ja muu ainelise kultuuriga;
- Õpilane tutvub mulgi keele, algsõnavara ja lihtsama mulgikeelse kõnega.

Õppesisu:

Mina ja Mulgimaa

Mina ja minu pere. Vanavanemad. Kodu. Küla. Vald. Kihelkond. Mulgimaa. Eestimaa. Kodukoha tähtsamad vaatamisväärsused. Piirkonna kultuuriloolised isikud. Rahvakalendri tähtpäevad ja kombed minu peres.

Folkloor

Esivanemate lood: laulud, luule, muistendid, vanasõnad, mõistatused. Koduümbrusega seotud muistendid, jutud ja laulud. Folkloorne tants ja mäng. Rahvapillid (pärmupill, torupill, kannel, pajupill, sarvepill), folkloorne pillilugu.

Mulgi murre

Mulgi keele kuulamine, jutustamine ja lugemine. Algsõnavara omandamine läbi laulu, mängu ja õpetaja kõne.

Aineline kultuur

Mulgi rahvarõivad (kuub, kaabu, seelik, hame, vöö, puusapõll, pearätt, tanu jne). Mustrite kasutamine käelises tegevuses. Materjalid (linane, villane, käsitsi kootud kangas, vilt, nahk, paelad-nöörid). Talu elu-olu, minevik ja tänapäev (ehitised, tööriistad, transpordivahendid, loomad, vanad mänguasjad jms).

I kooliastme lõpetaja:

- Teab Mulgimaa asukohta ja selle kihelkondi Eestimaal.
- Teab oma päritolu ja seotust Mulgimaaga.
- Teab mõnda rahvakalendri tähtpäeva ja nende kohalikku kombestikku
- Teab mõnda mulgi rahvajuttu, -laulu või -mängu ja oskab seda teistelegi edasi anda.
- Teab oma kodukoha kultuuriloolisi paiku ja oskab märgata muutusi.
- Teab ja oskab lahti mõtestada olulisemaid Mulgimaaga seonduvaid ainelise kultuuri mõisteid ja märksõnu.
- Tunneb lihtsamaid rahvapille (pärmupill, torupill, kannel, pajupill, sarvepill).
- Teab oma kodukoha tähtsamaid kultuuriloolisi isikuid.
- Loeb ja saab aru mulgikeelsest tekstist. Oskab teha lühikese pere tutvustuse mulgi keeles.

Õppekirjandus (õpetajale)

Mulgi keelen ja meelen

Ennemuistitsel Mulgimaal

Loomislugu Mulgimaalt

Karksi rahvalaulud

Mulgimaa rahvakalender

Plaadid: Anu Taul, Lembit Eelmäe

Õppematerjal - koostamisel

Mulgimaa pusle

Hindamine:

Arvestades õpilaste suurt õppekoormust ja hindamise olulisust põhiainetes, võiks õppekavas olla ka aineid, kus tulemustele suunatus ja palliline hindamine on vähem oluline. Aine „Pärimuskultuur“ käsitlemine ei nõua pidevat hindamist. Vajalik on anda poolaasta lõpus õpilasele hinnang, kuidas ta teemade käsitlemisel on edasi jõudnud ja milline on tema enesehinnang. Tagasisidet annab ka erinevate loovmeetodite kasutamine, kaaslaste arvamus ja pereliikmete huvi. Aine arvestamise üheks tingimuseks ja hinnanguks õpilaste tehtule võib olla ka sobiv praktiline ülesanne või õpilaste ühistöö (nt ühiselt tähistatud tähtpäev, näituse korraldamine või ise koostatud perepärimuse kogumik jms), kodu-uurimuslik töö jms.

Õpikeskkonna lühiiseloostus

Pärimuskultuuri õppimisel põhikoolis võib kaasata erinevaid vaimse ja ainelise pärimuskultuuri kandjaid ja asjatundjad (nt rahvamuusik, kohalik koduloo-uuriija, hea jutuvestja või rahvalaulik, käsitöötegija) ja õppida koos nende ning oma kogemuste abiga. Võimalik on korraldada õppetööd ka väljaspool kooliruumi: muuseumitunnid kohalikus koduloomuuseumis või õpikäigud koduümbruses. Mitmesugused töövormid ja praktilised tegevused (nt käsitöö tegemine, oma laulu loomine kohalikus keeles või kohalikul rahvaviisil) muudavad õppetöö huvitavamaks, pakuvad võimalusi isetegemiseks ja tehtu teistega jagamiseks. Pärimuskultuuripõhise tegevuse kogemus pakub häid võimalusi ühistevusteks.

LISA 2. MULGIKEELNE KIRJANDUS RAAMATUTES JA HELIKANDJATEL 1991–2012

Kuigi mulklus ja kõik sellega seonduv on viimastel aastakümnetel uuesti au sisse tõusnud, ei ole mulgikeelse kirjanduse hetkeolukord hea. Peamine põhjus on see, et mulgi keele valdajaid jääb järjest vähemaks, aga noori peale ei tule. Võrumaal on võru keel laialdaselt tarvitusel ja paljud lapsed kasvavad siiani võrukeelses keskkonnas, neist saavad võru keele oskajad ja potentsiaalsed võrukeelsed kirjutajad. Mulgimaal on kohalik keelemurre vaid vanade inimeste pärusmaa, paljud noored saavad sellest küll aru, kuid räägivad ja kirjutavad ainult eesti keeles.

Ei saa öelda, et mulgi keeles tänapäeval üldse ei kirjutataks, kuid enamik harrastusautorite murdekeelsest loomingust jääb sahtlipõhja. Esiteks ei ole mulgikeelse kirjanduse lugejaskond kuigi suur ja teiseks ei küüni kirjutatu tase väga kõrgele. Need üksikud, kes on murdekeelse proosa- või luulekogu välja andnud, on teinud seda enamasti oma raha eest ja lootust kulutatud raamatute müügist tagasi teenida on vähe. Et lugejate huvi oleks suurem, on paljud autorid oma murdekeelseid tekste koos kirjakeelsetega ühiste kaante vahel välja andnud. Üksikuid mulgimurdelisi tekste on avaldatud Mulkide Almanakis, nüüdseks ilmumise lõpetanud ajalehes Mulke Sõna, praegu ilmuvast mulgikeelses ajalehes Üitsainus Mulgimaa, kohalikes maakonna- ja vallalehtedes, luuleklubide kogumikes ja teistes väiksemates väljaannetes.

Mulgi luulest annab küllaltki hea ülevaate 2002. aastal ilmunud **heliplaat "Ku Pikässillast üle saa"**. Sel helikandjal loeb Lembit Eelmäe kõigi olulisemate mulgimurdeliste luuletajate värsse. Autoreid on seinast seinast: Hendrik Adamson, Mart Raud, Nikolai Baturin, Lembit Eelmäe, Andres Rennit, Siim Kärner, Mare Osi, Eha Lättemäe, Pent Nurmekund. Plaadile on salvestatud kokku 48 luuletust ja see on piisav, et jääks kõrvu mulgi keele soe ja pehme kõla ning tekiks ettekujutus mulgikeelsest luulest. Avaluuletus on Mulgimaa hümniks kujunenud Hendrik Adamsoni "Mulgimaale" ja paljud teisedki on märgilise tähendusega või toovad vähemalt hästi esile mulgi keele omapära. Enim ongi plaadil Adamsoni luuletusi. Plaadiga on kaasas

ka pisike sõnastik, kust murdevõõras kuulaja saab vaadata mõningate tundmatute sõnade tähendust. Sõnastik on siiski väga juhusliku valikuga ja paljude tundmatute sõnade tähendust tuleb mujalt otsida.

Läbi aegade olulisim mulgikeelne luuletaja on kindlasti **Hendrik Adamson** (1891–1946). Tema kodupaigast Kärstnast kuigi kaugel pole ka teise suure poeedi – Henrik Visnapuu sünnipaik, kuid Visnapuu ei jäänud kodumurdele truuks, vaid kirjutas peamiselt kirjakeeles, kuigi kasutas seejuures palju murdevorme. Adamsoni loomingus põimuvad rahvalauliku spontaansus ja esteetiliselt teadlik programmilisus ning see teebki ta paljudele loetavaks. Peale murdeluule sisaldab Adamsoni looming suure osa eestikeelset materjali ning tal leidub ka võõrkeelseid kirjutisi. Pärast Eesti taasiseseisvumist on Adamsoni loomingut kokkukogumise ja avaldamisega põhjalikult tegelenud kirjastus Ilmamaa ja Hando Runnel. 1998. aastal ilmus kirjastuselt lüürilise alatooniga valikkogu **”Vikerkaar ja vari”**. Luuleraamat sisaldab ka üht pikka mulgimurdelist proosalugu, mis räägib suveõisest kosjaskäimisest. 2001. aastal andis kirjastus Ilmamaa välja luulekasseti, mis sisaldas ka Adamsoni kogu **”Laotuse õlman”**. Hando Runneli koostatud valimik sisaldab Adamsoni perioodikas ilmunud ja käsikirjalisi mulgimurdelisi luuletusi.

2008. aastal ilmus Ilmamaalt viimaks suur, 732leheküljeline Hendrik Adamsoni ülevaatlik luulekogu **”Om maid maailman tuhandid”**. Kogumiku aluseks on Adamsoni eluajal ilmunud luulekogud „Mulgimaa” (1919), „Inimen” (1925), „Tõus ja mõõn” (1931), „Kolletuspäev” (1934), „Mälestuste maja” (1936), „Linnulaul” (1937) ning sõja tõttu käsikirja jäänud „Seitsmes” (1942). Lisa on andnud „Kogutud luuletused” (1963), „Väike luuleraamat” (1965), antoloogia „Sõnarine” (1992), ELA ’86 (Eesti luule aastaraamat) (1987), „Eesti ballaadid” (2003) ning Eesti Kirjandusmuuseumis leiduv käsikirjaline pärand. Valikut tehes on läbi vaadatud ka kõik luuletaja eluajal ajakirjanduses ning almanahhides ilmunu. Seega on Hendrik Adamsoni luulet puütud esitleda kogu selle mitmekülgsuses. Kogu on väga tänuväärne materjal kogu mulgi kirjanduse kontekstis, kuna nii suurt hulka mulgimurdelisi luuletusi pole varem ühtede kaante vahel avaldatudki.

2011. aasta sügisel ilmus Adamsoni proosakogumik **“Kuldse elukoidikul”**, mis sisaldab osalt varem ilmunud ja osalt seni käsikirja jäänud proosaloomingut. Raamat kätkeb endas üheksat juttu, kirjutatud ajavahemikul 1919-1930, kuus esimest ammustest ja haruldusiks saanud raamatuist, kolm viimast Kirjandusmuuseumi käsikirjade hoidlast. Lood pole kanoonilised, vaid viivad lugeja tunnetuslikult luule ja proosa piirimaile, müstilise elamuse lähedale. On ka kriminaalkirjanduse jäljendusi, pooleldi fantastikat, näitemängu taolist dialoogi. Adamsoni proosat iseloomustab keeleline rikkus ja virtuooslikkus, huumorimeel ja kannatustest kiusatud erootiline tundepinge.

Anu Taul (sündinud [1979](#)) on mulgi ja eesti rahvamuusik. Mulgimaalt Riidajast pärit Anu küll mulgi keelt vabalt ei räägi, kuid isalt ja külarahvalt õpitud murre on talle siiski südamesse jäänud ja ta kasutab seda meelsasti oma laululoomingus. Tema viljeldavat muusikastiili on nimetatud mulgikeelseks etnopopiks, see on mõjutatud vanemast eesti rahvamuusikast. Anu Taul on välja andnud kaks heliplaati oma muusikaga – **„Tähe tüdär”** (2003) ja **„Engi aig”** (2006). Enamik plaatidele salvestatud muusikast on Anu enda kirjutatud, aga leidub ka traditsionaale. Tekstid on kõik mulgikeelsed ja paljud neist samuti Anu Tauli sulest, aga leidub ka teiste murdekeelsete autorite loomingut. Anu on viisistanud näiteks Hendrik Adamsoni, Mare Osi ja Nikolai Baturini luulet. Anu enda laulutekstid pole küll Mulgi murde seisukohalt kõige puhtamad, aga see-eest lihtsad, maalähedased ja sageli rahvaluule motiividega. Nt *Tule susi mõtsa tagast, / tule susi soo tagast, / tule me aidaje hiilma, / vaikselt õdakusse engama...* Anu ise ütleb, et mulgi keel ongi tema jaoks pigem laulukeel ja murdekeelsed tekstid sünnivad loomulikult.

Näitleja **Lembit Eelmäe** (1927-2009) on kirjutanud luuletusi, lühiproosat, humoreske, näidendeid ja mälestusi. Ta on avaldanud luulekogud **“Mu tõne mailm”** ([Vanemuise Seltsi Kirjastus, Tartu 1997](#)) ja **“Tundelisi pärjavärsse”** (Vanemuise Seltsi Kirjastus, Tartu [2003](#)), mis mõlemad sisaldavad nii kirja- kui murdekeelseid värsse. Mulgimurdelist luulet autori ettekandes on salvestatud **CD-l “Ku Pikässillast üle saa”** ([2002](#)). Oma luuletusi on ta avaldanud ka **«Mulkide almanakis»** ja mulgikeelses lugemikus **«Mulgi keelen ja meelen»** (2004), olles ise viimase üks koostajaid. 1988.

aastal koostas Lembit Eelmäe oma murdeluuletustest ka **lavakava «Õhtu õvven vaate tähti...»**, mida esitas Ugalas. 1992. aastal avaldas ta oma **murdekeelseid mälestusi** ajakirjas Kultuur ja Elu (nr 6-7).

Kogumiku **«Mu tõne mailm»** vanemad palad pärinevad 1960. aastate keskpaigast, üsna palju on värsse 1970. aastatest, mil Eelmäe jõudis oma näitlejakuulsuse tippu, ning uusimad kuus luuletust on dateeritud 1997. aastaga. «Mu tõne mailm» sisaldab segiläbi murde- ja kirjakeelset luulet, viimast on pisut rohkem, ent oma kaheldamatud võidud saavutab autor eeskätt murdetekstides. Eelmäe kasutatav murdekeel pole eriti keeruline, sellest saab aru ka ilma murdesõnastikke kätte võtmata. Murdekeel annab Eelmäe luulele erilise võlu ja fluidumi, aitab mõjule pääseda ta suurepärasel huumorisooneel, annab kõiksugu koomilisi lisaefekte (nt murdesonettides), ent aitab samas ta kodukoha-ainelistes ja lapsepõlveaegu kajastavates mälopiltides mõjuvalt toonitada lüürilisemaid ja traagilisemaidki noote.

Kogumiku **«Tundelisi pärjavärsse»** põhiosa koosneb kirglikust luulest, mis on kantud otse hämmastavalt nooruslikust tormist ja tungist. Eelmäe pärisosaks on ka siin pehmekõlaline, tugeva huumorivarjundiga murdeluule, mille kohal lehvib autori lapsepõlve aegade arhailine ja kaunis hõllandus. Kirjakeelsed värsid sellele tasemele ei küüni. Üksteist Eelmäe murdeluule paremat pala on võetud Siim Kärneri koostatud Eesti murdeluule antoloogiasse, mis ilmus 2002. aastal Viljandis.

Pent Nurmekund (detsembrini [1936](#) Arthur Roosmann) sündis [1906.](#) aastal Pärnumaal Kilingi vallas ja suri [1996.](#) aastal [Tartus](#). Ta oli eesti keeleteadlane, [polüglott](#); mag. phil. (1935), filoloogiakandidaat (1968). Nurmekunna esimene mulgikeelne luuleraamat **«Kõllanõmme»** (1996) valmis täpselt tema 90. sünnipäevaks. Seda, et esimene luuleraamat nii hiliseks jäi, põhjendas Nurmekund nõukogude ajal ebasoosingu olekuga. «Kõllanõmme» sisaldab tuntud keeleteadlase ja polügloti mulgikeelseid luuletusi 1970-80ndatest aastatest. Kogus leidub olustikulist ning loodusluulet. Kogu pealkiri Kõllanõmme on ühe Mulgimaa talu nimi, seda talu pidas autor üheks väga meeldivaks paigaks.

Mare Osi (kodanikunimega Mare-Helgi Keldo) on sündinud 1938. aastal Viljandimaal Tarvastu vallas ja seal ka koolis käinud. Luuletusi on ta kirjutanud juba kooliajast peale ja nende eest ka kesk- ja ülikooli ajal auhindu pälvinud. Kodumurdes kirjutatud värsside eest sai ta 2007. aastal Paistu valla Minni Nurme ja Salme Ekbaumi auks välja antud koduluulepreemia. Tema luuletusi on avaldatud Sakalas ja teistes Viljandimaa ajakirjandusväljaannetes. Murdeluulele on Osi enam pühendunud juba küpsemas eas. 1992. aastal ilmunud esikkogu «**Elu on kingitus**» on kokku pandud kirjakeelsetest ja murdelistest luuletustest, mis on raamatus segiläbi. Osi luule on lihtne, kuid vormikindel. Riimiliste, kindlas rütmis kirja pandud luuletuste kõrval on vabavärsse vähe. Teemad, mis ulatuvad kodust ja armastusest kogu maailma valudeni, ei jäta kedagi külmaks. Esikkogu murdekeel on pisut kobav ja ebaühtlane (näiteks kohati esineb sõnaalguline *h*, mida Mulgi murdes ei esine), mis on tingitud tõenäoliselt pikast murdevaenulikust Nõukogude-perioodist, kui murdekeel oli näilises varjusurmas. Mare Osi teine, orasroheliste kaantega luulekogu «**Maale toetub jalg**» ilmus 2007. aastal. Raamat järgib esimese koguga sama joont: esimene osa «Kusagil on valged liivad» on kirjakeelne ja teine osa «Kik ei ole ära märgit» mulgimurdeline. Selle kogu murdekeel on palju vormikindlam ja ühtlasem, ilus "pehme ja lämi" Tarvastu murrak. Selleski kogus on Mare Osi oma luuletused enamasti kodule pühendanud. Tema andelaadile vastavad kõige rohkem koduses Tarvastu murrakus kirjutatud värssid. Mare Osi esikkogus ilmunud luuletuse "Üits paigake" on viisistanud Anu Taul ja tänaseks üle Eesti kuulsaks laulnud. 2009. aasta tantsupeoks tegi Ülle Feršel sellele loole koreograafia ja see kanti suurel tantsupeol ette.

Siim Kärner ([1945–2007](#)) oli luuletaja, prosaist ja kunstnik. Lisaks luuletustele on ta avaldanud publitsistikat ja aforisme, samuti lasteraamatuid ja Eesti haikude antoloogia „Kõik on kusagil...“. Luuležanritest viljeles ta eelkõige murdeluulet ja [haikusid](#). Luulekogud „**Usseid**” (1994), „**Üitseviir**” (1996), „**Urikivi**” (1999), „**Unevalgel**” (2003), „**Uibuainamuru. Unusmaa**” (2005) on kõik mulgi keeles; seega on Siim Kärner uuema aja kolme olulisema mulgi luuletaja hulgas Lättemäe ja Baturini kõrval. Ainult tema esimene luuleraamat “Unekaste” (1979) on kirjakeelne. Kärneri

murdeluule on sügavmõtteline, sissepoole vaatav, palju on intertekstuaalseid seoseid ja viiteid rahvaluulele. Tema stiil on napolisõnaline, haikulik

2002. aastal ilmus **Siim Kärneri** koostatud **Eesti murdeluule antoloogia "Ime kütken tähe poole kist"**, mis sisaldab ka terve hulga mulgikeelset luulet eriilmelistelt autoritelt. Siin on murdeluuletustega esindatud kõik olulisemad autorid alates Käsu Hansust ja lõpetades tollaste koolinoortega. Mulkidest on antoloogias esindatud Andres Rennit, Henrik Visnapuu, Hendrik Adamson, Nikolai Baturin, Henn-Kaarel Hellat, Minni Nurme, Eha Lättemäe, Pent Nurmeknd, Mart Raud, Lembit Eelmäe, Raivo Kolka, Siim Kärner, Mare Osi, Milvi Piir, Salme Raatma, Erna Kukk, Heinrich Oja, Monika Hint ja Arnold Vihmand.

Kogumikus on sõna saanud kõik, kel midagi meie murdeluulemaastikul öelda, see on asjalik läbilõige eesti murdeluulest läbi aegade. Kuna Siim Kärner ise on mulk, on mulkide osatähtsus antoloogias muljetavaldav. Kahjuks kipub sageli nii olema, et lõunaeesti kirjanduse ja keele teemad piirduvad sageli Võru-Setu käsitlusega. See raamat on meeldiv erand, näitamaks, et ka Mulgimaal on mulgi keeles kirjutatud ja tehakse seda ka nüüd.

Suure-Jaani lähistelt pärit **Heinrich Oja** (s 1924) hakkas värsse kirjutama keskkooliõpilasena. Keskeas kirjutab elupõline koolmeister sageli tellimise peale n.ö. juhuluulet. Pensionieas osaleb alates 1999. aastast luuleklubis "Valguseoks" ja on samanimelisest luulevalimikes avaldanud hulga oma murde- ja kirjakeelset luulet. Kuna ta elab juba aastakümneid Tarvastu vallas, on tema murdeluulke tarvastu murrakus. Temalt on ilmunud mitu väikesetiraažilist värsiraamatut.

2001. aastal ilmus Ojalt puhtalt mulgikeelne värsikogu "**Päeväveerik**", 2002 ilmunud "**Mõttepisäre**" on 32-leheküljeline tavaformaadis ja pehmes köites luuleraamat eesti ja mulgi keeles, "**Jääb kutsuma mind kodumetsa hõige**" (2004) on taas mulgi- ja kirjakeelne luulevihik. Siiani viimane kogu "**Hõbedane mõttelõng**" (2008) sisaldab valitud luuletusi kirjakeeles ja Tarvastu murdes. Taskuformaadis raamatuke on kaunilt kujundatud ja sisaldab ka ilusaid (kahjuks mustvalgeid) loodusfotosid.

Oja luuletused räägivad loodusest ja filosoofilisest maailmavaatest, sekka tuleb ka ühiskonnakriitilisi ja lausa publitsistlikke värsse tänapäevastel teemadel, autor on kriitiline Nõukogude võimu hävitustöö, kaasaja inimeste joomarluse ja kombelõtvuse ning rahaahnuse suhtes.

Reet Post (s 1950) hakkas luuletusi kirjutama juba lapsena. Ta on avaldanud mitu luulekogu, neist "*Aoeelsed laulud*" (2003) ja valikkogu "*Hilissuvi*" (2008) sisaldavad kirjakeelsete värsside kõrval ka mulgimurdelisi. Muusikaharidusega Reet Post on salvestanud ka kassette ja heliplaate eesti luule ja klassikalise klaverimuusikaga. Kava Nikolai Baturini murdeluulest, mis vaheldub klassikaliste klaveripaladega Reet Posti esituses, on ilmunud laserplaadil "**Sinivald**" (2002). Oma loomingut on Post avaldanud kogumikes "**Ilmre**", "**Valguseoks**" ja "**Kontakt**" ning ajalehes Sakala.

Mulgi Kultuuri Instituudi poolt välja antud 16-leheline lasteluulevihik "**Mede ilves**" (ilmumisaasta märkimata, arvatavasti 2005-2007) sisaldab **Jaak Kõdari** kirjutatud luuletust, selle mulgikeelset tõlget ning Silvi Väljali joonistatud illustratsioone. Kõdari värsid on mulgi keelde tõlkinud Alli Laande ja Hillevi-Kärt Muska. Raamat on mõeldud kõige väiksematele lugejatele ja tekst on kirjutatud suurtähtedega ja igal lehel suure pildi all on paralleelselt nii eesti kui mulgi keeles värsid. Mulgikeelses tõlkes esineb vigu, nt *nüüd ka sõs ku päe om pilven/ naeruge lä'äp kooli ilves, p.o naaruge ja kuuli*. Luuletus räägib loo laisast ilvesest, kes läheb toidumoonata kooli ja kannatab seal nälga. Lugu lõpeb sellega, et "metsamammid" äratavad ilvese varem, varustavad ta moonakoti kahe rotiga ja ilves läheb rõõmsalt kooli.

2004. aastal ilmus Mulkide Seltsilt kaua oodatud mulgikeelne **lugemik "Mulgi keelen ja meelen"**. Selle on kokku seadnud Lembit Eelmäe ja Silvi Väljal, toimetamistöö tegi Eduard Vääri ja kunstilise kujunduse eest hoolitses Silvi Väljal. 143-leheküljeline kõvade kaantega lugemik täidab ka mulkide aabitsa ülesandeid. Lood on raamatusse jagatud kihelkondade kaupa. Kõigist viiest Mulgi kihelkonnast on püütud lugemikku koguda võimalikult eriilmelisi tekste: rahvapärimusi, vanu üleskirjutusi, mälestuskilde, vanasõnu, mõistatusi, muinasjutte, luuletusi, liisusalme. Ka ajaspekter on

päris lai – vanimad dateeritud lood on 19. sajandi lõpukümnenditest, uusimad aga 21. sajandi algusaastatest. Iga kihelkonna osa algab Silvi Väljali joonistatud pildiga, millel on kujutatud inimesed antud kihelkonna rahvarõivais, pildile on lisatud üks samast kihelkonnast pärit vanasõna. Lehe teisele küljele on visandatud selle kihelkonna kaart koos olulisemate asustatud punktidega. Raamat algab kogu Eesti kihelkondade kaardiga ja lõpeb Mulgi kihelkondade kaardiga. Seega saab ka asjatundmatule lugejale kiiresti ja piltlikult selgeks, kus asub Mulgimaa ja kuidas see kihelkondadeks ja keelemurrakuteks jaguneb. Iga kihelkonna tekstiosa lõpeb paarikümnesõnalise mulgi-eesti sõnastikuga.

Mulkide elust ehedas Mulgi murdes jutustab tekstikogu **”Ennemuistisel Mulgimaal”** (2008). Raamat sisaldab korrespondentide murdetekste ja on ilmunud Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi VII väljaandena samas sarjas. Kultuurilooliselt Mulgimaalt ja selle lähiümbrusest pärit kirjatööd on mahukaks kogumikuks koondanud Helju Kaal, Eevi Ross ja Mari Must. Koguteos annab mahlakas Mulgi murdes küllalt põhjaliku pildi lihtrahva eluolust, töödest-tegemistest ja maailmamõistmisest. Pealkiri ”Ennemuistisel Mulgimaal” viitab küll väga vanale ajale mitme aastasaja taha, aga tegelikult räägivad jutustused elust 19. sajandil ja 20. sajandi alguskümnenditel. Näiteks mälestusi II maailmasõjast ei tahaks küll kuidagi ennemuistseiks pidada. Tekstid on kirja pandud umbes poolesaja aasta jooksul alates 1940ndatest. Ülesmärkimisel on kasutatud lihtsustatud foneetilist transkriptsiooni, mida on raamatu kokkupanemisel ühtlustatud. Ka raamatus sisalduvad joonised ja käsitööproovid pärinevad kirjasaatjate kogudest. Sisuliselt on tekstikogu jaotatud üheksaks teemaks: vanaaegne põllupidamine; loomapidamine ja karjandus; vanaaegsed ehitused, vesi- ja tuuleveskid; endisaegne naiste käsitöö, rõivad; toit; elu sünnist surmani, peod ja pühad; vähi- ja kalapüük; ravitsemine ning erinevaid jutte ja rahvatarkust.

Esindatud on Helme, Karksi, Halliste, Paistu ja Viljandi lood. Kuigi praeguse murdeliigenduse järgi lõpeb Mulgi murdeala juba enne Viljandit, võib endisest Viljandi kihelkonnast Survakülast pärit tekste siiski keeleliselt siiakuuluvaiks pidada. Kahjuks ei sisaldu raamatus ühtki teksti Tarvastu kihelkonnast, sest neid pole ka Emakeele Seltsi arhiivis. Raamatus on kasutatud viie korrespondendi kirjapanekuid, kes on talletanud ja

Emakeele Seltsile saatnud enda, oma sugulaste- tuttavate mälestusi ning lugusid. Kokku on kasutatud tekste kümneelt keelejuhilt, kes on sündinud 19. sajandi teisel poolel või 20. sajandi alguses. Kogumiku lõpuosas leidub ka keelejuhtide nimestik, kus on välja toodud teadaolevad olulisemad andmed nende kohta ning mõnel puhul ka viidatud keelejuhi murdekeele erijoontele. 2004. aastal ilmus Hendrik Adamsoni murdeluulevõistluse töid (1994-2002) sisaldav raamat "Äitsnemise aigu", mille on koostanud Jüri Viikberg. Mulkidest on selles kogumikus esindatud Siim Kärner, Erna Kukk, Reet Post.

2010. aastal ilmus 35-leheküljeline raamatuke "Mulgiüksid ütlemisi", mille on kokku seadnud **Erna-Elise Neimann**. Pensionärist mulgi aktivist on elu jooksul meelde jätanud ja üles kirjutanud terve hulga mulgipäraseid ütlemisi. Autor toonitab, et murdekeelt ei loo murdekeelsed sõnad, vaid väljaütlemise viis ehk kõnepruuk, mis on murdekeelel hoopis teistsugune kui kirjakeelel. Tänapäeval kiputakse sageli kirjakeelt grammatikareeglite alusel murdesse ümber tõlkima ja arvatakse, et see ongi ehe murdekeel. Neimann püüab oma raamatuga seda eksiarvamust ümber lükata ja näidata, kui rikas ja vallatuud keelekurve täis on meie murdekeel. Raamat on tarvastumurdeline. Raamatu puhul võiks ette heita puudulikku toimetajatööd, esineb üksikuid keelevigu ja väljendite valik on küsitav: Tõeliselt mulgipärase (nt *Erne tahave terite.*) on ka lihtsalt kirjakeelseid ütlemisi ümber tõlgitud (nt *Pind läits sõrme.*). 2012. aasta kevadel ilmus "Mulgiüksid ütlemisi" II osa, mis sarnaneb nii sisult kui vormilt esimesega.

Mulgi Kultuuri Instituut andis 2005. aastal välja Kristi Salve toimetatud raamatu "Loomislugu Mulgimaalt", mis sisaldab keeleliselt toimetamata loomislugusid Mulgimaa piirkonnast. Kõvakaaneline raamat sisaldab enamjaolt ka rahvusvaheliselt tuntud tekke- ja seletusmuistendeid. Boonuseks on lugude juures illustratsioonid (kahjuks mustvalged), mis pärinevad Mulgimaa koolide lastelt. Raamatus avaldatud lood on valitud Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjalistest kogudest, neid on avaldamiseks ka õige pisut redigeeritud. Lood on üles kirjutatud 19. sajandi lõpu- ja 20. sajandi alguskümneandel. Tekstide murdekeel on ebaühtlane ja kohati vigane. Mõned lood on ka kirjakeelsed.

Jaak Kõdari talunäitemäng „**Kolm risti**“ (2007) on väidetavalt esimene mulgikeelne näitemäng. Lugu räägib ühe Mulgimaa talu päriseksostmisest Lilli kandis. Tegelikult ei saa näitemängu päris mulgikeelseks lugeda, sest vaid mõned tegelased räägivad seal murdes, ülejäänud kasutavad ikka kirjakeelt. Näitemäng lavastati aasta varem Nava Laval Karksi vallas, osalisteks olid nii kohalikud isetegevuslased kui professionaalsed näitlejad (Lembit Eelmäe, Luule Komissarov jt).

”**Karksi vanad rahvalaulud viisidega**” (1. osa) ilmus 2008. aastal, koostajaks Taive Särg. Nagu pealkirigi ütleb, sisaldab 415-leheküljeline raamat endisest Karksi kihelkonnast üles kirjutatud mulgimurdelisi rahvalaule koos viisidega. Väga vanade üleskirjutuste kõrval on raamatus ka alles 1960ndatel kokku kogutud rahvalaule. Illustratsioonid on raamatule teinud Taive Särg ise ja Edna Tuvi.

„**Eesti muinasjutud – Imemuinasjutud**“ (2010) – koostanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Mahukas kogumik sisaldab teiste Eesti piirkondade muinaslugude kõrval ka seitse mulgikeelset muinasjuttu keeleliselt redigeerimata kujul.

Almanahhi "**Mulgimurdelist lugemist lastel**" (2006) koostas Abja Vallavalitsus, toimetas HeljuLehesmets, raamatuke sisaldab koolilaste endi kirjutatud lookesi Halliste murrakus.

Abja naise **Salme Vainlo** sulest ilmus 2011. aastal paks kõvakaaneline pärimuslugude kogumik ”**Mulgimaa võlu ja valu. Valik mulgi lugusid.** ”. Autor on kaante vahele kogunud Mulgimaal kuulnud pärimuslood, osa on ta leidnud ka raamatutest ja internetist. Lood on enamjaolt pärit Halliste-Abja-Mõisaküla kandist. Raamat sisaldab umbes 300 lugu, mis räägivad teada-tuntud mulkidest, Mulgimaa pühapaikadest, Vanapaganast, talurahvast, mõisnikest, loodusest ja muust. Üheksas peatükis kajastub Mulgimaa ajalugu kuni kaasajani. Paarkümmend pärimuslugu on mulgi keeles, ülejäänud kirjakeelsed.

2011. aasta lõpus ilmus **Maie Perve** mulgikeelne luuleraamat ”**Lämi süämele lämi suule**”. Autor on tegelikult pärit Saaremaalt, mulgi keele on ta omandanud Tarvastu

murderingis ja aastakümneid Mulgimaal elades. Maie on elu jooksul palju luuletusi kirjutanud nii eesti, saare kui mulgi keeles, neid on avaldatud Viljandimaa luuleklubi Valguseoks almanahhides ja mujalgi. Mitu korda on ta osalenud ja ka ära märgitud Hendrik Adamsoni murdeluulevõistlusel, sinna on ta saatnud nii mulgi- kui saarekeelseid luuletusi.

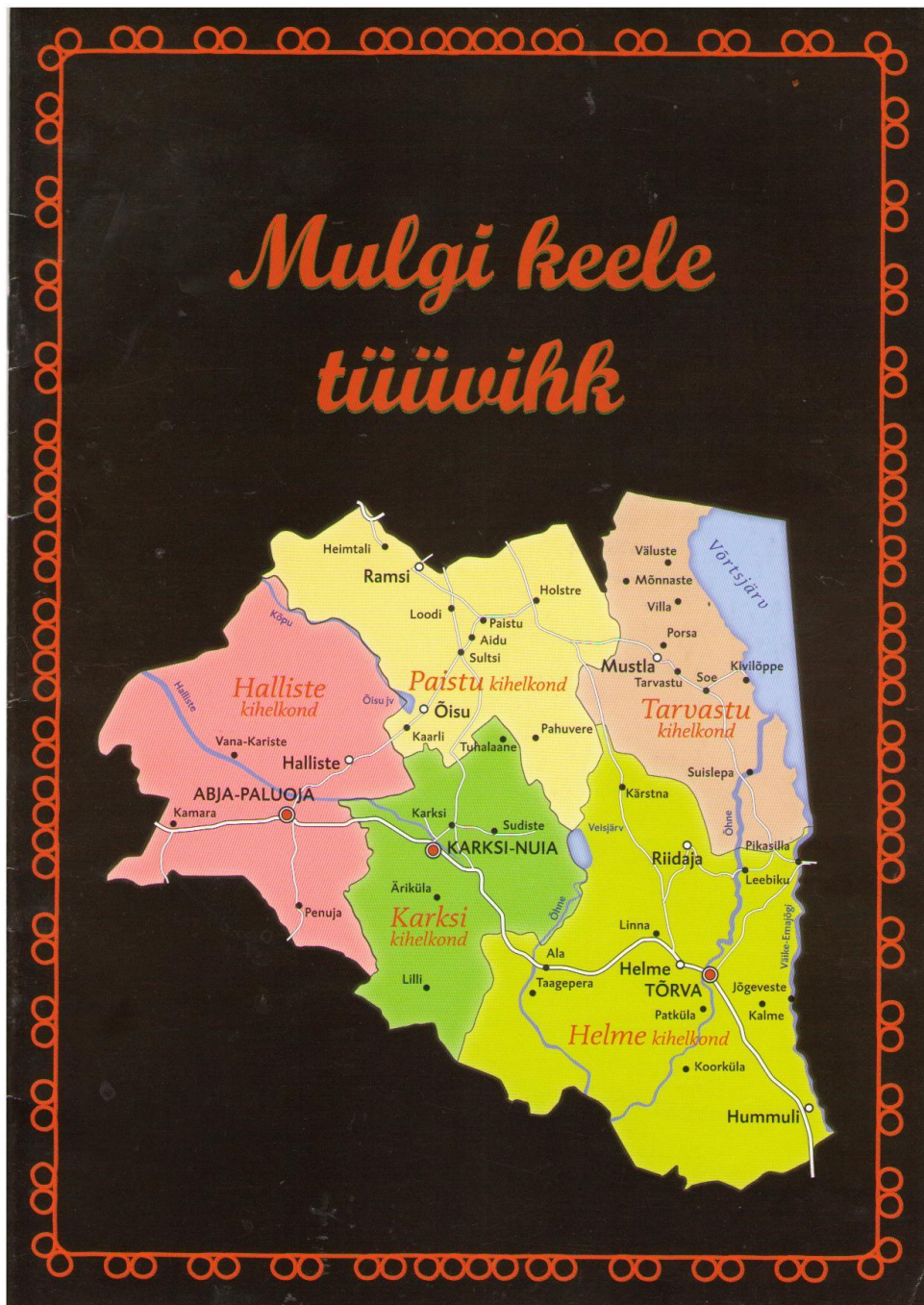
Koostaja: Kristi Ilves

LISA 3. KÜSIMUSTIK MULGI KEELE JA KULTUURI ÕPETAJALE

1. Mitu aastat olete seda ainet õpetanud?
2. Kelle/mille poole pöördute abi saamiseks, kui tekibsisulisi küsimusi?
3. Nimetage peamised õppematerjalid, mida kasutate tundides.
4. Nimetage abimaterjalid, mida olete õpetamisel kasutanud.
5. Kas olete läbinud mõne mulgi keele ja kultuuri alase koolituse? Nimetage.
6. Millised on olnud kõige suuremad kordaminekud mulgi keele õpetamisel?
7. Millised on suurimad probleemid mulgi keele õpetamisel?
8. Milliseid õppemeetodeid tundides peamiselt kasutate?
9. Millist tuge või abi vajaksite kõige rohkem?
10. Millist tuge ja abi ootate Mulgi Kultuuri Instituudilt oma töös?
11. Kas Teie arvates peaks mulgi keele ja kultuuri õpe olema kohustuslik kõigile Mulgimaa õpilastele?
12. Milline keele osa (sõnavara, grammatika, hääldus) on õpilaste jaoks kõige raskem?
13. Millist õppematerjali vajaksite, et seda tõhusamalt õpetada?
14. Kas te räägite vabalt mulgi keelt?
15. Kui ei, siis kuidas olete sellealased teadmised omandanud ja kuidas hindate oma mulgi keele oskust kümnepallisüsteemis?

Palun lisage ka oma nimi ja vanus, märkige juurde, millis(t)es kooli(de)s mulgi keelt õpetate, kui vanadele lastele ja kas tund on kõigile kohustuslik, vabalt valitav või ringitund!

LISA 4. KRISTI ILVESE "MULGI KEELE TÜÜVIHK"



1. NUMBRE

Loe numbre kõva äälege ette ja kae vastate küsimuste pääle!

Nummer	Järekõrranummer
ÜITS.....	EDIMENE
KAITS.....	TÕ(I)NE
KOLM.....	KOLMAS
NELI.....	NELLÄS
VIIS.....	VIIES
KUUS.....	KUVVES
SEITSE.....	SEITSMES
KATESSA.....	KATESSAS
ÜTESSA.....	ÜTESSAS
KÜMME.....	KÜMNES
ÜITSTÕIST.....	ÜTETÕISKUS
KAITSTÕIST jne.....	KATETÕISKUS
KAITSKÜMMEND.....	KATEKÜMNES
KOLMKÜMMEND jne.....	KOLMEKÜMNES
SADA.....	SAAS
KAITSSADA.....	KATESAAS
TUHAT.....	TUHANDES
MILJUN.....	MILJUNES

Mia ole katetõisku aastene. *Kui vana sa olet?*

Miu esä om nelikümmend viis aastet vana. *Kui vana su esä om?*

Ma ole sündünü tuhande ütessasaa seitsmekümne kuvvendel aastel. *Mes aastel sa sündünü olet?*
.....

Täembe om katessatõiskus juuni. *Mes kuupäe meil ommen om?*

Kirjute vastusse sõnadege!

$10+9=$

$11+11=$

$100-20=$

$1000+1000=$

$4+3=$

2. Nende ruute sissi om ärä peidet kümme puud: KUUS, PEDÄI, LÕHMUS, TUUM, PIHLAP, TAMM, AAB, SAAR, VAHER, KÕIV.
Kae lugede edes- ja tagaspidi, alt üles, ülevest ala ja viltu kah!

Ü	R	T	U	E	V	J	E	Ä	T
A	G	A	I	I	L	H	R	U	J
K	H	R	Õ	V	Ä	G	U	U	H
S	U	K	O	S	M	M	T	I	P
D	J	U	Ü	U	N	D	V	Ä	A
Õ	K	R	S	M	B	S	F	B	L
F	L	O	P	H	Ü	A	M	N	H
M	M	A	T	Õ	V	J	I	H	I
S	Õ	A	P	L	I	Ä	D	E	P
E	Ä	B	Õ	V	A	H	E	R	Õ

Kambren emä ja esä,
rästän pääsuksepesä,
ussaian jälgi üits rodu-
siande omgi mu kodu.

3. Miande om Siu kodu?

Ma elä maal, maakonnas/linnas
..... uulitse veeren/vallas. Mede maja om värmis
ja kõrdne. Meie kortelin/majan om kammerd:

Ma elä kõrra pääl. Miu kodu om miu arust
Ma tahas, et miu kodun oles viil
Kodun mulle miildis
.....
.....
.....

4. Loe ja vasta küsimuste peäle!

NA SÖÖVÄ NIGU OBESE

Liisale ja Oskarile pidive laube õdagupoolle Valgast külälise tuleme. Joba ommugust sandik valmistedi suguliste vastuvõtus. Väike viieaastene tütrepoig Tõnis olli kah vanaemäle-vanaesäle abis. Keedeti kardulit ja tangege kapstit, kohe olli manu pantu sia kindsuliha. Ää lõhn leie üle köögi ja tubade.

Oskaril akas kohe suu vett juuskma. Es jõvva enämb ära uuta, kona süük valmis saa. Ta akas Liisage norime: „Kuradi külälistele raiska ulka söögikraami ärä. Egä nemä ei mõesta piiri pidäde – na söövä nigu obese!”

Liisa rahust miist: „Mis sa nüid, vanamiis, õiendet. Na toova esi kah midägi üten. Na ei ole kunagi palla kate käege tulluve. Iki om mõni koogike ja sulle putel kah üten võetu.” Oskar jäi selle jutu peäle vakka.

Pääle lõunet ollive külälise kohal: Leida ja temä miis Martin. Linnainimse tõivegi kosti üten. Minti lauda. Isuge süüdi kardulit ja kapstit, visati napsu. Kik ollive rõõmsa. Aga äkki väike Tõnise-paharet üteli: „Vanaesä üteli, et te süüti nigu obese.”

Tõnis olli uvige pääld kaenu, kuis külälise söövä, aga obese muudu na küll es süü „Vaiki, poesike!” üüdse Liisa irmuge. Oskaril jäi palagi kurku kinne. Kigil olli alb ja piinlik olla. Külälistel nakas äkki väege kiire ärä minemisege. Aga mis sa tiit. Rumale latse kuulden ei või ilman kikke kõnelde. Sii mass ennest ildamb kipelt kätte.

Elmar Orav

Kedä Liisa ja Oskar uutsive?

Miast süüki küläliste jaos valmistedi?

Mesperäst Oskar pahatses sai?

Mida külälise ariliguld olliv kostis üten toonu?

Midä Tõnis oolege uur?

Mesperäst külälise enneaigu ärä lätsive?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Mulk ei ütle ariliguld sõna akatusen katte kaasäälikut egä h- tähte vällä, nt pliit-liit, gramm- ramm; hobune- obene, hani- ani.

Kae nii sõna kirjute mulgi muudu!

Proua

Kriit

Klaas

Kruus

Trepp

Hall

Hiir

Heimtali

Hommik

Haige

6. Ühende jutige luum, temä laits ja kodu!

OBENE

LEHM

KIKAS

SIGA

LAMMAS

PENI

TALL

KANAPOIG

KUTSIK

VASIK

VARS

PÖRSS

AIDU

TALL

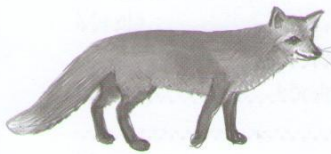
LAUT

KUUT

ÕRS

LAUT

7. Kes kedä süüp?



Udras püünd avi.

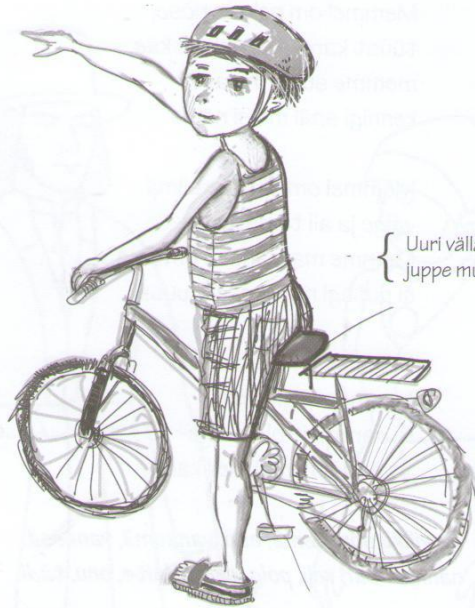
Repän iild kikast.

Kass jahip iiri.

Mütäs süüp vihmäusse.

8. Näita noolege õige kehäosa pääle!

Pää, juusse, nõna, lõug, otsaedine, silmä, kõrva, kaal, lõug, käe,
jala, kött, selg, taguots, sõrme, varba, kintsu, seere, küllekondi.



{ Uuri vällä, kudas jalgratta }
{ juppe mulgi keelen kutsuti! }

9. Jaga nii villa 3 tulpa:

Süüdäv jagu kasvab I- maa sihen, II- maa pääl, III- maast kõrgemben.

Ubin, erne, luum, kurk, riik, kaalik, kaar, purgant, kõrnits, punane
piit, kardul, vabarn, sipul, kapust, küislauk, kuremari, tumat.

I

II

III

.....
.....
.....
.....
.....
.....

10. Vanal aal ollive taluperede suure. Mitu põlve ellive ütten, vanemb põlv and oma täadmise ja õpetuse noordele kodun edesi. Loe luuletus, tõmba kigile omadussõnadele (miande?) juti ala! Kõnele oma perest!

Miu memm

Memmel om pehme põse,
tüüst kare ja soonitse käe,
memme sülen mu ase,
kennigi säääl mu ei näe.

Memmel om sinitse silmä,
valge ja all temä juuss.
Memme man lämme om ilma,
ei putugi maailmas muuss.

Memmel om tõntsi jala
ja pähän läigive relli.
Ei parembit olegi vaja-
ta sedäsi omgi meil kallis.

**Tarviliku sõna: emä, esä, vanaemä, vanaesä,
nänn, sõsar, veli, poig, tüdär, laits, onu, tädi.**

11. Nupute vällä!

Obesege tule, ärgege lää?
Kolmkümmend kaits tükki jahvave, üits käänd ringi?
Kere kerge kepike, pää suur sannake?
Tüdrük kambren, juusse vällän?
Silmä pane ikma, a süät ei liigute?
Miis kand tare?
Esi jäme, lühike, tii tal pikk ja peenike?
Tillike lehmäke, magus piimäke?
Ilus tare, tore tare- ei ole ust, kost sissi minna?
Üits uss minna, viis kammerd käia?

1. Tõbi 2. Amba ja kiti 3. Kapsas 4. Forgand 5. Sibul 6. Tigu 7. Ämblik 8. Mesilind 9. Muna 10. Sõrnikinas

12. Tõmba jutt ala neile rõõvastele ja jalavarjele, mes
inimestel pildi pääl sellän om!

Kaap, pastle, üüke, kengä, ame, kört, pikk-kuub, suka, põll, tanu, kummiseeriku,
vest, palit, kasuk, käpiku, pikä püksi, leit, kamps, päärätt, vildi, jopp, undruk.



{ Värv pildi esi ärä ja jooniste
rõõvastele mulgi mustre kah pääle! }

13. Süük. Mes sulle miildis? Tõmba ring ümber neile asjule, mes Sulle miildive! Kirjute manu viil vähembeld 5 söögiasja!

Mesi, röösk piim, limbi, leib, karask, taar, püügel (püüglejahu), kardule, makarooni, pakspiim, apukuur, apupiim, või, lahi liha, vägev liha ek pekk, mõtsloomaliha, kana, kala, riis, suurme, mann, muna, suul, suhkur, kohvi, tiivesi, kastus, seene, sahv, rasu, eli, või

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Kirjute siia oma lemmikpannkoogiresept üten valmistegemise õpetusege!

Mõõdu: tiilusik, supilusik, laasitäis, peotäis, küben, liiter, puul liiterd, ramm, kilu.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

14. Mulgi muudu välläütlemise. Loe nii ütlemise läbi ja kõnele naabrele, kudas Sina neist aru saat! Peräst käänä vihk tõisipidi ja vaate vastussit!

Ta om kate pääge miis.	Ta on väga tark mees.
Lehm om talve tublis minnu.	Lehm on talvega rammusaks/paksuks läinud.
Ta om puudallas.	Ta on väga vaene, tal pole midagi.
Sii miis om vähä kenake.	See mees on natuke imeilik/loolike.
Terite erne ärä!	Kõdritse herneid, puhasta herneid kauntest!
Naesel es seisa suu kinni.	Naine ei suutnud saladust hoida.
Mösu taht möske.	Pesu vasjab pesemist.
Aa lehmä mötsa!	Vii lehmad karjamaale!
Ommuku tule kurke valade.	Hommikul peab kurke kastma.
Keri läits eles.	Kõht läks tühjaks.
Sii olli talle konti müüda tüü.	See oli talle sobilik/õige töö.
Liha olli käest ärä minnu.	Liha oli halvaks läinud.
Lammas löppi üüse ärä.	Lammas suri öösel.
Tule miu kõrval!	Tule minu kõrvale!
Lüü ussaiast kah ein maha!	Niiida hoovist ka hein ärä!

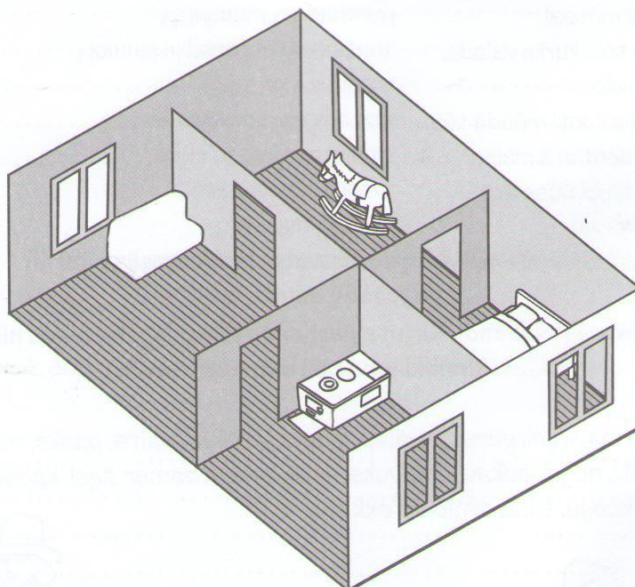
15. Tüüriista ja -vahendi. Kirjute pernaase ja peremehe manu nii asja, mida kumbki oma tüü man tarvites!

Pööriss, riha, vigel, pürst, levälapi, puulusik, vikat, väits, paake, mösukauss, mutrevöti, nõgel, sukavarda, vuks, vokk, kirves, aamer, ägel, kapstaraud, lapi, kaalkoogu, tuur, tinapulk, okk.



16. Siin om tare köögi ja kammerdege (magamisekammer, suur kammer, latse kammer, küük). Kirjute egä asja nummer kambrese sinna kota pääle, kos Siu arust sii asi piäs oleme!

- | | | |
|-------------------|--------------|------------------|
| 1. Säng | 6. Varn | 11. Viipang |
| 2. Kopakse | 7. Söögiraam | 12. Suupesukauss |
| 3. Põrmandurõovas | 8. Raamandu | 13. Lillivaas |
| 4. Mõsunüür | 9. Latseäll | 14. Pikk penk |
| 5. Sellärõova | 10. Pupede | 15. Levätonn |



17. Mõttele ja kirjute manule, kes võ mes või olla....

- | | |
|---------------|---------------|
| LÄMI..... | KÖLLANE..... |
| LIGE..... | KIIB..... |
| VEREV..... | LIBEV..... |
| ÜMÄRIK..... | PIKÄLINE..... |
| JUTILINE..... | KITSI..... |

18. Kae nii vanasõnade eesti kiilde tõlki ja kõnele naabrele, kudas sa neist aru saat!

1. Kui sa vanan lämmit tahat, sis tii nooren põlven ahi valmis.
2. Uhkus om nällä vundament.
3. Kevädel om suve silmä , aga talve amba.
4. Ku inime tääs, kun maha sadas, küll sis õle ala panes.
5. Paremb vana kasuk ku uus kuub.

1.
2.
3.
4.
5.

19. Via jutige õigeste kokku!

MÜTÄS	ÕÖBIK
KÄRBLÄNE	METSIS
MURELENE	MUTT
USSAID	KAUN
PALUK	SIPELGAS
MÖTUS	POHL
KIRIKÜÜT	KÄRBES
KÖDER	ÕU
VÄITS	ODER
VIGEL	ESIK
SANN	HANG
ÄIDSEN	NUGA
UIBU	SAUN
KESÜ	ÕIS
VÜÜRUS	ÕUNAPUU

20. Rahvakalendren om kigil kuudel tõiſtmuudu nime. Levvä egä kuu järgi loetelust asi, mes just selle kuuge kokku käi ja kirjute kuu manu!

tuum äitsnes, päe akkas uvveste pikembes mineme, kuul lää manu, lastas vastleliugu, jõulukuus viias vällä, löoke jõud lõunemaald tagasi, kadrisandi jooseve müüdü külä, maasiku lääve punatses, kõiv akkas mahla juuskma, akkas rüälõikus, arak- ja sitikmarjest tetäs sahvti, ommukuld om maa kahutet.

NÄÄRIKUU
KÜINDLEKUU
URBEKUU
MAHLAKUU
LEHEKUU
JAANIKUU
EINÄKUU
LÕIKUSKUU
MIHKLEKUU
PORIKUU
ENGEKUU
JÕULUKUU

21. Nädälipäevä. Kirjute, mes Sa tiit?

IISEBE ma
TÕISIBE ma
KOLMABE ma
NELLÄBE ma
RIIDE ma
PUULBE ma
PÜHÄBE ma

TILLIKE MULGI SÖNASTIK

Aame- ajama	Kamps- kampsun	Kitsma- rohima
Aidu- aedik, sulg	Kand- känd	Koerustükk- vallatus; vallatu
Alla- alles	Kangeste- väga	Korten/I- korter
Ame- särk	Kangusteme- hanguma	Kotus- koht
Ammel- särgiväel	Kapak- meestesokk	Kuju- kuiv
Arakmari- punane sõstar	Kapust- kapsas	Kukur- kukal
Avi- haug	Kargame- hüppama	Kura- vasak
Ehvt- koolivihik	Karm- (suitsu)ving	Kuremari- jõhvikas
Eidipuu- puulusikas	Karman- tasku, kaugas	Kurtme- seisma
Eitume- ehmuma	Karumari- karumari	Kusiräädsik- (punane) sipelgas
Elle- helde	Karvakakk- maipõrnikas	Kuul- kool
Ere- hõre	Kasume- kasvama	Kuulma- surema
Esi- ise	Katik- katki	Kuulmeister- kooliõpetaja
lisebe- esmaspäev	Kavva- kaua	Kuur- koor
Iki- ikka	Kavvetal- kaugel	Köder- kaun
Ikma- nutma	Kedsä- kera	Kõiv- kask
Illäksi- tasa, vaikselt	Kehväteme- kõhnuma	Kõlisteme- helistama
Jakk- jätk, kestus	Keller- kelder	Kõllane- kollane
Jalgume- idusid ajama	Keng- king	Kõru- kõrv; kõrvuti
Japs- õun	Kengälti- paljajalu	Kõrva- kõrvale
Juh- juba	Kennigi- keegi	Kött- köht
Juhtume- sattuma	Kesäjäss- väike parm	Kõtusteme- lamama
Jutt- joon, triip	Kesänoorik- vallasema	Käändmä- pöörama, keerama
Jõhverdeme- aplalt sööma	Kesü- oder	Kärbläne- kärbes
Kaal- kael; kaelus	Kibran- kortsus, kurdus	Kört- seelik
Kaar- kaer; (heina)kaar	Kidsi- kade	Küdsäteme- küpsetama
Kabel- nõör, köis	Kiib- keev	Laadik- kast; sahtel
Kaeme- proovima; vaatama	Kik- kõik	Laanelill- ülane
Kahmak- videvik	Kikas- kukk	Lapi- labidas
Kahuteme- härmatama	Kipe- kiire, kibe	Libasteme- libisema
Kaldame- valama	Kirjulehmäk- lepatriinu	Libev- libe
Kallam- valing	Kiri- muster	
Kammer- tuba	Kiriküüt- ööbik	
	Kirivene- kirju	
	Kitma- kiitma	

Lige - märg	Nänn - vanaema, memm	Piltnik - fotograaf
Liim - leem; supp	Näru - kalts	Pirla , pirlle, prilla- praegu
Limbe - libe	Nüsmä - lüpsma	Pokk - oinas, sokk
Litsma - suruma, litsuma	Nüssik - lüpsik	Priiperäst - vabalt, tasuta
Lobev - lõtv	Oalmu - lumehang	Pudev - rabe, habras
Lobjak - märg lumi	Ojume - ujuma	Puha - kõik
Loblak - murakas	Ommuk - hommik	Puhm(as) - põõsas
Lont - takune nõör	Oodak - kerge eine	Pupe - nukk
Losikond - suur hulk	Oppame - õpetama	Purres - redel
Luits , lusik- lusikas	Ote - ometi	Purus - katki
Lõhmus - pärn	Pageme - põgenema	Putma - puutuma
Lõun - leil	Pakspiiim - kohupiim	Püügel - püülijahu
Lämi - soe	Palak - voodilina	Püüdmä - püüdma
Läte - kaev	Palame - põlema	Puulbe - laupäev
Lümbäk - lombakas	Pallald - ainult	Põrmand - põrand
Manu - juurde	Palleme - paluma	Päevgume - päevitama
Mass - maks, tasu; maks	Pallu , pailu- palju	Pööris - pudrumänd
Mauk - jäme verivorst	Palt - ainult	Raasike - natuke
Marglane - sääsk	Paluk - pohl	Raba - kohvipaks, tanguvorsti sisu
Marukärbläne - porikärbes	Paluteme - põletama	Ragume - raiuma
Mesilind - mesilane	Paossin - peidus, varjul	Rahu - neer
Mesipuu - mesitaru	Paper - paber	Rasse - raske
Mokkame - naljatama	Pedäk , pedäi- mänd	Ravitseme - noomima
Muku - muudkui	Pedänik - männik	Rehkendeme - arvestama, arvutama
Murelene - sipelgas	Peks - väike koorem	Repän - rebane
Möskme - pesema	Pelgäme - kartma	Riha - reha
Määruss - määre, võie	Peni - koer	Rutstükk - koerustükk
Mütäs - mutt	Penk - pink	Ruukost - hommikusöök
Naarma - naerma	Persekil - istuli	Rõun - kungas, mägi
Nagel - nael	Perä - pära, lõpp	Rõovas - riie, kangas
Nakkame - hakkama	Perän - järel	Rõömike - raasuke, väheke
Nilbe - libe	Peräteme - järele pärima	Rügä - rukis
Noll - loll	Perätside - järjestikku	Rüükmä - karjuma
Nurm - põld	Pidim - männiokas	
Nögel - nõel	Pihuteme - tibutama	
Nöklame - nõelama	Piirak - pirukas	
	Pikäline - lauge, aeglane	

Rüüsäne- kruusane	Tubli- paks, rammus	Vats- kõht
Sann- saun	Tunn- tund; kell	Vehverments- piparmünt
Sah(v)t- moos	Tõhk- tuhkur	Veli- vend
Siande- niisugune	Tõhv- tõru	Veneline- venelane
Siivä- tiivad	Täempe- täna	Ver(r)ev- punane
Sirk- lind	Ubin- õun	Vigel- hang
Sisask- ööbik	Udras- saarmas	Vihk- vihik
Sitikmari- must sõstar	Udsu- udu	Viir- äär, serv
Soekalm- hundinui	Uhtma- loputama	Vilbus- viga
Sora- munarebu	Uibu- õunapuu	Vitsik- võsastik
Sugime- kammima	Uisk- uss, madu	Vurts- limonaad; lõss
Suikma- tukkuma	Ulgandi- hulgakesti	Võlsma- valetama
Summagi- sugugi	Undruk- seelik	Võlss- vale
Susi- hunt	Uneteme- unustama	Vägev- rasvane
Suurme- tangud	Uss- uks	Väits- nuga
Suurõovas- käterätik	Ussaid- õu	Värm- värv
Sõgel- sõel	Uulits- tänav	Värät- värav
Sõsar- õde	Uutma- ootama	Vüürus- esik
Säuk- kobar	Vabar(n)- vaarikas	Ägel- äke
Süütmä- sügama	Valame- kastma	Äidsen- õis
Tare- maja	Valiste- kiiresti	Äieke- beebi
Taller- taldrik	Valla- lahti	Ämp- enam
Tan- siin	Valskus- vale, pettus	Änd- saba
Teriteme- kõdritsema	Vanask- vanamees	Ürgäme- alustama
Tiidme- teadma	Varblane- varblane	Üten- koos, ühes
Tinapulk- pliats	Varik- lehtpuusalu	Üük(e)- vöö
Tohter- arst	Vars- varss	
Tonn- tünn, puunõu	Vas(i)k- vasikas	

SIIA KIRJUTE SÕNU JA VÄLLÄÜTLEMISI, MES SULLE MULGIMAAL KÕRVU OM JÄÄNU!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

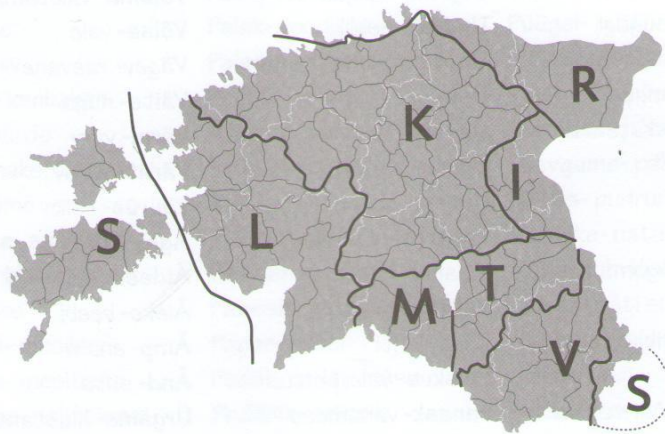
.....

MURRETEST

Tänapäeval on väga lihtne sõita teise Eesti otsa või isegi välismaale. Iga päev suhtleme telefoni ja arvuti abil inimestega, kes võivad asuda meist väga kaugel, televiisor, raadio ja arvuti on peaaegu igas kodus, tuues sinna ka üldkasutatava keele- kas eesti või mõne muu keele. Meie esivanematel neid võimalusi ei olnud. Vanal ajal olid inimesed paiksed, liiguti vähe ringi ja sageli ei saanud inimene kogu elu jooksul oma külast kaugemale. Erinevate asulate ja külade vahel olid sood, paksud metsad ja veekogud, mis takistasid liikumist ja omavahel suhtlemist. Seepärast suheldi peamiselt oma küla/piirkonna inimestega ja selle tulemusel säilis ka paikkondlik keel. Lisaks sellele on Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti kuulunud erinevate riikide võimu alla ja see on nende piirkondade keeletisi erisusi omakorda veelgi süvendanud.

Eesti murdeid on traditsiooniliselt jagatud 3 murderühma:
põhjaeesti murderühm: saarte, lääne-, kesk- ja idamurre;
lõunaeesti murderühm: Mulgi, Tartu ja Võru murre;
kirderannikumurre.

Kõik need murded jagunevad veel omakorda eri murrakuteks, mis hõlmavad enamasti endisaegsete kihelkondade piire. Murrakuid on Eestis umbes sadakond. Kõige suuremad erinevused on muidugi lõunaeesti ja põhjaeesti murrete vahel. Ent ka murderühma sees on paljugi erinevat, mis küll tänapäeval on hakanud üha enam ühtlustuma. Kuni 19. sajandini olid kirjakeelena kasutusel peaaegu võrdselt põhjaeesti (tallinna) keel ning lõunaeesti (tartu) keel. Ühtse eesti kirjakeelena jäi lõpuks kasutusele põhjaeesti keel, mistõttu lõunaeesti kirjakeel jäi tagaplaanile. Seega on praegune eesti kirjakeel pärit Põhja-Eestist.



Mulgi murdeala hõlmab Lõuna-Viljandimaad, Põhja- ja Valgamaad ja väikest kyllikest Pärnumaad. Viljandi, mida sageli peetakse Mulgimaa pealinnaks, jääb tegelikult juba keskmurde alale. Õige Mulgimaa pealinn on Abja-Paluoja. Ka Mulgi murre jaguneb murrakuteks, neid on viis, nagu endisaegseid kihelkondigi: Halliste, Paistu, Tarvastu, Helme ja Karksi. Karksi ja Tarvastu murrakud on kõige erinäolisemad. Karksi murrakut on peetud tüüpilisimaks mulgi murdele.

Paistu ja Tarvastu keel on saanud palju mõjutusi Põhja-Eesti murretest, Halliste murrak Lääne-Eestist ja Helme murrakus on kõige enam tunda Tartu ja Võru murde mõjusid. Keel võib pisut erineda ka külade ja koguni talude kaupa. Seega on väga raske öelda, milline on just see „õige“ mulgi keel.

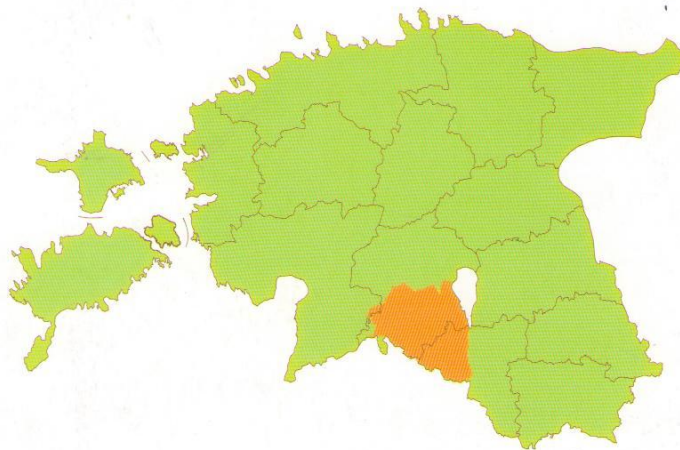
Tänapäeval kõneldakse Mulgimaal mulgi murret üsna vähe. Mulgimaa jõukatest taludest küüditati palju inimesi

Siberisse, nende asemele tulid võõrad, kes kohaliku keelt ei mõistnud. Vanemad põliselanikud veel oskavad kodumurdes rääkida, aga noorem põlvkond enamasti mitte.

Viimastel aastatel on õnnest tehtud palju tööd mulgi keele ja kultuuri säilitamiseks. Koostatakse mulgi-eesti sõnaraamatut, ilmub mulgikeelne ajaleht Üitsainus Mulgimaa, televisioonis valmis samanimeline mulgikeelne saatesari, välja on antud mitmeid mulgikeelseid raamatuid, Vikerraadios on kaks korda kuus mulgikeelseid uudised. Mitmes kohas õpetatakse täiskasvanutele mulgi keelt ja nüüd on ka paljudes koolides mulgi keele tunnid. Korraldatakse ka mulgikeelseid ja -meelseid üritusi, näiteks Mulke Suvekuul, Nava Lava Festival, Mulgi laulu- ja tantsupidu, Mulgimaa laste folklooripäev, laste omakultuuriilaagrid jne. On tekkinud grupp tegusaid inimesi, kes on võtnud oma südameasjaks mulgi keele ja kultuuri hoidmise ja edendamise. Igaüks, kes tunneb huvi meie esivanemate pärandi vastu, annab oma panuse selle hoidmiseks.

TERE, ÄÄ MULGI KEELE UVILINE! Sa oiat peon ütte tillikest tüüvihku, mes avites Sul esiemäde kiild öppi või miile tulete. Arjutuse ja ülesandekse om siin puha mulgi keelen. A ärä pelgä, ku raasike loet ja nuputet, saat kigest aru. Murdekiil ei ole võõras kiil, ta om sii peris mede oma kiil – pal-lald äste ärä unetet. Prilla om perämine aig ta üten vanade mustride ja laulege miile tulete ja oma laste ja lastelaste jaos alla oida. Jõudu kigile selle tüü jaos!

Kristi Ilves
Tüüvihi kokkusäädai



Kujunden, küllenden ja pildi valmis tennu Peeter Sepping

Tüüvihi kokkusäädmist ja välläandmist toetes Kultuuriministerium ja „Mulgimaa Kultuuriprogramm 2010–2013“

